
Prijs van dit nummer – 8,- euro

de AS 175– Alexander Cohen

ALEXANDER COHEN

DE AS 175

de AS

anarchistisch tijdschrift

39ste jaargang, nummer 175, najaar 2011.
De AS verschijnt in vier afleveringen per jaar en is een uitgave van
Stichting de AS, Moerkapelle.
ISSN-nummer 0920-3257.
Bestelling: door storting op rekeningnummer 4460315 ten name van de AS in Moerkapelle.
Jaarabonnement: 20,- euro; buiten Nederland 26,- euro.
Druk: BGS, Schiedam.
Opmaak: Atalanta, Utrecht.
Adreswijzigingen: per post of per e-mail (wimdelobel@planet.nl).
Nieuwe abonnementen: gaan in met het eerste nummer van de jaargang, tenzij anders aangegeven bij bestelling. Zonder opzegging worden abonnementen verlengd.
Adres: postbus 43, 2750 AA Moerkapelle; wimdelobel@planet.nl
Redactie: Boudewijn Chorus, Marius de Geus, Arie Hazekamp, Thom Holterman, Rudolf de Jong, Jaap van der Laan, Wim de Lobel, André de Raaij, Hans Ramaer (eindredacteur), Martin Smit, Rymke Wiersma, Hanneke Willemse.
Verder werkten mee: Ronald Spoor (gastredacteur), Evert van der Tuin, Weia Reinboud.
Publicatie van een bijdrage impliceert niet dat daarin of daardoor redactionele standpunten worden weergegeven.
Internet: http://tijdschriftdeas.wordpress.com/
Bestellingen: wimdelobel@planet.nl

EEN FRANSMAN UIT FRIESLAND: ALEXANDER COHEN

Redactioneel

Dit jaar is het vijftig jaar geleden dat Alexander Cohen overleed. Alexander Cohen (1864-1961) was anarchist, individualist, journalist, commentator, en later een overtuigd monarchist. In zijn autobiografische boeken, met de intrigerende titels In opstand *(1932) en* Van anarchist tot monarchist *(1936), beschrijft Cohen onder meer zijn jeugd in Leeuwarden, zijn keuze voor het anarchisme, zijn werk voor* Recht voor Allen *van Domela Nieuwenhuis, zijn verblijf onder anarchisten in Parijs en Londen, zijn werk als journalist en zijn latere politieke verschuiving naar aanhanger van een ultrarechtse monarchistische stroming in Frankrijk.*

Cohen werd in Friesland geboren, maar eenmaal in Frankrijk voelde hij zich op en top Fransman. Hoe die verandering van gevoelens tot stand kwam, beschrijft hij eveneens in zijn boeken.

Het is natuurlijk makkelijk Cohen achteraf neer te sabelen als een anarchist die het anarchisme achter zich liet en koos voor een tegengestelde politieke stroming, maar daarmee zou zijn rol in de (internationale) anarchistische beweging van rond 1890, teniet worden gedaan. Zijn politieke verschuiving mag dan voor anarchisten vroeger en nu, misschien onbegrijpelijk en onverklaarbaar lijken, het is geen reden waarom die rol nu niet eens belicht zou kunnen worden.

Dit nummer past dan ook in de lange traditie die *de AS* heeft met nummers over anarchisten die in de geschiedenis van de beweging een belangrijke of op zijn minst een opmerkelijke rol hebben gespeeld.
Naast een biografisch portret van Alexander Cohen, is diens bij vlagen hilarische verdedigingsrede na zijn arrestatie voor majesteitsschennis, opgenomen en wordt aandacht besteed aan diverse aspecten van zijn persoon en werk, niet op biografisch-chronologische wijze, maar meer thematisch gericht. Ronald Spoor, als geen ander kenner van het werk van Cohen, samensteller van *Uiterst links* (1980) – een keuze uit het vroege werk van Cohen – en minutieus bezorger van de correspondentie van Cohen in *Brieven 1888-1961* (1997), fungeerde voor dit nummer als gastredacteur. In het artikel *Geen spotblad maar een bijtblad* beschrijft Ronald Spoor Cohens nooit herdrukte eenmanstijdschrift *De Paradox*. Bovendien stelde hij voor dit nummer van *de AS* ruimhartig een tweetal niet eerder verschenen artikelen van zijn hand over Cohen, ter beschikking, waarin hij aandacht besteedt aan de rol die Cohen vervulde bij de promotie van Multatuli in Frankrijk en Cohens internationale anarchistische en literaire contacten. Verder zorgde hij voor twee niet eerder gepubliceerde brieven van Alexander Cohen en verzorgde hij daarbij de toelichting. Voor al deze bijdragen zijn wij hem zeer erkentelijk.

Aandacht voor de persoon Alexander Cohen betekent ook dat diens eerder genoemde politieke verschuiving, een toelichting behoort te hebben. In het artikel *Zoeken naar het paradijs*, wordt daarop uitgebreid ingegaan.
Als samensteller van dit nummer gaat mijn dank ook uit naar Thijs Wierema, die mij liet bladeren in zijn archiefmap Alexander Cohen en die enkele waardevolle tips gaf.
Dank gaat ook uit naar Frank Carmiggelt, die toestemming gaf een column van zijn vader Simon Carmiggelt over Alexander Cohen, in dit nummer te herdrukken.
Martin Smit

VAN EN OVER ALEXANDER COHEN

Omdat er geen biografie van Alexander Cohen bestaat, blijft zijn autobiografische werk de voornaamste bron voor kennis van zijn leven en werk: Alexander Cohen, *In opstand*, Amsterdam 1932; Alexander Cohen, *Van anarchist tot monarchist*, Amsterdam 1936, en natuurlijk Alexander Cohen, *Brieven 1888-1961*, Amsterdam 1997, bezorgd door Ronald Spoor. De uitgaven: Alexander Cohen, *Uiterst links*, Amsterdam 1980, en Alexander Cohen, *Uiterst rechts*, Amsterdam 1981, bieden een keuze uit zijn journalistieke werk. Zijn eenmanstijdschrift *De Paradox* is nooit herdrukt. Journalistiek werk van Cohen is ook gepubliceerd in *Uitingen van een reactionair*, Baarn 1929, en in *Een andersdenkende*, Amsterdam 1959, bezorgd door Max Nord.
De artikelen over Cohen in dit nummer van *de AS* bieden vele verwijzigingen naar bronnen van en over Cohen.
Aparte vermelding verdient de website http://flandres-hollande.hautetfort.com/ (Franstalig), waarop gedetailleerd wordt ingegaan op de literaire en culturele connecties tussen Nederland, Vlaanderen en Frankrijk en waarop onder andere aan auteurs als Multatuli en Slauerhoff uitgebreid aandacht wordt besteed. Het interculturele netwerk wat Cohen tot stand bracht, krijgt daarop volop aandacht. (MS)

ALEXANDER COHEN

Een portret

Ronald Spoor

Jozef Alexander Cohen (roepnaam: Sandro), anarchist, later monarchist, werd geboren in Leeuwarden op 27 september 1864 en overleed te Toulon (Frankrijk) op 1 november 1961. Hij was de zoon van Aron Heiman Cohen Jzn, winkelier, en Sara Jacobs. Op 15 augustus 1893 ging hij samenwonen met Elisa Germaine (Kaya) Batut, modenaaister, met wie hij op 23 maart 1918 in het huwelijk trad. Hun relatie bleef kinderloos. Op 11 november 1907 werd Cohen tot Fransman genaturaliseerd. Hij schreef onder de pseudoniemen Démophile, Demophilos, Demophilus, Kaya en Souvarine.

Alles zat mee om Cohen rebels en tegendraads te maken: zijn intelligentie, een autoritaire vader, een geliefde jonggestorven moeder, zijn mislukking op de Hoogere Burgerschool en zijn vele mislukte ambachten. Een kort verblijf in Pruisen legde een stevige voedingsbodem voor een levenslange haat tegen het autoritaire Duitsland. Het sluitstuk van zijn anti-autoritaire opvoeding vormde een vijfjarig verblijf tussen 1882 en 1887 in het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger (KNIL). Wegens kleine vergrijpen tegen de krijgstucht – smakelijk beschreven in zijn herinneringen – bracht Cohen drie van deze vijf jaren in militaire gevangenissen door. Hij was door zijn afgebroken opleiding autodidact. In de gevangenis ging hij Multatuli lezen, waardoor hij levend Nederlands leerde schrijven.
Cohen begon zijn publicitaire loopbaan in het *Groninger Weekblad: radicale courant voor Nederland*, in 1887 met een zevendelige serie 'Naar Indië', waarin hij een boekje opendeed over de toestanden in het koloniale leger. Cohen was toen al op en top polemist en memorialist. Hij deed een felle aanval op de regeringspropaganda voor dienstneming in het KNIL. Kort voor zijn meerderjarigheid vertrok hij uit het ouderlijk huis in Leeuwarden naar Den Haag, toen één van de politieke centra van de socialistische beweging. Hij werd er corrector van F. Domela Nieuwenhuis' blad *Recht voor Allen*, en spoedig ook medewerker. Cohen was nog geen vier dagen in Den Haag, toen hij de impopulaire koning Willem III – een driftige en onhandelbare Romanov, die bij uitstek autoritair was – voor gorilla uitmaakte. Dat kwam hem in november 1887 op een half jaar gevangenisstraf te staan wegens majesteitsschennis. Met Domela Nieuwenhuis, die eind augustus 1887 werd vrijgelaten, kreeg hij een bijzondere band. Domela Nieuwenhuis was geïmponeerd door het revolutionaire vuur, de onafhankelijkheid en humor van Cohen. Hun vriendschap bleef tot de dood van Domela in 1919 bestaan.
Door zijn felle artikelen in *Recht voor Allen*, zijn opruiende toespraken in het Haagse Walhalla en de publicatie van geheime bescheiden uit zijn strafdossier maakte Cohen zich gehaat bij de autoriteiten. Zijn met Souvarine ondertekende artikel 'Een ontboezeming' van 23 maart 1888, een klassieke aanval op de heer-

sende klasse, deed de emmer overlopen. Domela Nieuwenhuis gaf zijn naam prijs aan de justitie, maar waarschuwde Cohen eerst, zodat hij tijdig naar Gent kon uitwijken. Daar vond hij tijdelijk werk bij de socialistische krant *Vooruit*. Door toedoen van de Nederlandse regering werd Cohen uit België gezet. Hij koos voor uitzetting naar Frankrijk.

INDIVIDUALIST

In mei 1888 kwam Cohen aan in Parijs, waar vijf arme en gelukkige jaren begonnen. Hij maakte tussen anarchisten, bohémiens en avantgardekunstenaars zijn tweede leerperiode door. Met zijn 'Parijsche brieven' in *Recht voor Allen* en vertalingen van geschriften van Domela Nieuwenhuis in het Frans kon hij zijn hoofd niet boven water houden. Soms moest hij zijn wasgoed belenen. Domela Nieuwenhuis kreeg hij mee in anarchistische richting. Cohen voerde opnieuw het woord – in het Maison du Peuple – nu tegen de koloniale politiek van Frankrijk, waarbij hij liet blijken zich al volledig Fransman te voelen. Zijn in januari 1890 ingediend verzoek om Fransman te worden, werd echter niet gehonoreerd. Behalve Domela Nieuwenhuis vertaalde hij Multatuli en Gerhardt Hauptmann in het Frans en Emile Zola in het Nederlands.
In een anarchistisch eethuisje leerde hij zijn levensgezellin Kaya Batut kennen, een temperamentvolle vrouw uit de Auvergne. Hun relatie zou achtenzestig jaar duren. Cohens anarchisme en zijn vele contacten met buitenlanders kwamen hem ondanks protesten van Zola in december 1893 op uitzetting naar Londen te staan, nadat een anarchistische (rook)bomaanslag op de Franse Nationale Vergadering was gepleegd. Er volgden zes jaar ballingschap. Noch in Londen (1893-1896), noch in Nederland (1896-1899) kon hij aarden. Zijn armoe was groot.
In Londen was hij bijna net zo ongelukkig als later in de gevangenis in Amsterdam, waar hij alsnog zijn gevangenisstraf wegens majesteitsschennis uitzat, hoewel Willem III al zes jaar dood was. Hij weigerde de koningin-regentes gratie te vragen, zoals hem te verstaan was gegeven.
In Londen werkte hij aan *The Torch of Anarchy* mee. Voor Domela Nieuwenhuis tolkte hij op het congres van de Socialistische Internationale. Na zijn vrijlating gaf hij in Den Haag zijn op Multatuli geïnspireerde blaadje *De Paradox* (20 afleveringen 1897-1898) uit. Zijn Londense ervaringen en vooral zijn eenzame opsluiting in de Amsterdamse gevangenissen boden Cohen gelegenheid na te denken over zijn politieke positie.
Hij nam afscheid van het anarchisme en koos voor een individualistische opstelling, waarbij hij aanvankelijk nog de anarchisten verdedigde als zij aangevallen werden. Deze ontwikkeling valt in zijn brieven en in *De Paradox* te volgen.
In 1899 keerde hij min of meer illegaal terug naar Parijs. Kaya had via zijn uitstekende contacten op de hoogste politieke niveaus zijn terugkeer bewerkstelligd. In 1902 trad hij als tweede redacteur buitenland in dienst van het burgerlijk dagblad *Le Figaro*. Hij werkte mee aan het avantgarde blad *La Revue Blanche*, en verzorgde enige tijd in de *Mercure de France* de rubriek 'Nederlandsche letteren'.

DE TELEGRAAF

Via zijn contact met journalist en latere kabinetsmedewerker Henri de Jouvenel kreeg hij in 1904 een Franse regeringsopdracht voor een vergelijkend onderzoek in Indo-China en Nederlands Oost-Indië op het gebied van inlands onderwijs en de geneeskundige dienst. Met enig genoegen bezocht hij zijn oude gevangenissen. Met *Het Nieuws van den Dag van Nederlandsch-Indië* en het *Soerabaiasch-Handelsblad* maakte hij afspraken voor bijdragen uit Parijs. Na zijn terugkeer verwierf hij in september 1905 het Parijse correspondentschap van het onafhankelijke en moderne dagblad *De Telegraaf*.
Cohen was een alert journalist, voorzien van een goede pen en de nodige contacten. Bij een perscampagne in 1905 voor vrijlating van Domela Nieuwenhuis uit een Duitse gevangenis sloot hij vriendschap met de later pro-communistische journalist H.P.L. Wiessing. Ondanks felle politieke botsingen met de fervent anti-communistische Cohen bleef hun vriendschap tot aan de dood van Wiessing intact.
Kenmerkend voor zijn heftig karakter was een persrel in de jaren 1911-1912 met als aanleiding een plagerige opmerking van Cohen in *De Telegraaf* over de saaie en humorloze stijl van Hankes Drielsma, de deftige correspondent van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* in Parijs. Een anoniem briefje tegen Cohen, dat vermoedelijk door Drielsma geschreven was, zorgde voor twee jaar opwinding in de buitenlandse pers te Parijs en in de vaderlandse journalistiek. Cohen bleef tot september 1917 correspondent en was daarna nog vijf jaar medewerker, steeds door H.M.C. Holdert, eigenaar van *De Telegraaf*, beschermd tegen redactionele ingrepen in zijn teksten.

DE EGELHOF

Vanwege de goedkoopte had hij zich een boerderijtje in Courcelles-Tréloup aan de Marne aangeschaft. In mei 1918 werd dit bij een laatste Duitse actie totaal verwoest. Niet zonder ruzies met de plaatselijke bevolking vertrok hij in 1924 naar Marly-le-Roi, ten westen van Parijs. Daar bundelde hij zijn *Telegraaf*-artikelen als *Uitingen van een reactionnair (1896-1899)* (Baarn 1929) en schreef hij het eerste deel van zijn herinneringen *In opstand* (Amsterdam 1932, 1960).
In 1932 trok Cohen naar het Zuiden. Bij Toulon kocht hij een huisje, dat hij met enige zelfspot Clos du Hérisson (De egelhof) noemde. In het zuiden was het leven nog goedkoper. Voor een staaroperatie ging hij in 1934 naar het Ooglijdersgasthuis te Utrecht, waar hij Leo Gestel leerde kennen, die *Van anarchist tot monarchist* (Amsterdam 1936, 1961) voor hem illustreerde. De publicatie van dit tweede deel van zijn herinneringen werd door Menno ter Braak en Jan Engelman begroet. Met Kaya leefde Cohen van hun tuin en zijn schrale inkomsten uit artikelen.
Ondertussen schoof hij verder door in het politieke spectrum: van uiterst links (het anarchisme 1887-1896), via het niet-socialistische midden (1900-1932) tot uiterst rechts (Action Française 1932-1961). Als Jood moest Cohen – die wel aanhanger, maar als genaturaliseerd Fransman geen lid kon zijn van de Action Française – van de Vichy-regering zijn huisje verkopen. Hij kreeg een lijfrente ervoor in de plaats en een levenslang woonrecht. Zijn huisje werd tegen het eind van de oorlog bij een bombardement getroffen.
Na de bevrijding van Frankrijk leden de Cohens honger als gevolg van de voortshollende geldontwaarding. Uit Amerika zond de oude anarchist Rudolf Rocker voedselpaketten. In 1948 nam W. van Ravesteyn, gevolgd door Henk Kuijper,

deze taak over. Cohen bleef om den brode en omdat hij het niet laten kon, schrijven voor Nederlandse bladen.

Ook de Nederlandse literatuur bleef hij met een open oog volgen. Hij appreciëerde de poëzie van een vijftiger als Remco Campert, toen velen deze nog afwezen. Ook aan felheid had hij niets ingeboet. Zijn anti-communisme bleef even sterk als vroeger. Een nieuwe golf van erkenning volgde na een 'Kronkel' van Simon Carmiggelt in *Het Parool* in 1954, gevolgd door een eenmalig eregeld van het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen in 1956. Zijn laatste polemische pamflet verscheen in 1959 tegen Victor van Vriesland. In dat jaar vond zijn vrouw de dood, toen zij hem voor een val wilde behoeden. Cohen overleed na twee moeilijke jaren in 1961, het jaar waarin zijn herinneringen opnieuw werden gepubliceerd.

(Dit artikel verscheen eerder in het *Biografisch Woordenboek Socialisme en Arbeidersbeweging in Nederland*, deel 4, IISG, Amsterdam 1990.)

BRONNEN EN LITERATUUR

ARCHIEF: Collectie J.A. Cohen in IISG (Amsterdam; vgl. M. Campfens, *De Nederlandse archieven van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis*, 2e dr., Amsterdam 1989) en Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum (Den Haag).

Publicaties: Behalve de genoemde, artikelen in *De Amsterdammer, l'Attaque, La Contemporaine, Revue Illustrée, Ons Eigen Tijdschrift, Eindhovensch Dagblad, l'Endehors, Entretiens Politiques et Littéraires, Le Figaro, De Groene Amsterdammer, Groninger Weekblad, Den Gulden Winckel, Haagse Post, Mandril, Mercure de France, Morgenrood, De Nieuwe Eeuw, De Nieuwe Gids, Nieuws van den Dag voor Nederlandsch-Indië, De Paradox, Het Parool, Le Père Peinard, Recht voor Allen, La Révolte, La Revue Anarchiste, La Revue Blanche, La Revue Bleue, La Revue d'Evolution, La Société Nouvelle, Soerabajasch-Handelsblad, De Telegraaf, Le Temps, The Torch of Anarchy, Vooruit* en *Vrij Nederland*; verder: *De Zaak Alexander Cohen, Hankes Drielsma – Plemp van Duiveland* (Amsterdam 1912); *Taal en Stijl van een eere-doctor in de Nederlandsche belletrie* (Eindhoven 1959); *Geschriften van een andersdenkende.* Bloemlezing uit zijn werk samengesteld en ingeleid door Max Nord (Amsterdam z.j.); *Uiterst links*. Journalistiek werk 1887-1896, bezorgd door Ronald Spoor (Amsterdam 1980); *Uiterst rechts*. Journalistiek werk 1906-1920, bezorgd door Max Nord (Amsterdam 1981); *Brieven 1888-1961*, bezorgd door Ronald Spoor (Amsterdam 1997).

LITERATUUR: 'Alexander Cohen' in: *Morgenrood*, nr. 3, 1894; B. Bymholt, *Geschiedenis der arbeidersbeweging in Nederland*, (Amsterdam 1894, herdruk Amsterdam 1976) 470-471, 494-495; 'Enquête over de behandeling van politieke misdadigers in Nederlandsche gevangenissen. Inlichtingen van den heer Alexander Cohen' in: *De Jonge Gids* 1897/1898, 699-702; F. Domela Nieuwenhuis, *Van christen tot anarchist: gedenkschriften* (Amsterdam 1910) 185, 201-203; 'Alexander Cohen' in: *De Hollandsche Revue*, 1921, 952-962; (H.P.L.Wiessing), 'Inleiding' in: Alexander Cohen, *Uitingen van een reactionnair (1896-1926). Voorafgegaan door een schets van den persoon des schrijvers door een zijner vrienden*. (Baarn 1929) 9- 22; Hendrik Willem van Loon, 'Overpeinzingen in de trekschuit tusschen Middelburg en Veere' in: *De Groene Amsterdammer*, 1929; R. Everts (ps. van W.A. Kramers), 'Revolutionnaire reactie: het werk van Alexander Cohen' in: *Den Gulden Winckel*, 1930, 152-156; P.J. Molenaar, 'Een "opstandige" in *Stemmen des Tijds*, 1931-1932, 501-502; Barbarossa (J.C. Schröder) in: *De Groene Amsterdammer*; 10.9.1932; R. Everts, 'Een aarts-rebel' in *Den Gulden Winckel*, 1932, 157-158; P.J. Molenaar, 'Een opstandige' in: *Stemmen des Tijds*, 1937, 480-487; W. van Ravesteyn, 'Een uitmuntend journalist' in: *De Stem*, 1937, 1088-1091; J. Greshoff, *Het spel der spelen. Causerieën over het boek* (New York 1944) 172-188; M. ter Braak, 'De nonconformist' in: *Verzameld werk*. Deel VI (Amsterdam 1950) 357-363; J. Greshoff, 'Quack, Zilcken, Cohen' in: *Verzameld werk: Grensgebied* (Amsterdam 1950) 167-173; W.J.M.A. Asselbergs (ook gepubliceerd onder de naam Anton van Duinkerken), *Het tijdperk der vernieuwing van de Noordnederlandse letterkunde, (Geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden*, deel IX), s' Hertogenbosch (1951) 400; S. Carmiggelt, 'Kronkel' in: *Het Parool*, 1.6.1954; R.J. Zoethout, 'Alexander Cohen negentig jaar' in: *De Groene Amsterdammer*, 25.9.1954; J. Gans, 'Alexander Cohen negentig jaar' in: *Haagse Post*, 2.10.1954; Het Parool, 5.9.1957 met correctie door P.J. Meertens in: *Mededelingenblad*, nr. 18, december 1960, 13; V. van Vriesland, 'Een ophakker' in: *Onderzoek en vertoog*. Deel 1 (Amsterdam 1958) 375-377; W. van Ravesteyn, *'De Paradox: een curiosum'* in: *Opstellen door vrienden en collega's aangeboden aan dr. F.K.H. Kosmann*, ('s Gravenhage 1958) 174-185; H.P.L. Wiessing, *Bewegend portret. Levensherinneringen* (Amsterdam 1960) 217-226, 371-373; *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 2.11.1961; Sal de Jong, 'In memoriam Alexander Cohen' in *Nieuw Isrealitisch Weekblad*, 1961, nr. 10, 3; H.A. Gomperts, *De geheime tuin* (Amsterdam 1963) 145-150; Kees Fens, *Loodlijnen* (Amsterdam 1967) 7-12; J.J. Kalma, 'Jozef Alexander Cohen (1864-1961) Ta fryheit roppen' in: *Dit wienen ek Friezen*, deel 4 (Leeuwarden 1971) 114-119; Sj. de Vrij, 'Alexander Cohen: een nonconformist bij de gratie gods' in: *De Gelderlander*, 14.11.1973; R. Spoor, 'Ter Braak en Alexander Cohen: voorkeur voor het egotisme' in: *Tirade*, januari-februari 1974, 104-113; E. Kummer, R. Spoor, 'Vijf brieven van Alexander Cohen' in: *Tirade*, januari 1976, 2-25 (aan F. Domela Nieuwenhuis); E. Kummer, 'Alexander Cohen als anarchist' in: *Maatstaf*, augustus-september 1976, 123-133; R. Nieuwenhuis, *Oost-indische spiegel. Wat Nederlandse schrijvers en dichters over Indonesië geschreven hebben vanaf de eerste jaren der Compagnie tot op heden* (Amsterdam 1978), 169-173, 605-606; M. Nord, 'L' amour d' Alexandre Cohen pour la France' in *Septentrion*, april 1981, 32-37; R. Spoor, 'Alexander Cohen in Londen en Den Haag' in: *Maatstaf*, mei 1983, 70-80; M. van Amerongen, 'Alexander Cohen, Fransman uit overtuiging' in: De *Peperklip*, juni 1985, 6-7; R. Spoor, 'De gevangenisbrieven van Alexander Cohen' in: M. Campfens, M. Schrevel, F. Tichelman (red.), *Op een beteren weg* (Amsterdam 1985) 126-139; E. van Vugt, *Nestbevuilers* (Amsterdam 1986) 130-133; E.M. Beekman, *Fugitive dreams. An anthology of Dutch colonial literature. Edited, translated with introductions and notes* (Amherst 1988), 184-234; R. Spoor, 'De burger en de bohémien. Alexander Cohen en Ferdinand Domela Nieuwenhuis (1887-1919)' in: *de AS*, nr. 89, januari-maart 1990; R. Spoor, 'Cohen en Wiessing: vakbroeders, vrienden en politieke vijanden' in *Nieuw letterkundig magazijn*, juli 1991, 14-21; J. Meyers *Domela, een hemel op aarde* (Amsterdam 1993), 246-249; A. Maclaren, *The trials of masculinity: policing sexual boundaries 1870-1930* (Chicago 1997) 81-84; E.M. Beekman, *Troubled pleasures. Dutch colonial literature from the East Indies 1600-1950* (Oxford 1996) 292-323; Rob Hartmans, 'Een ongeneeslijke opstandeling' in: *De Groene Amsterdammer* 15-10-1997; Jan Blokker, 'Een eeuw in de contramine' in: *de Volkskrant* 24-10-1997; *Paradijzen van weleer. Koloniale literatuur uit Nederlands-Indië* (Amsterdam 1998) 300-330; M. Nord, *Achterwaarts: memoires* (Amsterdam 1998), 225-233; A. Portegies, 'Le garçon qui ne valut jamais rien: la correspondance d' Alexander Cohen' in: *Septentrion*, maart 1999, 77-79; Homme Wedman, 'Brieven van Alexander Cohen' in: Anarchisme in Nederland/Zesde Jaarboek Anarchisme: *de AS* 126/127 (zomer 1999) 113-115; D. Bos, *Waarachtige volksvrienden. De vroege socialistische beweging in Amsterdam 1848-1894* (Amsterdam 2001); J. Grave, 'Christus als chemicus: Alexander Cohen, Brieven 1888-1961' in: *Over Multatuli* 48 (2002), 52-59; P. Hagen, *Journalisten in Nederland 1850-2000* (Amsterdam 2002) 236-243; H. Wijfjes, *Journalistiek in Nederland 1850-2000. Beroep, cultuur en organisatie* (Amsterdam 2004), 102-103; D. Cunin, 'Alexandre Cohen: les années anarchistes (1-7)', catégorie Alexandre Cohen, Anarchisme Monarchisme in: *http://flandres-hollande.hautetfort.com* 09.09.2009 en 13.05.2009; R. Spoor, 'Sag einfach, dass ich in Wladiwostok bin. Alexander Cohen als Vermittler von fortschrifttlicher Literatur und Politik 1888-1907 in den Niederlanden, Deutschland, Frankreich und England' in: *http//flandres-hollande.hautefort.com* 05.06.2010.

WEG MET GORILLA!

Alexander Cohen

(Recht voor Allen 9 (1887) 110 (14 nov.), p. 1-2)

Alexander Cohen werd op 16 september 1887 in Den Haag wegens majesteitsschennis gearresteerd. Op het proces dat volgde, voerde Cohen zijn eigen verdediging, die op 14 november 1887 door Domela Nieuwenhuis in Recht voor Allen *werd afgedrukt. Cohen ging in beroep tegen zijn veroordeling, de tachtiger W.A. Paap verdedigde hem. De verdediging van Cohen voor zijn rechters was voor de tijdgenoot een nauwelijks verhulde aanval op koning Willem III. Deze stond bekend als de waterheld van het Loo vanwege zijn geldingsdrang bij elke overstroming. De koning was ook berucht om zijn vrouwengeschiedenissen. De schrijver van het door Cohen genoemde anonieme pamflet* Uit het leven van koning Gorilla *(1887) was S.E.W. Roorda van Eysinga.* Op 7 januari 1888 bekrachtigde het hof het vonnis van de rechtbank. Cohen werd wegens het roepen van een leus tegen het staatshoofd tot zes maanden gevangenisstraf veroordeeld. De verdedigingsrede van Cohen wordt hier herdrukt in de oorspronkelijke spelling en schrijfwijze. (RS)*

Indien het noodig is dat ik me behoef te verdedigen na 't reeds door mij aan de getuigen geantwoordde, dan begin ik met te vragen: 'Is hier het juridisch bewijs aanwezig?' en kan daarop stellig antwoorden: 'neen!' Immers wat is het geval. Ik begaf me op 16 September jl. naar den Stationsweg alhier, omdat ik wist dat Z.M., onze geëerbiedigde koning, terug zou keeren in Hoogstdeszelfs residentie. Daar gekomen, zag ik het koninklijk rijtuig aanrollen en toen dit vlak voor me was juichtte ik luidkeels: 'Leve Domela Nieuwenhuis! Leve 't Socialisme! Weg met Gorilla!'...

Plotseling werd ik op zeer onzachte wijze gestuit in de uiting van m'n gevoel en voordat ik den climax van begeestering bereikte die mij had willen doen eindigen met den kreet: 'Leve Willem III', omklemde 'n hand m'n keel en toen ik tot bewustzijn kwam, bemerkte ik dat die hand aan een arm bevestigd was en dat die arm 'n deel uitmaakte van 'n heer die zeide: 'wat roep je daar?' Ik antwoordde hierop dat ik geroepen had: 'Leve D.N.! Leve 't Socialisme! Weg met Gorilla!' waarop hij repliceerde: 'Ja dat heb je ook geroepen en dat zal je *niet* roepen, ten minste niet als de koning voorbijkomt.'

Ik was, zoals gij, edelachtbare heeren, wel zult begrijpen, zeer verbaasd, daar ik meende dat in de residentie allen met evenveel geestdrift bezield waren voor ons geliefd vorstenhuis, als ik zelf was. Naar aanleiding van dien uitroep maakte die heer, die zeide inspecteur van politie te zijn, proces-verbaal tegen me op, met het gevolg dat ik heden voor u, edelachtbare heeren verschijn, beschuldigd van 'Zijne Majesteit den koning der Nederlanden opzettelijk te hebben beleedigd door met luider stemme te roepen: "weg met de gekroonde Gorilla" toen Z.M. in mijne onmiddelijke nabijheid was.'

Het bevreemdt me uitermate, bij de alom bekende en beroemde stiptheid der Haagsche politie, waarvan die inspecteur deel uitmaakt, dat van die zijde m'n uitroep verminkt is weergegeven, hetgeen ik allerminst verwachtte van die politie, als zijnde bezijden de waarheid. Waarom toch zijn de woorden 'Leve 't Socialisme!' weggelaten en waarom voor het door mij zonder eenig praedicaat gebezigde 'Gorilla', gezet het bijvoeglijke naamwoord 'gekroonde'? Mijne heeren, ik doe 'n beroep op uw gehoor, om u te overtuigen hoe onwaarschijnlijk alleen reeds ter wille der euphonie, die bijvoeging van 't woordje 'gekroonde' voor Gorilla is. Ik bid u M.H., beproeft het eens dien uitroep te doen en dadelijk zult ge bemerken, dat deze gecombineerde woorden zich niet leenen tot 'n uitroep, die uit den aard der zaak kort, krachtig en geleidelijk vloeiend moet zijn.

Overigens bleek reeds voldoende uit de verklaringen der getuigen à décharge, dat ik het woordje 'gekroonde' volstrekt niet bezigde. Ook is het opmerkelijk dat de getuige Aalst, toen het feit voorviel en hij me vroeg 'wat roep je daar' en daarop van mij ten antwoord ontving: 'ik roep "leve D.N.! Leve 't Socialisme! Weg met Gorilla"' verklaarde: 'Ja, dat heb je ook geroepen, enz.' en zich dus toen heel goed bewust was, dat *die* woorden en geene andere door mij gebezigd waren. Waarom verklaarde hij ter instructie anders? En nu ook?

Wat den 2den getuige aangaat, begrijp ik niet hoe deze hier als getuige à charge gedagvaard is, terwijl hij 't eigenlijk à décharge zou moeten zijn. Immers zijne verklaring met in mijne dagvaarding voorkomende aanklacht en ontzenuwt die dus. Maar, edelachtbare heeren, zelfs indien ik (wat ik evenwel pertinent ontken en steeds zal blijven ontkennen en wat ook ten overvloede reeds bleek uit de verklaringen der getuigen à décharge), indien ik werkelijk zoude geroepen hebben 'gekroonde' Gorilla, dan nog zoude ik niet strafbaar zijn.

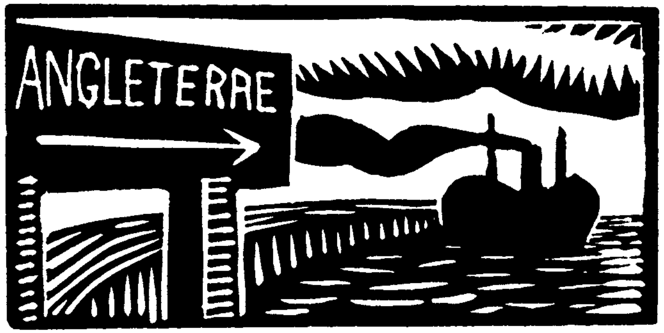
Immers, hoe is het mogelijk te veronderstellen dat met Gorilla, Z.M. de koning der Nederlanden bedoeld is? Zoude niet het Openbaar Ministerie hier voor uw achtbaar college als beschuldigde gedaagd moeten zijn omdat 't beweert dat Z.M. Willem III beleedigd wordt door het woord 'Gorilla'? Is niet de veronderstelling alleen daarvan, reeds majesteitsschennis? Maar het Openbaar Ministerie tracht zelfs geen schijn van poging aan te wenden om het bewijs te leveren dat deze aanklacht zou wettigen! Het is ongerijmd mij van majesteitsschennis te beschuldigen, daar waar niet de minste beleedigende bedoeling in m'n uitroep lag opgesloten. Misschien vraagt ge naar 't verband tusschen de woorden van dien uitroep onderling. Welnu, edelachtbare heeren, niets is me aangenamer en gemakkelijker tevens, dan u m'n gedachtengang in dezen te verklaren.

Gij weet hoe onlangs den heer Domela Nieuwenhuis verkorting van den duur der hem aangedane kwelling werd verleend, door de bizondere goedheid van den koning en ofschoon deze laatste gedurende z'n roemrijke, voor ons land zoo vruchtbare regeering, reeds ontzaggelijk veel grootse daden tot stand heeft gebracht, te veel om hier op te sommen, toch overtreft deze daad in mijne oogen alle overigen, zelfs Z.M.'s heldenmoedig gedrag bij de bewuste watersnood, waardoor hij zich bij 't volk den eeretitel 'de Goede' verwierf. Deze grootsche daad viel me plotseling in, toen ik den koning aanschouwde en met bliksemsnelheid kwam 't idée in me op, dat den vorst zeker geen naam aangenamer in den ooren zou klinken, dan juist die van den man, die evenals Zijne Majesteit

zelf, steeds alles opofferde voor de belangen van 't volk en dan ook waarschijnlijk om *die* reden, op Zijner Majesteits last uit de gevangenis werd ontslagen, ter gelegenheid van de verjaardag van het lieftallig dochtertje van Hare Majesteit, onze beminde koningin. Vandaar m'n uitroep: 'leve Domela Nieuwenhuis'.
Wat de tweede uitroep: 'leve 't Socialisme' betreft, misschien klinkt het u vreemd dat ik dezen bezigde in tegenwoordigheid des konings en toch, niets natuurlijker dan dit. Immers, de koning heeft m.i. bewezen 'n open oog en hart te hebben voor de belangen en behoeften van al de landskinderen, niet alleen voor de zonen maar zelfs *en vooral* voor de dochteren, en in *dat* opzicht zeer zeker den eernaam van vader verdient, hem door zoo velen in den lande, met recht gegeven. 't Socialisme nu, wil ook niets anders dan de behartiging van de belangen en behoeften van allen, zonder onderscheid. Door de bevrijding van Domela Nieuwenhuis heeft de koning m.i. op ondubbelzinnige wijze z'n vorstelijke sympathie getoond voor de volkszaak, d.i. voor 't Socialisme, en *daarom* ook verbond ik aan den jubelkreet: 'leve Domela Nieuwenhuis!' den uitroep: 'leve 't Socialisme!'

En nu, edelachtbare heeren, kom ik aan 't cardinale punt, n.l. waarom ik geroepen heb 'weg met Gorilla!' Eenigen tijd geleden las ik 'n boekje, getiteld: 'Het leven van koning Gorilla.' Dit boekje houdt de levensbeschrijving in van 'n zekeren koning, Gorilla geheeten, die zoo'n afschuwlijk monster was, dat het alle beschrijving te boven gaat. De schrille tegenstelling tusschen dien ellendigen Gorilla, en onze grijzen, voortreffelijken vorst schoot me plotseling in de gedachte toen ik de eer had Z.M. te aanschouwen en deed me uitroepen 'weg met Gorilla!' (selbstverständlich op den koning in 't bewuste boekje doelende), en juist wilde ik verder uiting geven aan 't gevoel dat me bezielde, door uit volle borst te juichen: 'Leve Willem III!', toen ik daarin verhinderd werd, op de onzachte wijze waarvan ik hierboven melding maakte.
Nog is het me 'n raadsel, hoe het mogelijk was eenig verband te vinden tusschen Gorilla en Z.M. Willem III, gelijk 't Openbaar Ministerie zeer oneerbiedig schijnt te doen en wat in *mijn* brein in de verste verte niet zou kunnen opkomen. Ik zou wel eens willen weten welke overeenkomst er toch bestaat, tusschen 't geëerbiedigd hoofd van onzen gezegenden staat en 'n Gorilla. Eilieve, edelachtbare heeren, m'n zoölogische kennis strekt zich waarschijnlijk niet zoover uit als die van 't Openbaar Ministerie, maar toch meen ik me te herinneren, dat het apenras zich hoofdzakelijk van het *genus homo* onderscheidt, doordien de vertegenwoordigers van dat eerste ras op vier handen loopen. Dit nu zag ik nooit van Willem III... en 't Openbaar Ministerie?

Behoort niet de Gorilla thuis in Afrika, het zwarte werelddeel, en ligt niet ons gezegend vaderland, het dierbare plekje grond, waar volgens het populaire liedje ieder 'vrij en blij' leeft, in Europa? Ik smeek het O.M. m'n geringe zoölogische en geographische kennis te hulp te komen; ik dorst naar kennis. Zag het ooit 'n Gorilla in 'n statiekoets zitten, met 'n koetsier op den bok, die op 'n met goud omzet *rood*, ja *rood* kleedje zat? Heeft het ooit gehoord dat men 'n aap in 'n paleis huisvestte, en dat men 'n paardenstal voor hem bouwde, die honderd-

duizenden guldens kostte, terwijl 't volk omkwam in de bitterste ellende? Deed ooit 'n aap z'n feestelijke intocht in 'n stad, waar men dan grootse sommen gelds verkwistte voor versieringen – en nog grooter sommen uitgaf aan jenever, *om 't verknochte volk* kunstmatig te begeesteren en tot alcoholische liefdesbetuigingen te dwingen? Zag het ooit – doch waartoe meer; 't zal overbodig zijn nog meer bewijzen bij te brengen, om u te overtuigen (indien ge er ooit aan getwijfeld mocht hebben, wat ik niet denk) dat 'n Gorilla geen koning en allerminst onze nobele, uitstekende koning kan zijn. Door slechts te *beweren* dat hij beleedigd zou kunnen zijn door den uitroep 'Weg met Gorilla' beleedigt het O.M. zelf onzen vorst en van dat oogenblik af heb ik en heeft ieder het recht, datzelfde O.M. aan te klagen van majesteitsschennis.

Deze veronderstelde homogeniteit schijnt alleen te zijn gebaseerd op de persoonlijke overtuiging van den officier van justitie en ik ben overtuigd dat gij, mijne heeren, geen notitie zult nemen van de persoonlijke meening overtuiging van wie dan ook, daar dit in rechten volstrekt niet als bewijsmiddel kan gelden. Het *juridisch* bewijs mankeert totaal en ook het *overtuigend* bewijs ontbreekt geheel en al. Het is dan ook in het volste vertrouwen op de strikte rechtvaardigheid van uw achtbaar college, dat ik eisch 'vrijspraak van het mij ten laste gelegde' en wel op grond van niet-strafbaarheid, *door totale afwezigheid van zelfs den minsten schijn van bewijs.*

Toen na 't voorlezen der verdediging het feit door den officier van justitie als strafbaar werd gequalificeerd en de eisch werd uitgesproken, vroeg de president aan den beklaagde of hij nog iets in 't midden had te brengen ter zijner verdediging. Hij antwoordde hierop:

'Ik kan begrijpen dat iemand gestraft wordt voor een door hem gepleegd feit, of gebezigde uitdrukking, door de wet strafbaar gesteld, maar wat ik *niet* kan begrijpen is, dat men iemand straft voor iets wat hij *had kunnen willen denken* en dan als bewezen wordt aangenomen dat hij 't dacht. Dat is geen rechtspleging, dat is *terrorisme*.'

*Zie *Willem III, Koning Gorilla*, ingeleid door Dennis Bos; Aspekt, Soesterberg 2002.

DE STRAATLUCHT VAN MULTATULI

Alexander Cohen en Multatuli

Ronald Spoor

Alexander Cohen had voordat hij naar de Hogere Burgerschool in zijn geboortestad Leeuwarden ging, al Frans (vanaf zijn negende jaar), Engels (vanaf zijn tiende) en Duits (vanaf zijn elfde) geleerd. Het liefst leerde hij talen, schrijft hij in zijn eerste deel herinneringen In opstand.[1]

Na een herexamen voor talen werd hij toegelaten tot de Rijks Hogere Burgerschool[2], die de stad Leeuwarden en een groot deel van de provincie Friesland moest bedienen. De Harlinger Simon Vestdijk moest later forensen om het onderwijs op deze school te kunnen volgen. Cohens vader kon en wilde kennelijk het schoolgeld opbrengen. Alexander Cohen behoorde daarmee tot een kleine elite: in december 1876 kregen per 100.000 inwoners in Friesland 76 leerlingen onderwijs op de HBS. Op de Leeuwarder HBS waren in het jaar 1877-1878 129 leerlingen ingeschreven.[3] Zijn eerste jaar zou hij niet volmaken, omdat hij *zak*, *bal* en *naaien* op het schoolbord had geschreven. Hij werd in 1877 onmiddellijk van school gestuurd, het einde van zijn schoolloopbaan. De schoolopziener Jhr. mr. Ae. A. van Panhuys had in juni 1873 al over de school opgemerkt: 'de leerlingen van 12 tot 15 jaar zijn niet rijp voor het middelbaar onderwijs om de wijze, waarop dit aan de middelbare school wordt gegeven.'[4]

Wij lezen het verslag van inspecteur Van Panhuys iets anders: de school was niet toegerust om leerlingen van 12 tot 15 jaar te onderwijzen, en misschien bedoelde hij dat ook. Op de school was sinds 1873 niets veranderd, en de vroegrijpe Cohen kon in 1877 afzwaaien.

Cohen zou zelf voor zijn verdere vorming zorgen. Hij stortte zich op de moderne literatuur van zijn tijd, die in een boekenkist op zijn vaders zolder ruim voor handen was. Uit Cohens beschrijving[5] blijkt, dat deze boekenkist een soort *summa* van de negentiende-eeuwse letteren was, 'onder andere, een Shakespeare (…), in een geïllustreerde populaire uitgave; Heine's *Buch der Lieder*; *Ivanhoe, Waverly, Kenilworth en Red Gauntlet*; Thiers' *Histoire du Consulat et de l'Empire*; een paar deelen van het *Magasin Pittoresque*; van mevrouw Bosboom-Toussaint: *Het huis Lauernesse* en *Een kroon voor Karel den Stouten*; Lytton Bulwer's *Eugenius Aram* en *The last of the Barons*; de *Jobsiade* (Auf diese Antwort des Kandidaten Jobses, geschah ein allgemeines Schütteln des Kopfes); *De Drie Musketiers* en *Twintig jaren Later*; *De Arme Edelman*, *Jacob van Artevelde* en *Batavia*, van den destijds in Holland pas gelanceerden Conscience: Busken Huet's *Litterarische Fantasieën* en *Lidewyde*; Vosmaer's *Vogels van diverse Pluimage*; de *Gedichten van den Schoolmeester*; *Les Misérables* en *Notre-Dame de Paris*; Henri Harvard's *La Hollande à vol d'oiseau*; de *Gedichten* van Borger, en die van nog een ànderen poeet, wiens naam mij tot mijn schande, door het hoofd is gegaan.' Wij mogen aannemen, dat Cohens vader deze boekenkist gevuld heeft, wat een ander licht werpt op de orthodox-Joodse Aron Heiman Cohen J. Zoon (1837-1919).

POLEMIEK

Aron Cohen dreef in Leeuwarden een winkel in galanterieën. Alexander Cohen beschrijft de koopwaar: 'Wat er al voor galants was aan tafelmessen, bretels, haken-en-oogen, pijpekoppen, Haarlemmerolie, schoenveters, papier, stalen pennen, potlooden, garens, sajet, boorlint, breinaalden en dergelijke, wie weet het te zeggen? Maar het zal de eau-de-Cologne zijn geweest, de reukzeep, de odeurs, de pepermunt, waaraan het gehéél zijn vriendelijke benaming ontleende.' Aron Cohen behoorde tot de middenstand, hij ging gekleed in een driedelig pak met strik en hoge hoed, terwijl zijn jong gestorven vrouw Sara Jacobs (1842-1873) een crinoline[6] droeg. Het is fascinerend, dat de negentiende eeuwse Bildung op zolder in een boekenkist lag. De artistieke en intellectuele belangstelling past bij de Joodse traditie van *lernen*: het lezen van religieuze teksten en commentaren en het discussiëren over de interpretatie ervan. Aron Cohen liep ook in de pas met zijn Joodse generatiegenoten in Nederland doordat hij zijn kinderen een Joodse en een in Nederland gangbare voornaam gaf: Jozef Alexander Cohen. Hij was zeker niet de 'geestloze handelaar in galanterieën' die Rob Hartmans in hem ziet.[7]

Op zolder thuis kon Alexander Cohen zich deze negentiende-eeuwse Bildung eigen maken: hij maakte er kennis met de literaire context van zijn tijd. Wij weten niet of Alexander Cohen deze hele boekenkist uitgelezen heeft, hoewel hij een gretig lezer was. Wel was daarmee zijn literaire referentiekader gevormd. Pas in Nederlands-Indië ontdekte de soldaat-schrijver Alexander Cohen in gevangenschap wat stijl vermag. Wat Edmund Wilson en H.A. Gomperts in zijn voetspoor zo trefzeker de schok der herkenning[8] hebben genoemd, overkwam Alexander Cohen in het fort Prins van Oranje (Pontjol) te Semarang op Java. Van zijn Duitse medegestrafte Oskar Raffauf kreeg hij *Max Havelaar* met de volgende opdracht: 'O. Raffauf s/l Cohen zur freundlichen Erinnerung an stürmischen Zeiten, – Samarang den 26sten July 1885.'[9] Cohen ontdekte twee dingen bij Multatuli: een directe stijl waardoor je je persoonlijk kan uitdrukken, en de literatuur, die vrijwel onmiddellijk samenviel met zelfpresentatie. Maar er was nog een derde aspect: Multatuli's polemische houding tegen onrecht. Cohen was voor de polemiek geboren.

INDIË

Na zijn Indische detentie wegens insubordinatie kwam Cohen in Nederland terug bij zijn ouders in Leeuwarden. Hij wachtte bij hen zijn meerderjarigheid af om zijn eigen gang te kunnen gaan. Nog in Leeuwarden debuteerde hij in het *Groninger Weekblad, radicale courant voor Nederland*, met de reeks 'Naar Indië', die van juni tot september 1887 in zeven afleveringen verscheen.[10] Cohen fileerde haarscherp een wervingsbrochure, die 'flinke, gezonde, oppassende, Hollandsche jongens' opriep om dienst te nemen bij het Indische leger, ons eigen vreemdelingenlegioen, waarvoor ook Rimbaud zich nog aangemeld heeft bij de poort in Harderwijk. Cohen confronteerde de fraaie voorspiegelingen van de reclame met zijn eigen kersverse ervaringen. Met een multatuliaanse zinswending

bezwoor hij: 'Voor de waarheid dezer feiten sta ik in en zal ze, indien er door *bevoegde* personen naar gevraagd wordt, gaarne bewijzen. Even als onze meester Multatuli, kan ik zeggen: 'de bewijzen liggen voor me.'[11] Cohen had ook de *Minnebrieven* gelezen zoals uit een verwijzing naar Chresos uit het 'Tweede sprookje' in het tweede deel van de reeks 'Naar Indië'[12] blijkt.

DOMELA

Het jaar daarop schreef Alexander Cohen onder zijn aan Zola ontleende pseudoniem Souvarine felle en opruiende stukken in de krant *Recht voor Allen*, die onder redactie van Domela Nieuwenhuis in Den Haag, de rode residentie,[13] verscheen. In 'Ze worden wakker', gepubliceerd op 9 maart 1888, hekelde hij de klassejustitie.[14] Cohen opende: 'Maandag j.l. bij de zitting van den Hoogen Raad greep het volgende voorval plaats dat ten duidelijkste de juistheid aantoont van Multatuli's woorden: de volkeren beginnen te denken.' Een arme drommel, die zich geen advocaat veroorloven kon, mocht zichzelf van de Hoge Raad niet verdedigen. Cohens gevolgtrekking luidde: 'Ja, Douwes Dekker heeft gelijk gehad, toen hij beweerde dat 'de volkeren beginnen te denken.' 't Volk begint te begrijpen, dat niettegenstaande 'de kleeren den man maken', de zwarte toga en de witte bef nog geen eerlijke menschen maken van schurken die tot maskerade-aanpak dienen.'[15] Politie, het Openbaar Ministerie, Binnenlandse Zaken en de geheime dienst zaten achter Cohen aan vanwege zijn gezagsondermijnende artikelen. Vooral de magistratuur had het niet makkelijk met Cohens onbevangen commentaren op de vigerende rechtsgang. Anders dan de arme drommel, wist Cohen zelf wel in zijn proces wegens majesteitsschennis aan het woord te komen en ook nog op legale wijze de hand op geheime stukken te leggen, die het Openbaar Ministerie niet had verschaft. Zijn artikel 'Een ontboezeming' in *Recht voor Allen* van 23 maart 1888,[16] waarin hij de arbeiders opriep: 'Op, gij mannen en vrouwen, meisjes en jongelingen, op, ten strijde, ten strijde tegen onrecht en verdrukking, tegen honger en mishandeling.' bracht de autoriteiten opnieuw op zijn pad. Hij hield zijn lezers voor: '*Wij* zijn de macht en we zijn onwederstaanbaar, welnu laat ons het toonen.'[17] De justitie was ook niet blij met de volgende oproep: 'Neemt zeg ik, wat u toekomt!'[18] Domela Nieuwenhuis had geen zin om weer een jaar zakjes te gaan plakken voor een artikel, dat hij niet geschreven, maar wel gepubliceerd had. Hij onthulde het pseudoniem van Cohen aan de politie, nadat hij hem eerst gewaarschuwd had en hem introductiebrieven meegegeven had voor de Gentse socialisten. Cohen, achternagezeten door de Nederlandse autoriteiten, bleef niet lang in België. Omdat hij wegens een politiek delict veroordeeld was, mocht hij zelf het land kiezen waarheen hij uitgezet zou worden. Dat werd Frankrijk.

VERTALINGEN

Tijdens zijn eerste Parijse periode (1888-1893) leefde Cohen van de hand in de tand. Hij schreef betaalde Parijse correspondenties in *Recht voor Allen*, vertaalde artikelen en boeken van Domela Nieuwenhuis in het Frans en publiceerde vanaf 1891 tot 1894 een groot aantal Multatuli-vertalingen in Franse periodieken van uiteenlopende signatuur als *La Revue d' Evolution*, het anarchistische blad *La Révolte*, de *Entretiens Politiques et Littéraires*, *Mercure de France*, een gezaghebbend blad als *De Gids*, het socialistische *La Société Nouvelle* en in de jaren 1896-1898 in *La Revue Blanche*, het toonaangevende blad van de avant-garde.[19] Cohen koos voor de geschiedenissen van gezag uit de *Minnebrieven*, 'Saidjah en Adinda' uit *Max Havelaar* en de *Japansche gesprekken*. De anarchist en kunstcriticus Félix Fénéon (1861-1944), met de Duitse anarchist Bernhard Kampffmeyer (1867-1942) zijn beste vriend in deze jaren in Parijs, liep meestal nog even zijn Frans na. Joan Ungersma Halperin heeft dit in haar in het Frans vertaalde biografie van Fénéon juist gezien.[20] Fénéon bemiddelde bij de plaatsing in *La Revue Blanche*, toen Cohen in een Amsterdamse gevangenis verbleef.[21] Cohens Multatuli-vertalingen trokken in Frankrijk zeer de aandacht, onder anderen van de romancier en criticus Octave Mirbeau. In zijn artikel 'A travers la peur' in *L'Echo de Paris* in december 1893 schreef hij: 'On doit à Alexandre Cohen de connaître en France Multatuli, ce philosophe néerlandais dont la pensée est si profonde et si puissante d'ironie. *Le Dialogue Japonais* vond hij 'une merveille d'intelligence, un enchantement de l'esprit, et je crois bien, la plus claire, la plus irréfutable critique de nos institutions sociales.'[22] Zij trokken ook de aandacht van de Sûreté, de Franse geheime dienst, na de (rook) bomaanslag op het Palais Bourbon, de Kamer van Afgevaardigden. Volgens *La Revue Libertaire* van 1 januari 1894 werden er ook arrestatiebevelen tegen Stirner en Multatuli uitgevaardigd.[23]

Door Alexander Cohens lezing van Multatuli als bevrijder en anarchist, werd Multatuli door hem in Frankrijk in ultra-linkse kring en in *avantgarde*-bladen geïntroduceerd, hetgeen ook gevolgen had voor de Multatuli-receptie in het Duitstalig gebied, waar Multatuli ook naam maakte door vertalingen in anarchistische bladen.

Het staat inmiddels vast, dat de Multatuli-receptie in Duitsland dankzij Cohens vertalingen in het Frans tot stand is gekomen. De grote Duitse Multatuli-vertaler en anarchist Wilhelm Spohr (1868-1959) berichtte in zijn aardige, maar weinige nauwkeurige memoires *Erinnerungen eines Friedenshageners*,[24] dat hij Multatuli ontdekt had door de vertaling in het Frans in de *Revue Blanche* 'achtundfünfzig Jahre zurück' van enkele 'Geschiedenissen van gezag'. Verbluffend noemde hij de parabel van burgemeester Chresos in Beotië ('Tweede sprookje' uit *Minnebrieven*) die door de Areopagus ten onrechte veroordeeld was: 'De Areópagus was omgekocht en heette NEDERLAND.' Atte Jongstra concludeerde in zijn boek *De multatulianen*[25]: 'In de anarchistische *Revue Blanche* had Spohr Alexander Cohens vertaling van Multatuli's 'Geschiedenissen van gezag' gelezen (…). In 1893 verscheen zijn vertaling van deze teksten in het anarcho-socialistische blad *Der Sozialist*.'

SPROOKJES

Jaap Grave[26] is erin geslaagd om in het Bundesarchiv te Berlijn het nummer van het anarchistische Berlijnse weekblad *Der Sozialist, Organ der unabhängigen Sozialisten* op te sporen, dat de vertalingen van twee 'Märchen von der Autorität' bevat. In jaargang 3 (1893), nr. 45, ongepagineerd (wel met potlood aangegeven: 134) waren onder dit kopje 'Thygater en Hassan' vertaald. De vertaler is niet vermeld. Jaap Grave wijst in zijn boek *Zulk vertalen is een werk van liefde* daarentegen de Duitse anarchist en

intieme vriend van Cohen, Bernhard Kampffmeyer (1867-1942) als de vertaler aan.[27] Spohr was redacteur van het blad van 1891-1895. In zijn herinneringen merkt hij op: 'Mit Vergnügen und Respekt druckten wir einige dieser Märchen, zunächst nach dem Französischen verdeutscht, in unserem "Sozialist" ab.'[28] Spohr laat dus in het midden wie de vertaling uit het Frans gemaakt heeft, maar hij stelt wel vast dat hij als redacteur van *Der Sozialist* tot opname van de vertaling van enkele sprookjes van Multatuli heeft besloten.
Uit de Datenbank des deutschsprachigen Anarchismus (DadA)[29] blijkt dat in *Der Sozialist* veel vertaalde bijdragen verschenen uit *Freedom*, *La Révolte* en *La Question Sociale*; de *Revue Blanche* blijft onvermeld.
Alexander Cohen heeft in zijn eerste Parijse periode (1888-1893) van Multatuli de 'Eerste geschiedenis van gezag' tot en met 'Negende geschiedenis van gezag' in Franse vertaling gepubliceerd als 'Légende de l'autorité', in *La Révolte*, organe-communiste 6 (1891-1892), 8, p. 331-332.[30] De Duitse vertaler, vermoedelijk Spohr, waarbij Cohens boezemvriend Kampffmeyer[31] Sporhs aandacht zal hebben gevestigd op deze Geschiedenissen van gezag, heeft dus Cohens Franse vertaling van uit *La Révolte* in het Duits vertaald. Alexander Cohen, die vol van Multatuli was en graag propaganda voor hem maakte, zal Kampffmeyer zijn oren van het hoofd over Multatuli hebben gepraat en hem zeker ook een exemplaar van *La Révolte* geschonken hebben. Bernhard Kampffmeyer was na de partijdag in Erfurt van 1891 van de Sozial demokratische Arbeiter Partei (SDAP) met andere Jung-Sozialisten als Bruno Wille,[32] Albert Auerbach[33] en Wilhelm Werner[34] uit de partij getreden. Zij ontwikkelden zich in anarchistische richting. Cohen kende behalve Kampffmeyer en Auerbach in Parijs, Werner in Londen, die vanaf 15 november 1891 *Der Sozialist*, Organ der Unabhängigen Sozialisten drukte. Wilhelm Werner moest in februari 1892 naar Londen vluchten om aan een dreigende arrestatie te ontkomen.

GEVANGENIS

Met zijn Multatuli-vertalingen trok Cohen niet alleen aandacht in Frankrijk en Duitsland, maar ook in Vlaanderen. De bekende Vlaamse Multatuli-onderzoeker Julius Pée (1871-1951) trad in 1893 in contact met Cohen om hem bibliografische gegevens te vragen.[35]
De uitzetting van Alexander Cohen uit Frankrijk naar Engeland als ongewenste vreemdeling op 25 december 1893 vanwege de (rook)bomaanslag op het Palais Bourbon eerder in dezelfde maand, waar hij part noch deel aan had, betekende een voorlopig einde van zijn project om Multatuli in het Frans te vertalen. Cohen moest in Londen het hoofd boven water houden.[36] Hij leed in Londen een veel grotere armoede dan in Parijs, terwijl hij het bestaan in de kille Britse hoofdstad in toenemende mate onverdragelijk vond.
In de Amsterdamse gevangenis werkte Alexander Cohen hard aan zijn Multatuli-vertalingen. Domela Nieuwenhuis had het voor elkaar weten te krijgen, dat Cohen geen zakjes hoefde te plakken. Maar Cohen dacht niet alleen aan de Franse markt. Hij schreef zijn vriendin Kaya Batut op 19 december 1896[37] dat zij Domela Nieuwenhuis moest vragen om de Engelse vrije socialist J. Hunter Watts (1853-1929), bij wie hij met Domela in juli 1896 in Londen gelogeerd had tijdens het congres van de Socialistische Internationale, te schrijven of hij interessante fragmenten van Multatuli in zijn blad wilde publiceren en tegen welke condities. In de gevangenis ontwikkelde hij een hele boel plannen ('J'ai une foule d'idées')[38]: zowel het plan om zijn Franse Multatuli-vertalingen in boekvorm in Parijs te publiceren als het plan om zijn Londense idee uit 1895 voor een eigen blad *De Paradox* vorm te geven. Cohen zou beide ideeën na zijn ontslag op 7 februari 1897 uit de gevangenis[39] uitvoeren. Cohen had overigens van de filantroop J.W.C. Zürcher (1851-1905), die voor Douwes Dekker in Nieder-Ingelheim een woning had gekocht, al voor 1 juli 1895[40] een toezegging gekregen een blad van hem te ondersteunen. Zürcher moest echter deze financiële toezegging weer intrekken wegens een verloren proces.[41] Toch schonk hij hem nog het niet onaanzienlijke bedrag van honderd gulden wegens al gemaakte kosten.

BEVRIJDING

Alexander Cohen vestigde zich met zijn vriendin Kaya Batut in Den Haag, waar hij in de nieuwbouwwijk van het Regentessekwartier op tal van adressen verbleef. Van 6 november 1896 tot en met 19 november 1896 verscheen zijn veertiendaags polemisch geschrift *De Paradox* in Den Haag, dat geënt was op de *Ideeën* van Multatuli. Cohen kon daarin zijn opvattingen over politiek en kunst kwijt zonder enige censuur en in de losse vorm, die hem paste. Zo nodig ventte hij het zelf uit.[42] Opmerkelijk is, dat hij de paginering van de afzonderlijke afleveringen door liet lopen, waardoor hij *De Paradox* als een geheel presenteerde. Ook hier volgde hij Multatuli. Hij had – dacht hij – alle -ismes: van monarchisme, republicanisme, socialisme en anarchisme, maar ook radicalisme, conservatisme, liberalisme en vrijdenkerij achter de rug en wilde nu alleen nog een individualist zijn: 'een vrij mensch.' Hij wenste nu de ware bevrijding, die tot einddoel heeft '*de bevrijding der geheele mensheid*. En niet de bevrijding alleen ééner klasse die op *hare* beurt onderdrukster zou worden!'[43] Een profetisch inzicht. Hij verwees hierbij in zijn openingsstuk 'Aan den lezer' op 6 november 1897 naar Multatuli: '*Principes heb ik niet*. Deze boutade, die géén boutade was – is het beste misschien, neen stèllig, onder al het goede door Multatuli geschreven. Het is de belijdenis, de cri du coeur, van een vrij mensch.' Cohen besluit: 'De *Vrijheid* kàn niet geboren worden uit georganiseerd geweld.'
De Paradox was een opruiend blad, fel geschreven, waarin Cohen de binnenlandse, buitenlandse en koloniale politiek hard en ongenadig op de korrel nam. Een sarcastisch geselaar van de kerk, het leger en het gezag. Hij hekelde de Atjeh-oorlog, stelde de koelie-arbeid aan de kaak als slavernij, en voerde natuurlijk ook polemieken, onder anderen met zijn vriend Domela Nieuwenhuis.

DE PARADOX

Hij beschreef zijn contacten met de politie tijdens het carnaval in Nizza (Nice) in 1891, in Parijs in 1893 na de bomaanslag op het Palais Bourbon, in Londen 1894 en in Den Haag in 1898. Hij keerde zich tegen de progressieve spelling van Kollewijn, die hij onelegant vond, en tegen slechte stijl zowel van politici als van journalisten, die hij de oren waste.
De Paradox portretteert de Nederlandse burgerij in al haar gezapigheid, opgeblazenheid en onvergeeflijke saaiheid.
De Paradox is nooit meer herdrukt, hoewel Cohen er na de Tweede Wereldoorlog

met de balpen nog een grondige bewerking van heeft gemaakt. In *Van anarchist tot monarchist*[44] heeft hij een kleine bloemlezing van zijn artikelen gepubliceerd. *De Paradox* is vrijwel onvindbaar: de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag (waar *De Paradox* geschreven, en door drukkerij Trio gedrukt werd) en het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis bezitten een exemplaar, gedrukt op krantenpapier, waardoor beide zeer kwetsbaar zijn. Ook Cohens eigen exemplaar,[45] dat compleet is, en geheel herzien, verkeert in slechte staat.
In het derde nummer (4 december 1897) bestempelt hij de de veroordeling van twee eerste-luitenants van het Indische leger wegens diefstal van een bevriend Atjehs hoofd als 'een *liederlijke huichelarij*: Waar de geheele koloniale politiek, van af-den-beginne berust heeft en nóg berust op officieel-georganiseerde-en-gecodificeerde *diefstal*, *roof* en *plundering*, daar komt het niet te pas den staf te breken òver en een veroordeeling uit spreken tegen twee leden der roversbende, die voor *eigen rekening* hebben "gewerkt".'[46] Alexander Cohen ging in 1897 verder dan Multatuli, omdat hij het kolonialisme in zijn geheel afwees. Op 5 november 1898 kwam hij onder de kop: 'Rehabilitatie en promotie, s.v.p.!' hier nog eens op terug, toen uit Batavia bericht gekomen was, dat de beide eersteluitenants, die door het Hoog Militair Gerechtshof te Batavia tot een jaar gevangenis en ontslag uit het leger veroordeeld waren, gratie hadden gekregen. 'De twee zoo grievend miskende luitenants moeten weer opgenomen worden, *mèt bevordering*, in het leger. Proeven van bekwaamheid in de meest caracteristiek-militaire wetenschap: *het plunderen* hebben ze gegeven.'[47] Net als Multatuli zoekt Cohen naar spitse aforistische uitspraken: 'Waarom ik vooràl de meest-vooruitstrevenden onder de "vooruitstrevers" critiseer èn, eventueel, op de vingers tik? – Ja, man, met het nòg mindere goedje kan ik me niet ophouden.'[48] Polemiek met kranten beviel hem uitstekend. De *Haagsche Courant*, een dagblad voor de gewone man,[49] verweet Cohen 'eerst woeste brieven uit Parijs in "Recht voor allen" geschreven te hebben en 'thans den draak' te steken met de sociaal-democraten. Dat had de *Haagsche Courant* fout begrepen: 'Mis: Sinds jáár-en-dag reeds verdeel ik op scrupuleus strikte wijze, mijn minachting tussen internationale sociaal-democratieën en dito krantenracaille.'[50]

SLAVERNIJ

In een bijtend stuk, getiteld 'Nederlandsche beschavers aan 't werk', schreef hij over de koelie-arbeiders in Deli (Sumatra), die als slaven leefden, hoewel Nederland officieel de slavernij afgeschaft had, en waar in Nederland het liefst de ogen voor gesloten werd. Hij baseerde zich op een nummer van de *Deli-Courant* van een jaar eerder (27 januari 1897). Volgens deze krant 'is Nederland als "beschaafde koloniale mogendheid" verplicht orde te brengen in den chaos, veiligheid in de plaats te stellen van wetteloosheid en anarchie en de rooverij uit te roeien.' Cohen drukt dan enkele advertenties uit de Medanse krant af, waarin 'de levering van prima uitgezochte' koelies wordt geadverteerd, die slecht betaald worden, gebrek aan alles hebben, en zuchten - dit woord is op zijn plaats - onder de karwats van de mantrie en de revolver van de assistent. Uit dezelfde *Deli-Courant* drukt hij een lijst af van veroordeelde koelies, die gevlucht waren, en hun inlandse helpers. Cohen besluit: '(..) de Nederlandsche regeering, *vertegenwoordiger eener beschaafde koloniale mogendheid*, laat hare slaven-halers niet in den steek.'[51]
Bij een uitvoerige necrologie in de dagbladen van een overleden marinecommandant met een weinig martiale staat van dienst, merkte Cohen op: 'De paarden die den overledene grafwaarts trokken hijgden onder 't wicht van kransen en "bloemstukken". Arme beesten!' In *De Paradox* kwamen allerlei onderwerpen aan de orde zoals het brandend thema van de vrouwenemancipatie. Cohen publiceerde in *De Paradox*[52] een commentaar over een protestbijeenkomst in Berlijn, waar door vrouwen op verbetering der zedenpolitie werd aangedrongen en ook vrouwelijk personeel werd geëist: '*Verbétering* der zeden-politie! Niet: *afschaffing*, *òpruiming*, *wèg – bézeming* van dat schurftige Gesindel. *Verbétering*! En waaròm verbetering? Omdat "fatsoenlijke" vrouwen door de zeden-politie zijn behandeld geworden als prostituées! Wèl, wèl! Zou ik de dames mogen vragen door welk "bizonder kenteeken" – zooals het in de signalementen heet – de fatsoenlijke vrouwen van de prostituées en de prostituées van de fatsoenlijke vrouwen zich onder scheiden… voor den menschkundigen blik der zeden-politie? Ik voor mij, dames, ik jubel er in, en wrijf me de handen van plezier, als ik hoor dat de zeden-politie een "fatsoenlijke vrouw" heeft aangerand en behandeld als een "prostituée".' Cohen ridiculiseerde ook de propaganda voor de kroningsfeesten van Wilhelmina in 1898.[53] In zijn artikel 'Ave Delegorgue', de president van de rechtbank, die de schrijver Emile Zola (1840-1902)[54] – als geweten van de natie, opvolger van Voltaire en Hugo, en zelf opgevolgd door Gide en Sartre – veroordeeld had vanwege zijn 'J'accuse' in de zaak tegen de onschuldige Joodse kapitein bij de generale staf, Dreyfus, schreef Cohen: 'Het proces Zola is afgelopen. Tot mijn volkomen satisfactie. Wel kreeg Zola een jaar, maar hij zal het waarschijnlijk niet geheel uitzitten. (...). Nu 't proces zelf . Onbetaalbaar! Uniek! O, die délicieuse Delegorgue! Ik zou dien kerel wel om den hals willen vliegen. De vent heeft gemanoeuvreerd als of hij betaald was om de heele rechts-moraal belachelijk en àf te maken.
Hij heeft de bestaande "orde" meer kwaad gedaan dan honderd jaar van actieve anarchistische – en pyrotechnische[55] – propaganda zouden kunnen doen. Wees gegroet, Delegorgue. (…) Wat men den Franschen ook verwijten mogen, huichelarij zeker niet. Geen volk is openhartiger, ook in zijn verkeerdheden. En de regeerders maken geen uitzondering op dezen regel.'

NETWERK

Ondertussen bleef hij alles in het werk stellen om terug te gaan naar Parijs. Evenmin als hij in Londen kon aarden, kon hij het in Nederland uithouden.
De Duitse Multatuli-vertaler Wilhelm Spohr wist Cohen in Den Haag te bereiken. Jaap Grave heeft in het Archiv der Akademie der Künste te Berlijn[56] een tot nu toe onbekende brief van Cohen van 14 maart 1898 uit Den Haag aan Spohr gevonden. Deze brief bevestigt Cohens rol als bemiddelaar voor de Duitse vertalingen van Multatuli. Spohr had Cohen op 20 februari 1898 gevraagd een Multatuli-uitgave te lenen of te kopen. Cohen antwoordde, dat hij bereid is zijn exemplaar van de *Ideeën* voor een maand te lenen.[57] Cohens vertalingen van Multatuli lagen echter bij een Parijse uitgever en hij verwachtte 'elke dag' een

beslissing uit Parijs, en dan heeft hij de Nederlandse teksten van Multatuli weer nodig. Cohen verwees in deze brief ook naar hun wederzijdse vriend Bernhard Kampffmeyer, die net als Spohr betrokken was bij de anarchistische kolonie Friedrichshagen bij Berlijn.

Zoals hij Spohr schreef was hij druk bezig om zijn Franse Multatuli-vertalingen in boekvorm in Parijs uit te geven. Den Haag was niet zo'n goede uitvalsbasis voor de realisering van zo'n plan. Ondanks Cohens voortreffelijke Parijse netwerk, dat na zijn verbanning ook intact bleef, slaagde hij er niet in om zijn Multatuli-boek in Parijs gepubliceerd te krijgen tijdens zijn Haagse verblijf. Pas toen hij weer op 14 juli 1898 clandestien in Parijs terug was, keerden de kansen.

Op 27 maart 1900 kreeg hij een verblijfsvergunning voor Parijs, vanaf juli ging hij meewerken aan het gezaghebbende tijdschrift *Mercure de France* met zijn rubriek 'Lettres néerlandaises.[58] Hij besprak in zijn rubriek nieuwe literaire uitgaven en de afleveringen van de Nederlandse literaire tijdschriften. Vanzelfsprekend deelde hij prikken uit naar schrijvers, wier werk hem niet beviel, zoals I. Querido, wat natuurlijk tot zijn niet geringe genoegen leidde tot polemieken. Het volgend jaar verscheen eindelijk zijn succesvolle bloemlezing: Multatuli, *Pages choisies*[59] bij de uitgeverij van de *Mercure de France* in de Collection d'auteurs étrangers. Een tweede druk volgde in hetzelfde jaar.

In deze anthologie bracht Cohen tien jaar vertaalwerk van Multatuli bijeen in een fors deel van 358 bladzijden. In zijn brieven aan Kaya Batut uit de gevangenis in Amsterdam en de brieven aan Multatuli's weduwe Mimi Douwes Dekker - Hamminck Schepel is het ontstaan van deze bundel goed te volgen.[60]

ANATOLE FRANCE

Voor het voorwoord (Préface[61]) wist hij de bekende linkse schrijver en criticus Anatole France (1844-1924) te strikken. France was een humanist met een satirische blik op de politiek. Hij was in 1896 gekozen tot lid van de eerbiedwaardige Académie française, waarmee hij echter brak vanwege haar anti-Dreyfus-houding. Hij koos actief partij voor Dreyfus en getuigde ten gunste van Zola in diens proces. Zijn bekendste boek *Les dieux ont soif* zou in 1912 verschijnen. Hij was een verklaard tegenstander van de Eerste Wereldoorlog. In 1921 werd hem de Nobelprijs voor literatuur toegekend.[62] Anatole France constateert in dit voorwoord, dat Cohen als landgenoot van Multatuli, die ook op Java gewoond heeft, bijzonder geschikt is om het werk van Multatuli in Frankrijk te introduceren. France heeft de vertalingen en de inleiding van Cohen (Notice[63]) goed gelezen, en er ook met Cohen over gesproken. Hij kenschetst Cohen volkomen terecht als 'un esprit très indépendant', een zeer onafhankelijke geest, die het denken van Multatuli niet als een afgeronde doctrine presenteert en het noch aan zichzelf, noch aan ons opdringt. Cohen heeft hem in dat gesprek ook gezegd, dat hij niet die stukken van Multatuli gekozen heeft, die het meest op hem zelf lijken, maar teksten, waarin Multatuli het meest op zichzelf lijkt – en op Cohen, ben ik geneigd te zeggen. Anatole France constateert droogjes, dat bloemlezers meestal niet zo onbaatzuchtig zijn. Volgens France is Cohen het meest verrukt door de volkomen openhartigheid van Multatuli en zijn volmaakte oprechtheid. Multatuli, vindt France, is een heel uitzonderlijk schrijver, die zegt wat hij denkt. Voor de lezer van nu dient benadrukt te worden, dat France Multatuli allereerst als denker presenteert. Multatuli onderzoekt – volgens hem – de oorsprong van algemeen aanvaarde ideeën, wat dikwijls leidt tot onverwachte en kostbare ontdekkingen. In zijn pessimisme heeft Multatuli dikwijls een aanstekelijke opgewektheid. Vervolgens gaat France Multatuli een plaats geven in het literaire landschap van Frankrijk. Voor hem heeft Multatuli in 1901 iets van een achttiende-eeuwse Fransman. Hij doet hem denken aan de *philosophes*[64] van voor de Franse revolutie, intellectuelen en schrijvers, die het rationalisme van de Verlichting verspreidden. Dit komt, vindt hij, door de stoutmoedigheid van zijn ideeën, zijn vrijheidsgeest, de levendigheid van zijn stijl en zijn vriendelijke ironie. Over die vriendelijke ironie, dacht Cohen wat anders, maar Anatole France had die nodig om Multatuli te plaatsen in de achttiende eeuw. France vindt, dat Multatuli met de dominees bijna even vrolijk spot als de philosophes met de paters jezuïten en de kapucijner monnikken. Net als de katholieke *clergé* heeft Multatuli volgens France de smaak te pakken van oosterse sprookjes. Enkele van zijn apologen – France bedoelt hier sprookjes en gelijkenissen – zijn even aantrekkelijk als die van abbé Blanchet.[65] Deze François Blanchet (1707-1784) was volgens zijn levensbeschrijver Dusaulx een hoffelijke, maar luie melancholicus – een soort Oblomov *avant la lettre* – en een minder ijdele verwant van Rousseau.[66] Anatole France, zet zijn vergelijking nog even door: zoals de Franse *philosophes* dialogen hielden met Chinezen of Bramanen heeft hij plezier in gesprekken over moraal met Japanners. Zijn 'Japansche gesprekken'[67] doen denken aan een Hollandse Voltaire, maar dan een die wat ruwer is, maar niet verstoken van smaak. France komt dan tot de bekende vergelijking tussen de Nederlandse schilders en schrijvers: zonder hun literatuur te kennen en zonder hun taal te kunnen lezen wist hij al dat de Hollanders excellent waren in de komische poëzie en de satire. 'Leurs paintres nous l'avaient bien fait voir: Terborch, Pieter de Hooch, et Van der Meer de Delft sont d'excellents moralistes, Jan Steen est un Molière en son genre.'[68]

RESPECT

Cohens 'Notice', een korte beschrijving van leven en werk, bestaat voornamelijk uit lange en zeer leesbare vertalingen van passages uit de *Havelaar* (p.14-31), de inleiding van de *Ideeën* en de brief aan de uitgever d'Ablaing van Giesenburg (1826-1904) (p. 37-40). In een voetnoot waarschuwt Cohen, dat hij geen complete studie van Multatuli's leven en werk biedt. Cohen signaleert de bloedige ironie, waarmee Multatuli de protestantse en piëtistische hypocrisie van de Hollandse goegemeente gekastijd heeft (p.12). Cohen geeft citaten uit de kritiek in *Het Noorden*, het *Handelsblad* en *Effectenblad*, en uit een van de toenmalige Haagse dagbladen, die het werk van Multatuli volledig afwezen. Cohen vraagt aandacht voor de politieke situatie in Nederland na de 'revolutie' van 1848. Verrijkt u, was het parool. Cohen stelt vast: 'La masse était rigoureusement tenue à l'écart de toute participation aux affaires publiques, et sa nourriture spirituelle, pour autant qu'elle en éprouvait le besoin, lui était cuisinée et servie presque exclusivement par la tourbe des *dominés*-littérateurs, plats et cyniques flagorneurs,

d'une monarchie grotesque et de la richesse, et qui n'ensaignaient aux pauvres, aux spoliés, en prose et en vers, qu'*une* vertu: *LE RESPECT*.'[69]

HAVELAAR

In deze maatschappij sloeg de verschijning van *Max Havelaar* in het voorjaar van 1860 in als een bom, dit oneerbiedige boek, dat de onaantastbare drieëenheid van Godsdienst-Eigendom-Gezin bespot en bloot legde, zo luidt zijn politieke analyse. Cohen analyseert het boek als een aanval op het hypocriete domineesland, dat Nederland ook voor hem zelf is. Hij noteert dan ook gevat, dat Multatuli wel verplicht was om gebruik te maken van de stilistische vorm van de gelijkenis, omdat hij voor een protestants volk schreef, dat gevoed was met bijbelse en evangelische teksten. En Multatuli's verblijf in het Oosten had volgens hem de smaak voor metaforen verhoogd. Anatole France dacht ongetwijfeld aan dit soort opmerkingen, toen hij hem in zijn 'Préface' zeer gekwalificeerd noemde om Multatuli in Frankrijk te introduceren.

In zijn 'Notice' geeft Cohen ons een Multatuli, die sterk op Cohen lijkt: hij beschrijft Multatuli's houdingen tegenover godsdienst[70] – onderverdeeld in protestantisme, katholicisme en jodendom – bezit, de autoriteit van de vader, en de politiek. Onderwerpen, die Cohen ook sterk bezighielden, en waarbij Multatuli's standpunten door hem als bevrijdend zijn ervaren. Cohens standpunten tegenover de godsdienst liepen geheel parallel met die van Multatuli. Hij legde andermaal in een vlammende passage de dominees over de knie: 'Poète en dépit de son matérialisme, le froideur et la nudité protestantes le choquaient. Les *dominés* l'exaspéraient. Leur culte aride et dépassionné l'horriplait. Leur geignarde phraséologie, à prétentions moralisatrices, l' agaçait. Et jamais il ne laisse passer une occasion de leur faire sentir sa virulente antipathie.'[71]

AFKOMST

Dat waren de dominees. Nu de katholieken, waarvoor Cohen altijd al een warm gevoel had, zonder in het minst katholiek te zijn of gelovig. 'Athée convaincu et même démonstratif, ses préférences poétiques allaient vers le catholicisme. Je veux dire ce catholicisme simpliste et inoffensif, qui s'imagine le bon Dieu conversant familièrement avec les saints et qui écoute avec bienveillance les suppliques apitoyées de la Vierge. Quant au catholicisme inquisitorial, persécuteur et assassin, il n'en était pas partisan.'[72] Tenslotte komt het Jodendom aan de beurt: eerst het Jood-zijn, waar hij voor stond, dan de Joodse religie, waarmee hij ook al niets op had. Cohen had zichzelf twaalf jaar eerder, in 1889 in zijn artikel 'Le juif et et les révolutionnaires' in het revolutionair-socialistische blad *L'Attaque*[73] al omschreven als een atheïst van Joodse afkomst. Cohen schrijft over Multatuli: 'Les mêmes raisons qui déterminaient ses répugnances antiprotestantes, l'attirairent – *horribile dictu* par ce temps d'antisémitisme écumant – vers les Juifs. Il aimait leur amour de la vie, de la lumière, des couleurs…leur mobilité, leur exubérance, leur nomadisme. Son âme – orientale infiniment plus qu'occidentale – son âme de *kâdi* avait pénétré de la leur.'[74] Cohen laat in zijn 'Notice' het antisemitisme voor wat het is. Een jaar eerder had hij het Franse publiek al in de *Revue Blanche*[75] uitgelegd, waar hij zich ongerust over maakte. In Polná, een klein stadje halverwege Praag – Brno in het toenmalige keizerrijk Oostenrijk-Hongarije, werd de Jood Hilsner ervan beticht een rituele moord uitgevoerd te hebben. Zijn proces veroorzaakte een uitbarsting van antisemitisme, met inbegrip van een Duitstalige perscampagne tegen de Joden. Thomas Masaryk publiceerde na Hilsners veroordeling wegens rituele moord ontlastend materiaal. Na de heropening van zijn proces werd Hilsner opnieuw veroordeeld, nu wegens gewone moord. Cohen had zijn stuk aan Mimi Douwes Dekker opgezonden, die blijkens zijn antwoord van 17 juni 1900 neutraal had geantwoord, dat het stuk haar geïnteresseerd had.[76] Cohen voegde hieraan toe: 'Ja, 't is een liederlyk zoodje, die heeren antisemieten. – Verbeeld je, dat ik nooit veel met joden, qualitate qua, ophad, en ook in myn jonge jaren op school, nooit een jood tot kameraad had. Ik denk dat dat kwam wegens hun gebrek – in 't algemeen, aan moed. Ze laten zich alles of à peu près alles welgevallen. Deden ze dat *niet*, dan waren de antisemieten niet half zoo agressief, want *die* lafaards kruipen in hun schulp zoodra ze een tegenstander ontwaren die zyn tanden toont. Nu dan, ik houd niet van de joden om de aangegeven reden. Maar nu wil ik jood zijn, ik die er niet op lyk, noch physiek, noch moreel en dien zeker niemand, op 't gezicht alleen, zou uitmaken voor 'sale juif'.[77] En ik zou ook héél graag de hersens inslaan van dien lafhartigen Drumont[78] die in veilige hinderlaag achter zyn krant èlken dag stookt en hetzt: 'mort aux Juifs!'

PLAATSBEKLEDER

Uit zijn volgende brief aan Mimi zou blijken, dat hij zich deerlijk vergist had. Mimi behoorde niet meer tot het filosemitische kamp van haar overleden Dek; voortschrijdend inzicht had haar in het antisemitische kamp van haar huisgenoot, de advocaat en romancier W.A. Paap (1856-1923)[79] gebracht. De schrijversweduwe, de plaatsbekleder op aarde van haar man, was van haar voetstuk gevallen. Cohen accepteerde haar standpunt vanzelfsprekend niet, maar haar functie van plaatsbekleder wilde hij niet aantasten. Op 25 juni 1900[80] – Mimi's brieven aan Cohen zijn niet bewaard – antwoordde hij haar: 'Wat je laatste brief aangaat ben ik 't niet eens met wat je zei aangaande de joden. Vóór ik wist *wat* je van hen dacht – en zelfs *òf* je iets van hen dacht – zei ik je myn oordeel dat stellig niet van overdreven sympathie getuigde. Maar ik vind dat je te veel en te scherp generaliseert en de hardheid van je oordeel – in je brief ten minste – sluit alles uit wat lykt op een verklaring van hun wáárom-zóó-zyn - *verklaring* die noodzakelykerwyze een verontschuldiging zou moeten zyn. Wat je van de joden zei zou met evenveel recht byna van *de vrouw* kunnen gezegd worden. Niet àlles maar toch grootendeels. Enfin, dat wordt een onderwerp waar we 't mondeling over zullen hebben.' Mimi geeft het niet op, zodat Cohen haar op 4 juli 1900[81] op de pogroms in Midden- en Oost-Europa moet wijzen, en een – lijkt het – niet mis te verstaan voorbeeld geeft uit Algerije, toen een deel van Frankrijk.

Hij stipuleert in zijn 'Notice' vervolgens wel, wat Multatuli in het Joodse geloof tegen stond, en hij kon dat zelf uitspellen, maar hij citeerde ook Multatuli's liefde voor 'het uitverkoren volk'[82] zonder daar overigens commentaar op te geven : 'Ennemi farouche du "Dieu stupide, tyrannique, sanguinaire, jaloux, capricieux, impossible de la Bible", il était plein de tendresse pour le "peuple

élu" et cette tendresse il l'a manifestée à plus d'un endroit.'[82]

IDENTIFICATIE

Alexander Cohen had in de gevangenis in Amsterdam, wat zijn neerslag in *De Paradox* had gevonden, afstand genomen van het anarchisme, maar hij was nog geen nieuwe wegen ingeslagen. Cohen blijft nog enige tijd solidair met het anarchisme, zoals *De Paradox* toont. Ook in zijn 'Notice' bij de *Pages choisies* had hij nog geen nieuwe posities betrokken. Hij vat Multatuli's politieke standpunten als volgt samen: 'Méprisant vis-à-vis du parlementarisme, sceptique à l'égard du suffrage universel, bafouant les rois et traitant par-dessous la jambe les aventuriers politiques, MULTATULI ne désespère pas. Il croit au progrès. Le progrès est inéluctable. Revenir en arrière est impossible, de même que l'arrêt, fût-il momentané. L'arrêt, déjà, c'est la mort. Et comme nous vivons…!'[83] Cohen deelde met Multatuli toen nog het vooruitgangsgeloof.

In 1901 wijst hij het idee van een verlicht despoot af. Hij vervolgt zijn resumé van Multatuli's politieke opvattingen als volgt: 'Hanté de temps à l'autre, fasciné jamais, par l'image du "despote éclairé", MULTATULI fut un esprit trop lucide, trop net, pour ne pas en concevoir l'impossibilité. Le "despote éclairé" n'existe pas … et, s'il existait, il serait tôt supprimé comme le sont parfois de vulgaires tyrans obscurantistes.'[84] Cohen, die als journalist middenin de Franse politiek heeft gestaan, eerst als redacteur van Franse kranten en van 1906-1917 als buitenlandcorrespondent van *De Telegraaf*, de schandalen van de IIIe republiek heeft verslagen en het disfunctioneren van het corrupte Franse politieke stelsel heeft beschreven, koos tenslotte voor de *Action Française*, waarvan hij als fervent Fransman – niet in Frankrijk geboren – geen lid kon worden. De *Action Française* had schone handen, omdat zij nooit politieke verantwoordelijkheid had gedragen, en het gelijknamige dagblad was goed geschreven. Cohen werd daarmee een voorstander van de monarchie en betrok daarmee ook Multatuli's positie, die hij in 1901 nog afgewezen had. Er zijn mij geen aanwijzingen bekend, dat hij zich dit bewust was.

De identificatie van Cohen en Multatuli blijkt ook nog eens uit de overeenkomst tussen de conclusie van zijn 'Notice', en het slot van zijn brief van 2 augustus 1900 aan Mimi Douwes Dekker-Hamminck Schepel, waarin hij haar het verschijnen aankondigt van zijn Multatuli-bloemlezing in oktober van hetzelfde jaar. Hij geeft daarin uiting aan een gevoeligheid, die ook Multatuli niet vreemd was. Deze wezenstrek van zijn karakter kwam vooral in zijn 'Kinderverhalen' en in zijn belangstelling voor kinderen naar voren. Het schrijven van zijn essay over Multatuli had Cohen moeite gekost. Zelf weet hij deze moeite aan een tekort aan analytische talenten. Cohen had helemaal geen tekort aan analytische en kritische talenten, zoals uit zijn essay over Multatuli juist blijkt. Zijn 'Notice' is heel anders dan hij Anatole France en zichzelf had doen geloven, ook een vorm van zelfonderzoek en dat kost – zoals bekend – altijd veel moeite en inspanning.

Cohen besluit zijn 'Notice' als volgt: 'MULTATULI fut un négateur et un démolisseur de choses et des formules. Il fut un destructeur et, par cela même, un libérateur et un rénovateur. Il a défriché, en y laissant des lambeaux de son âme, le champ épineux du préjugé. Il a brisé,

au grand effarement et au scandale intense des honnêtetés emmitouflées, les vitres de la vétuste maison qu'était la société bourgeoise et petite-bourgeoise de son époque, pour y faire pénétrer l'air vivifiant de la rue.

Il a combattu, inlassable et implacable, sincère toujours, injuste rarement, tout ce qui s'interposait entre lui et son but: *la lumière*.

Et sa gloire suprême aura été d'avoir irréparablement endommagé cette pire des superstitions: LE RESPECT.'[85]

HOUTHAKKER

In zijn brief aan Mimi van 2 augustus 1900 geeft Alexander Cohen een portret van zichzelf als Multatuli. Hij had een moker gebruikt om de maatschappij in Nederland, Frankrijk en Engeland te veranderen. Zijn besluit heeft ook een multatuliaans toontje: 'Ik ben niet tevreden met myn préface (Notice). Ik heb heelemaal geen analytische talenten, moet je weten. Ik ben een *démolisseur* van aanleg, een houthakker in 't vooroordeelen-woud. Maar mooie leevende boomen laat ik eerbiediglyk ongerept. Ik zou er de byl niet in *kùnnen* slaan. Ik kan slecht zien dat iemand een tak afbreekt of een bloem uitrukt. Toch doe ik 't zelf wel eens. Maar niet met genoegen. Ik heb me zelf wel eens betrapt dat ik het hoofd afwendde terwyl ik een bloem plukte. Ik denk altyd dat het zoo'n bloem zeer doet, en *my* doet het pyn par ricochet.'[86]

Cohen had van Multatuli de bevrijdende werking van de man en zijn stijl ondergaan, en had ontdekt, dat *Max Havelaar*, enkele jaren voor zijn geboorte verschenen, een bevrijdend boek is.

NOTEN

(1) Alexander Cohen, *In opstand*, met houtsnedes van Georges Rohner, Amsterdam 1932 (p.26). – (2) Garmt H. Lesterhuis *Uit een Rijks verleden*, Rijks HBS, RSG, Slauerhoff College Leeuwarden 125 jaar, Leeuwarden (1992). – (3) Lesterhuis (1992), p. 82. – (4) Lesterhuis (1992), p. 63. – (5) *In opstand* (1932), p. 33. – (6) Zie de kabinetsfoto van Aron Heiman Cohen Jzoon (1837-1919) en zijn tweede vrouw Sara Jacobs (1842-1873) in: Alexander Cohen, *Uiterst links: journalistiek werk 1887-1896*, bezorgd door Ronald Spoor 1980, p. 30. – (7) Rob Hartmans, 'Een ongeneeslijke opstandeling' in: *De Groene Amsterdammer*, 15-10-1997. – (8) H.A. Gomperts, *De schok der herkenning*, Amsterdam 1963. Door hem ontleend (zie Voorrede, p. 7) aan de omvangrijke bloemlezing van Edmund Wilson, *The shock of recognition, The development of literature in the United States recorded by the men who made it*, Garden City, New York 1943. Wilson vond zijn titel in een door hem gekozen essay van Herman Melville over Nathaniel Hawthorne 'Hawthorne and his mosses' in *Literary World*, New York, 17 en 24 augustus 1850: 'For genius, all over the world, stand hand in hand, and one shock of recognition runs the whole circle round.' – (9) 'Multatuli-souvenirs' in *De Amsterdammer*, weekblad voor Nederland, 1 mei 1910, opgenomen in zijn bundel *Uitingen van een reactionair* (1896-1926): voorafgegaan door een schets van den persoon des schrijvers door een zijner vrienden (H.P.L. Wiessing), met een portret naar een tekening van Kees van Dongen, Baarn 1929, p.51-54, zie ook *In opstand* (1932), p. 111. Zie ook: Ronald Spoor, 'Cohen en Wiessing: vakbroeders, vrienden en politieke vijanden' in *Nieuw letterkundig magazijn 9* (1991), 1 (juli), p. 14-21. – (10) Herdrukt in *Uiterst links: journalistiek werk 1887-1896*, p. 55-68. – (11) *Uiterst links* 1980, p. 56. – (12) *Uiterst links* 1980, p. 58. – (13) Zie Marten Buschman en Marie Christine van der Sman (red.), *Rode residentie: geïllustreerde geschiedenis van honderd jaar sociaal-democratie in Den Haag*, Den Haag 1994. – (14) *Uiterst links* 1980, p. 75-77. (15) – *Uiterst links* 1980, p. 76. – (16) *Uiterst links* 1980, p. 77-85. – (17) *Uiterst links* 1980, p. 81. – (18) *Uiterst links* 1980, p. 84. – (19) H. Mozes geeft in zijn verdienstelijke, maar nog onvolledige scriptie voor de Directeurscursus van de Openbare Bibliotheek Alexander Cohen, een bibliografie, 's-Gravenhage 1964 (ongepubliceerd), ook een overzicht van Cohens Franse vertalingen van Multatuli. In de aantekeningen bij Alexander Cohen, *Brieven 1888-1961*, Amsterdam 1997 heb ik vele Multatuli-vertalingen gesignaleerd, zoals in de noten 2, 3 en 4 bij de brief van 6 juni 1893, p.

686. – (20) Joan Ungersma Halperin, *Félix Fénéon, art et anarchie dans le Paris Fin de siècle*, Parijs 1991, vert. van Joan Ungersma Halperin, *Félix Fénéon, Aesthete and Anarchist in Fin-de-Siècle Paris*, New Haven, London 1988. – (21) Zie Alexander Cohens brief van 25 oktober 1896 uit de gevangenis in Amsterdam aan zijn vriendin Kaya Batut (1871-1959) in *Brieven 1888-1961*, bezorgd door Ronald Spoor, Amsterdam 1997, p. 156. – (22) Vert.: 'Wij danken aan Cohen het leren kennen van Multatuli in Frankrijk, deze Nederlandse intellectueel, wiens denken zo diep en ironisch is.' Zijn 'Japanse gesprekken' vond hij 'een verrukking voor de intelligentie, een genoegen voor de geest, en stellig de helderste en meest onweerlegbare kritiek van onze sociale instellingen'. – (23) C.C. en H.G. (Charles Chatel en Henri Gauche, ps. van René Chaughi) 'Des faits' in *La Revue Libertaire* van 1 januari 1894, p. 22-23, geciteerd naar Joan Ungersma Halperin, Félix Fénéon, *Art et Anarchie dans le Paris Fin-de-siècle* (Paris 1992), 293 en 417. – (24) Wilhelm Spohr, *Erinnerungen eines 'Friedenshageners'*, Berlijn 1951. Het slothoofdstuk luidt 'Wie ich Multatuli entdeckte', p.91-99. In de gevangenis Plötzensee leerde hij door zelfstudie Nederlands (p.92). – (25) Atte Jongstra, *De multatulianen*, Amsterdam 1985, p. 234-235. Atte Jongstra heeft mij collegiaal zijn transcripties van Cohens brieven aan M. Douwes Dekker-Hamminck Schepel ter beschikking gesteld, zie *Brieven 1881-1961*, p.20. – (26) E-mail-bericht van 16 december 2003 uit Berlijn. Met dank aan Jaap Grave te Berlijn, die voor dit artikel onderzoek gedaan heeft in verschillende Duitse bibliotheken, waar (net als in het IISG te Amsterdam) *Der Sozialist* slechts incompleet voorhanden is. – (27) Jaap Grave, *Zulk vertalen is een werk van liefde*: bemiddelaars van Nederlandstalige literatuur in Duitsland 1890-1914, (Nijmegen 2001), p. 103. – (28) Wilhelm Spohr, *Erinnerungen eines 'Friedenshageners'*, p. 92. 'Met genoegen en respect drukten wij enkele van deze Sprookjes, aanvankelijk uit het Frans in het Duits vertaald, in onze *'Sozialist'* af.' – (29) Ralf G. Hoerig und Hajo Schmück, Datenbank des deutschspragigen Anarchismus (www.free.de/dada). – (30) Zie voor een volledig overzicht noot 2 bij Cohens brief van 6 juni 1893, *Brieven 1888-1961*, Amsterdam 1997, p. 686. In de noot kan men zien, dat andere uiterst linkse Franse bladen als *Revue d' Evolution*, maar ook de *Entretiens politiques et Littérérairs* Cohens Multatuli-vertalingen overnamen. – (31) Zie noot 12 bij Cohens brief van 9 april 1894 aan F. Domela Nieuwenhuis, *Brieven 1888-1961*, Amsterdam 1997, p.700-701. – (32) Zie *Brieven 1888-1961*, p. 40. – (33) Zie *Brieven 1888-1961*, p. 58. – (34) Zie *Brieven 1888-1961*, p. 71 en 80. – (35) Cohens antwoord op 6 juni 1893 (zie *Brieven 1888-1961*, p. 47-48) maakte de jonge Pée wel wijzer, maar muntte niet uit door bibliografische exactheid. – (36) Ronald Spoor, 'Alexander Cohen in Londen en Den Haag' in *Dutch Crossing* (18 december 1982), p.76-92. – (37) Zie *Brieven 1888-1961*, p. 187. – (38) Alexander Cohen aan Kaya Batut, 25 oktober 1896 in *Brieven 1888-1961*, p.157; in dezelfde brief het idee voor de boekuitgave van zijn Multatuli-vertalingen, p. 156 en zijn plan voor *De Paradox*, p. 157. – (39) Een afbeelding van het Bewijs van ontslag in *Uiterst links*, p.26. – (40) Alexander Cohen aan F. Domela Nieuwenhuis, 12 juni 1895, *Brieven 1888-1961*, p. 87. – (41) Alexander Cohen aan F. Domela Nieuwenhuis, ongedateerd, *Brieven 1888-1961*, p. 89. – (42) Alexander Cohen, *Van anarchist tot monarchist*: verluchtingen door Leo Gestel, Amsterdam: Uitgeverij De steenuil, 1936, p. 150. – (43) Alexander Cohen, *De Paradox*, 1 (1 november 1897), p.3. *De Paradox* gebruikt geen cursivering, maar spatieert. In de citaten heb ik dit als cursivering weergegeven. – (44) *Van anarchist tot monarchist*, p. 133-149. – (45) Dit exemplaar, in half-leer gebonden, met verwijzingen door Cohen is eigendom van het IISG te Amsterdam. – (46) 'Quod licet Jovi...' in *De Paradox* 3 (4 december 1897), p. 40. – (47) *De Paradox* 1, Nieuwe serie (5 maart 1898), p. 9. – (48) *De Paradox* 3 (4 december 1897), p. 46. – (49) Of zoals mijn grootmoeder Henriette Spoor-Braadbaart (1888-1978) het noemde: 'een boezeroenblad'. – (50) 'Bedeeling' in *De Paradox* (18 december 1897), p. 60-61. Zijn artikel 'Les social-démocrates et leur propagande' in de burgerlijke krant *Le Figaro* op, 31 mei 1893 werd hem door de leiders van de Duitse socialistische partij zwaar aangerekend. Het verscheen in het Nederlands als 'De sociaal-demokraten en hunne propaganda in Duitschland' in *Recht voor Allen* van 23 juli 1895, p. 1-2. – (51) *De Paradox* (8 januari 1898), p. 66-67. – (52) *De Paradox* (22 januari 1898), p. 83. In dit citaat is de alineaverdeling niet weergegeven. – ((53) *De Paradox* (22 januari 1898), p. 84-86. Wilhelmina werd – als alle koningen van Nederland – ingezworen. – (54) Cohen had met toestemming van Zola (zie *Brieven 1888-1961*, p. 40) het verhaal 'Le sang' als 'Het bloed' uit zijn bundel *Contes à Ninon* (1864) vertaald. Zola had in december 1893 geprotesteerd bij de Franse minister van binnenlandse zaken tegen de uitwijzing van Cohen uit Frankrijk. *De Paradox*, Nieuwe serie (5 maart 1898), p. 1-3. – (55) Pyrotechnisch verwijst naar de anarchistische bomaanslagen tegen de machthebbers en de bezittende klasse. – (56) Jaap Grave, *Zulk vertalen is een werk van liefde*, p. 274, noot 115. – (57) Alexander Cohen aan Wilhelm

Spohr, Den Haag, 14 maart 1898. – (58) Cohen verzorgde deze rubriek tot en met 1904 (deel 47). – (59) Multatuli, *Pages choisies*: traduites par Alexandre Cohen, préface d'Anatole France, portrait de Multatuli gravé sur bois par J. Aarts (in rood afgedrukt), Parijs, Société du Mercure de France, XV, Rue de l' Échaudé-Saint-Germain, XV,1901. Een van de zeven exemplaren sur papier de Hollande, eigendom van het Multatuli Museum in Amsterdam, was blijkens de opdracht bestemd voor zijn vriendin: 'Pour Kaya/ son Sandro/ Paris 22.3.1901'. Tegenover de titelpagina was een Justification du tirage vermeld, gevolgd door een in blauw afgedrukte kraai Grip. Cohen had tijdens zijn verblijf in Schiermonnikoog na zijn ontslag uit de Amsterdamse gevangenis twee kraaien. Hij verbleef er zonder zijn vriendin. In zijn brief aan haar van 15 juni 1899 beklaagde hij zich over het lawaai, dat zij de hele dag produceerden. Toch: 'Mais rien ne me distrait plus. Je suis si seul.' (Maar niets heeft me zo vermaakt. Ik ben zo alleen.), *Brieven 1888-1961*, p. 222. Dit exemplaar bevat aantekeningen in handschrift van Cohen. Het Joods Historisch Museum in Amsterdam bezit een gebrocheerd exemplaar met de opdracht: 'Voor Pa en Moe / hun liefhebbende / Sander Parys 21.3.1901.' Het is door zijn vader in bruin pakpapier gekaft, met op het omslag in een groot en sierlijk handschrift: auteur, vertaler, titel en plaats van uitgave. Op de titelpagina en het omslag een donkerblauw eigendomsstempel van de trotse vader: A.H. Cohen J. Zoon / Oosthaven 51 / GOUDA. Aron Cohen en zijn tweede vrouw Vroukje van Gelder hadden op 13 mei 1898 hun intrek genomen in het Israelitisch Oude mannen- en vrouwenhuis aan de Oosthaven in Gouda. – (60) *Brieven 1888-1961*, p. 48-49, 70, 240-241, 259-260, 263, 267, en p. 388. – (61) Anatole France, 'Préface' in: Multatuli, *Pages choisies*, p. 5-8. – (62) Géraldi Leroy, 'France (Anatole)' in: Jacques Julliard et Michel Winock (direction), *Dictionnaire des intellectuels français: les personnes, les lieux, les moments*, nouvelle édition revue et augmentée, (Parijs 2002), p. 601-602. – (63) Multatuli, 'Notice' in: *Pages choisies*, p. 9-57. – (64) Zie Johan Heilbron over 'philosophes': 'Analytisch rationalisme', in: *Het ontstaan van de sociologie*, Amsterdam 1990, p. 64-66. – (65) (Abbé François Blanchet) *Apologues et contes orientaux*, etc., p. i-liij. – (66) M. Dulsaulx, 'Vie de M. l'abbé Blanchet' in: *Apologues et contes orientaux*, etc., p. i-liij. – (67) Multatuli, 'Dialogue japonais', *Pages choisies*, p. 312-346. – (68) Multatuli, *Pages choisies*, p. 8. 'Hun schilders hebben het laten zien: Terborch, Pieter de Hooch, en Van der Meer van Delft zijn excellente moralisten. Jan Steen is een moralist in zijn genre.' De keuze van Anatole France geeft zicht op de Franse smaak in het begin van de twintigste eeuw, en zijn kennis van de Nederlandse schilderkunst. – (69) Multatuli, *Pages choisies*, p. 64. 'De massa werd strikt van elke deelneming aan de publieke zaak ver gehouden, en haar geestelijk voedsel, voorzover zij er behoefte aan had, werd haar bereid en exclusief bediend door het gepeupel van de dominee-schrijvers, platte en cynische pluimstrijkers van een belachelijke monarchie en van de rijkdom, en die slechts aan de armen, de beroofden in proza en verzen *een* deugd, de *hoogste* deugd voor hielden: HET RESPECT. (Cohen gebruikte niet *pasteur*, het Franse woord voor *dominee*.) – (70) Zie ook mijn 'Woord vooraf' bij *Brieven 1888-1961*, Amsterdam 1997, p.13. – (71) 'Notice' in Multatuli, *Pages choisies*, p. 42. 'Dichter ondanks zijn materialisme, mishaagden hem de protestantse kilheid en naaktheid. De dominees ergerden hem buitensporig. Hun schrale en passieloze eredienst was hem een gruwel. Hun bombastische en zeurderige woorden, beladen met zedenpreekpretenties, vond hij onverdraaglijk. En nooit liet hij een gelegenheid voorbijgaan om hen zijn heftige antipathie te laten voelen.' – (72) 'Notice' in Multatuli: *Pages choisies*, p. 42. 'Overtuigd en zelfs demonstratief atheïst, gingen zijn poëtische voorkeuren naar het katholicisme uit. Ik bedoel het eenvoudige en onschadelijke katholicisme, dat zich verbeeldt dat de goede God ongedwongen met de heiligen praat en met welwillendheid naar de meelijwekkende smeekbeden van de H. Maagd luistert. Van het katholicisme van de inquisitie, de vervolgingen en de brandstapels moest hij niets hebben.' – (73) Alexandre Cohen, 'Le juif et les révolutionnaires' in *L'Attaque*, januari 1889. Hij kritiseerde in dit artikel 'Le juif en Algérie' van Emile Violard, die uitroeiing van de Joden predikte. – (74) 'Notice' in Multatuli: *Pages choisies*, p.42-43. 'Dezelfde redenen die zijn anti-protestantse weerzin wekten, maakten de Joden aantrekkelijk voor hem - horrible dictu (verschrikkelijk om te zeggen) in deze tijd van het razende antisemitisme. Hij hield van hun plezier in het leven, hun liefde voor het licht, de kleuren...hun mobiliteit, hun uitbundigheid, hun zwervend bestaan. Zijn ziel van kadi - beslist meer oosters dan westers - had de hunne ontmoet.' – (75) Alexandre Cohen, 'L'affaire du Polna' in *La Revue Blanche*, deel 22 (1900) 168 (1 juni), p. 196. – (76) *Brieven 1888-1961*, Amsterdam 1997, p. 249. – (77)Vert.: vuile Jood. – (78) De antisemiet Edouard Drumont (1844-1917) publiceerde in 1886 *La France juive* met als ondertitel La France aux Français (Frankrijk voor de Fransen). In 1891 richtte hij zijn blad *La Libre Parole* op. Hij was vanzelfsprekend anti-Dreyfus en voerde campagnes

tegen Joodse financiers. – (79) Paap behoorde tot de Tachtigers in de Nederlandse literatuur van de negentiende eeuw, hij was lid van een comité, dat Multatuli in 1881 een lijfrente bezorgd had. Hij wikkelde in 1887 Dekkers nalatenschap af, waarbij hij ervoor zorgde dat Mimi de beschikking hield over de letterkundige nalatenschap. Na Dekkers dood gingen zij samen met haar aangenomen zoon Wouter in Amsterdam wonen. Mr. Paap had Cohen in 1888 verdedigd, toen hij in tweede instantie terecht stond wegens majesteitsschennis. Cohen, die niets bezat, vond zijn rekening toen nogal aan de hoge kant. – (80) *Brieven 1888-1961*, Amsterdam 1997, p. 251-252. – (81) *Brieven 1888-1961*, Amsterdam 1997, p. 253-254. – (82) Alexandre Cohen, 'Notice', in: Multatuli: *Pages choisies*, p. 47. 'Verklaard vijand van de "domme, tirannieke, bloederige, jaloerse, grillige en onmogelijke God van de Bijbel" was hij vol liefde voor het "uitverkoren volk" en die liefde heeft hij op meer dan een plaats in zijn werk geuit.' – (83) Alexandre Cohen, 'Notice', in Mutatuli, *Pages choisies*, p.47. 'Revenir' in het citaat, vervangt 'Aller'. Deze wijziging berust op een potloodaantekening van Cohen in de marge van het exemplaar van Kaya Batut. 'Hoewel MULTATULI misprijzend is tegenover het parlementaire stelsel, sceptisch over het algemeen kiesrecht, de draak steekt met koningen, de politiek avonturiers geringschat, wanhoopt hij toch niet. Hij gelooft in de vooruitgang. De vooruitgang is onontkoombaar. Terugkeren is onmogelijk, evenals stilstand, al was het maar tijdelijk. Stilstand is al de dood. En omdat wij leven...!' – (84) Alexandre Cohen, 'Notice', in: Multatuli: *Pages choisies*, p.48. 'Van tijd tot tijd geobsedeerd, ooit in de ban van het beeld van de "verlichte despoot", was MULTATULI een te heldere geest, te zuiver, om de onmogelijkheid ervan niet in te zien. De "verlichte despoot" bestaat niet... en, als hij bestond, zou hij al gauw uit de weg geruimd zijn, zoals soms bij vulgaire, obscurantistische tirannen.' – (85) Alexandre Cohen, 'Notice' in Multatuli, Pages choisies, p. 57. ' MULTATULI was een negatieveling, een afbreker van zaken en formules. Hij was een afbreker en, daardoor, een bevrijder en een vernieuwer. Hij heeft het netelige veld van het vooroordeel, door er de flarden van zijn ziel op los te laten, ontgonnen. Hij heeft, tot grote ontsteltenis en tot hevig schandaal van de warm ingepakte fatsoensburgers, de ruiten van het oude huis van de burgerlijke en kleinburgerlijke samenleving van zijn tijd ingegooid om er de inspirerende straatlucht te laten doordringen. Hij heeft onvermoeibaar en vlekkeloos, altijd oprecht, zelden, onterecht, alles wat tussen hem en zijn doel: het *licht* kwam, bevochten. En zijn grootste roem zou zijn geweest het onherstelbaar hebben beschadigd van het slechtste van de bijgeloven: het respect.' Het licht moeten wij begrijpen in de zin van de Verlichting: verheldering van zaken. – (86) *Brieven 1888-1961*, p.259. Démolisseur: sloper, par richochet: van de weeromstuit.

BRIEF AAN WILHELM SPOHR OVER MULTATULI

Alexander Cohen

Haag, 14.3.98
30 de Perponcherstraat

Lieber Herr Spohr,

Es ist nicht meine Schuld dass ich ihr Brief von 20-2-98 nicht früher beantwortet habe. Ich erhielt ihn am 8^{en} d. M. gleichzeitig mit einer Brief von Kampffmeyer. Am selben Tage noch schrieb ich an K. zurück uns sagte ihn dass ich mein bestes thun wollte um Ihnen den kleinen Dienst zu beweisen.

Von Kampffmeyer wissen Sie vielleicht dass ich seit Jahren schon mich bemühe Multatuli im Französischen zu veröffentlichen. Augenblicklich sind die Stücke in Händen eines Verlegers in Paris, und erwarte ich jeden Tag eine Entscheidung. Es handelt sich um die Herausgabe einer Anthologie aus der gesammelte Werke Multatulis. Für die *Correctur* werde ich selbstverständlich meine Multatuli nöthig haben. Ich könnte Ihnen die ganze Collection wohl für 10-14 Tage zur Verfügung stellen aber dass würde nicht genügen. Nun habe ich mich bei verschiedenen Bekannten erkündigt und gefragt ob vieleicht derselben auf ein Paar Monaten *seine* Multatuli hergeben wollte. Es ist mir aber nicht gelungen. Das beste wäre dass Sie sich die ganze Collection kauften. *Neu* ist das eine kostspielige Geschichte aber manchmal findet man Gelegenheit die Sache billiger zu kaufen.
Heute noch erkündigte ich mich danach in eine second-hand Buchhandlung und da sagte man mir dass ich die sämmtliche Werke von M für *12 gulden* = 20 Mark haben kann. Das ist zwar auch eine grosse Summe, aber neu kostet die Sache ungefehr *20 gulden*. Was ich nun thun will ist dies: Beantworten Sie sofort meinen Brief und sagen Sie ob Sie die Werke M. für 12 gulden kaufen wollen. Drei Gulden schickten Sie schon, macht 9 Gulden. Wollen Sie das augenblicklich nicht thun, dann will ich Ihnen *für eine nicht zu lange Zeit* die 7 Bände *Ideeën* leihen. Die andere Werke M's *kann* ich nicht schicken weil der Bekannte der mich seine *Ideeën* eventuell zur Verfügung stellen will, die übrigen Werke M's nicht besitzt. Und *ohne* kann ich nicht.

Länger wie eine Monat kann ich Ihnen die 'Ideeën' leider nicht lassen weil ich die andere selbst nicht länger behalten darf. Was anbetrift die Biographie wüsste ich nicht wo dieselbe anzuschaffen. Ich habe selbst keine. Da jedoch die Briefe von M. (von seiner Frau herausgegeben)[1] zu Ihrer Verfügung stehen in der Kön. Bibliothek, werden Sie darin die besten Materiale zu einer Biographie finden.
Schreiben Sie bitte nun eiligst zurück. Wollen oder können Sie die M's jetzt nicht kaufen, dann bekommen Sie die 7 Bände Ideeën von mir in Anleihe.
Verzeihen Sie mein elendes 'Deutsch' und glauben Sie mir, aufrichtig und freund-

schaftlich, ihr

Alexander Cohen

Handschrift Akademie der Künste, Berlijn. Met dank aan Jaap Grave, Institut für Deutsche und Niederländische Philologie, Freie Universität, Berlijn.

Den Haag, 13.4.98
30 de Perponcherstraat

Beste heer Spohr,

Het is niet mijn schuld dat ik uw brief van 20-2-98 niet eerder beantwoord heb. Ik ontving deze pas op de 8e van deze maand, tegelijkertijd met een brief van Kampffmeyer. Op dezelfde dag nog schreef ik aan K. terug en ik zei u dat ik mijn best zou doen om hem de kleine dienst te bewijzen.

Van Kampffmeyer heeft u wellicht gehoord dat ik al enige jaren bezig ben Multatuli in het Frans te vertalen. Op dit moment zijn de stukken in handen van een uitgever in Parijs en ik verwacht één dezer dagen uitsluitsel.
Het gaat om de uitgave van een anthologie uit het verzameld werk van Multatuli. Voor de *correctie* zal ik vanzelfsprekend mijn Multatuli absoluut nodig hebben. Ik zou u de hele reeks wel voor 10-14 dagen ter beschikking kunnen stellen maar dat zou niet genoeg zijn. Onlangs heb ik bij een aantal kennissen inlichtingen ingewonnen en gevraagd of een van hen wellicht een paar maanden *zijn* Multatuli uit handen wil geven. Het is me helaas niet gelukt. Het beste zou zijn wanneer u de gehele reeks koopt. *Nieuw* is dat een kostbare geschiedenis maar soms is men in de gelegenheid het goedkoper te kopen.
Vandaag nog vroeg ik ernaar in een second-hand boekhandel en daar zei men mij dat ik de verzamelde werken van M. voor *12 gulden* = 20 mark, kan krijgen. Dat is weliswaar ook een groot bedrag, maar nieuw kost de reeks ongeveer *20 gulden*. Wat ik nu ga doen is dit: beantwoordt u nu snel mijn brief en deelt u mij mede of u het werk van M. voor 12 gulden wilt aanschaffen. U stuurde mij al drie gulden, dat wordt dus 9 gulden. Wanneer u dat op dit moment niet wilt doen, dan zal ik u *voor een niet al te lange tijd*, de 7 delen Ideeën lenen. Het overige werk van M. kan ik u niet sturen, omdat de kennis die mij *zijn* Ideeën eventueel ter beschikking zou willen stellen, niet in het bezit is van het overige werk van M. En *zonder* kan ik niet.

Langer dan een maand kan ik u de 'Ideeën' niet lenen omdat ik de rest niet langer mag houden. Wat betreft de biografie, zou ik niet weten, waar ik deze zou moeten aanschaffen. Ik heb zelf geen exemplaar. Maar omdat de brieven van M. (door zijn vrouw uitgegeven)* toch tot uw beschikking staan in de Kon. Bibliotheek, zult u daarin het beste materiaal voor een biografie vinden.
Schrijft u mij alstublieft zo spoedig mogelijk terug. Wanneer u de M's nu niet wilt kopen, dan krijgt u van mij de 7 delen te leen.

Neemt u mij mijn rottige 'Duits' niet kwalijk, en geloof mij, in alle oprechtheid en vriendschap, uw

Alexander Cohen

Vertaling: Martin Smit

**Brieven van Multatuli. Bijdragen tot de kennis van zijn leven.* Gerangschikt en toegelicht door M. Dekker geb. Hamminck-Schepel, Amsterdam, W. Versluys 1890-1896, 10 dln.

ALEXANDER COHEN

UITINGEN

VAN EEN REACTIONNAIR

(1896—1926)

VOORAFGEGAAN DOOR EEN SCHETS VAN DEN PERSOON DES SCHRIJVERS DOOR EEN ZIJNER VRIENDEN

Met een portret naar een teekening van Kees van Dongen

BAARN
HOLLANDIA-DRUKKERIJ
1929

GEEN SPOTBLAD, MAAR EEN BIJTBLAD

De Paradox (1897-1898) van Alexander Cohen

Ronald Spoor

Alexander Cohen zat tussen 1888 en 1893 als betaald correspondent van Recht voor Allen *– het strijdblad van Domela Nieuwenhuis – in Parijs. Met allerlei baantjes, leningen, artikelen in Franse bladen en vertaalwerk voor zowel Domela Nieuwenhuis als Franse opdrachtgevers, poogde hij zijn vaste maar schamele inkomsten aan te vullen, zodat hij en zijn vriendin Kaya Batut net het hoofd boven water konden houden. Cohen was zich al gauw Fransman in hart en nieren gaan voelen. De Nederlandse gezapigheid kon hij niet uitstaan, Holland vond hij kil en calvinistisch. Voor de Nederlandse taal (het mooiste van Nederland) bleef hij zijn leven lang liefde koesteren, zijn behoefte aan polemiek was groot.*

Toen Cohen op eerste kerstdag 1893 als notoir anarchist zonder proces uit Frankrijk naar Londen werd uitgezet, na de (rook)bomaanslag op het Palais Bourbon waar hij part noch deel aan had, stond hij op de keien. Het viel hem in Londen veel moeilijker om aan werk en inkomsten te komen. Hij zag zich enkele malen gedwongen samen met Kaya met de noorderzon te vertrekken. Hoewel Cohen over goede sociale en politieke netwerken in Londen beschikte, lukte het hem niet regelmatig Engelse correspondenties voor *Recht voor Allen* te schrijven.

Zijn armoede in Londen was groter dan in Parijs en ook ondraaglijker, doordat het intellectuele plezier dat de Parijse avantgarde hem bood, ontbrak. *Recht voor Allen* nam al met al vier Engelse correspondenties op; het aan *Recht voor Allen* gelieerde zondagsblad *Morgenrood* vier lange stukken, waaronder de vertaling van 'La déclaration d' Emile Henry', Cohens terechtgestelde anarchistische vriend. Het was in deze penibele omstandigheden in Londen dat bij Cohen het idee werd geboren voor zijn *brûlot*, zijn polemisch tijdschrift, *De Paradox* geheten, dat van 6 november 1897 tot en met 19 november 1898 in de rode residentie Den Haag zou verschijnen.

OPRUIEND

Cohen dacht aan een eigen blad, waarin hij ongehinderd zijn opruiende meningen kwijt kon. Hij schreef op 12 juni 1895 uit Londen aan Domela Nieuwenhuis, dat de filantroop Zürcher hem per 1 juli 1895 geld had toegezegd voor een eigen blaadje, dat twee keer per maand zou verschijnen en in Nederland verkocht zou worden. Zürcher had evenwel niets meer van zich laten horen. Cohen had al vast aankopen gedaan voor de uitgave en de huur opgezegd. Hij stelde en passant Domela gerust dat zijn uitgave geen concurrentie voor *Recht voor Allen* zou vormen: 'Wat aangaat het blad dat ik my voorstel uit te geven, dit zal geen enkel thans in Holland bestaand blad in de wielen ryden. Het is een geheel verschillend idee. Heel vrybuiterig.' Hij koesterde een stille maar vergeefse hoop dat een eigen blad ook inkomsten zou opleveren: 'Misschien dat te eeniger tijd (mocht het spoedig zijn!) mijn blad opgang genoeg maakt om mij ook materieel door mijn zorgen te helpen al was het ook zoo'n nog beetje. 'T wordt waarachtig tyd en 't hongerlyden maakt my moedeloos en verslagen.'

Maar een eigen blad was vooral ook een middel voor de depressieve Cohen om zich staande te houden: 'Met de verantwoordelykheid voor een blad zal ook de noodige geestkracht en frischheid terugkeeren en anders ga ik onder.' Zürcher moest wegens een verloren proces zijn toezegging intrekken. Toch stuurde hij Cohen het niet geringe bedrag van honderd gulden om zijn kosten te bestrijden, maar dit dekte bij lange na Cohens investeringen niet. In een ongedateerde brief uit 1895 aan Domela typeerde Cohen het karakter van zijn 'brander': 'Myn idee was niet een spotblad uit te geven. Wèl een bytblad om me zoo uit te drukken. Er valt zóóveel te byten.' Het kwam er voorlopig niet van.

STARTKAPITAALTJE

Eerst in de gevangenis in Amsterdam, waar hij zijn straf moest uitzitten wegens belediging van de inmiddels overleden koning Willem III, zou Cohen opnieuw zijn idee voor een eigen publicatie gaan ontwikkelen. In een brief van 25 oktober 1896 aan Kaya Batut, die in Londen geld probeerde te verdienen als kostuumnaaister, kwam hij weer op zijn eigen blad terug: 'Weet je de laatste dagen denk ik weer sterk aan de "Paradoxen". Ik heb een massa ideeën. Zo ongeveer als een volle fles die, te plotseling omgedraaid, niet leegloopt. Boorde, boordevol. Ik denk toch echt, dat het zal lukken.'

Toen Cohen op 7 februari 1897 uit de strafgevangenis aan de Amstelveenseweg ontslagen werd, vestigde hij zich opnieuw in Den Haag, waar hij van september 1887 tot april 1888 corrector bij *Recht voor Allen* was geweest (*Recht voor Allen* was inmiddels aan het Damrak in Amsterdam gevestigd). Hij vond met Kaya Batut onderdak bij de tekenaar Jan de Waardt (1871-1909) op de Loosduinseweg. Hij maakte ook een portret van zijn tijdelijke huisgenote Kaya. Binnen een halfjaar na zijn vrijating wist Cohen een startkapitaaltje van veertig gulden bijeen te brengen voor de publicatie van zijn eenmanstijdschrift *De Paradox*, dat door de bekende Haagse drukkerij Trio gezet werd.

In zijn memoires, getiteld *Van anarchist tot monarchist*, onthulde hij dat Trio hem een krediet van honderd gulden had toegestaan. Met behulp van zijn kapitaaltje, dit krediet en gebedel bij geestverwanten is Cohen erin geslaagd een vol jaar lang twintig nummers van zijn opruiend blad uit te geven. Hij kon in *De Paradox* zijn persoonlijke opvattingen over binnenlandse, buitenlandse en koloniale politiek (zoals de Atjeh-oorlog) kwijt, waarbij hij de beeldende kunst niet oversloeg. Vanzelfsprekend polemiseerde Cohen met andere bladen, ook met Domela.

DEN HAAG

Cohen maakte *De Paradox* op verschillende Haagse adressen: hij verhuisde al spoedig naar het nieuwe Regentessekwartier tussen de Laan van Meerdervoort en de Loosduinseweg, dat voor een deel nog in aanbouw was. Cohen woonde van april tot en met augustus 1897 op kamers in De Gheynstraat 80, vervolgens van eind augustus 1897 tot december 1897 in De Perponcherstraat 30, terwijl hij in september 1898 aan de bekende anarchist en historicus van het anarchisme Max Nettlau als adres Cartesiusstraat 11 opgaf. Cohen had

voor *De Paradox* briefpapier (klein formaat) laten drukken met als redactieadres Chasséstraat 4a. Vanaf aflevering 15 is het adres Prinsestraat 48 (de drukkerij), terwijl het laatste nummer Cartesiusstraat 11 als adres opgeeft.

NETTLAU

De eerste serie van zes nummers had een kostprijs van vijf cent per nummer, de nieuwe serie kostte per aflevering tien cent en een jaarabonnement twee gulden vijftig. Cohen deelde in zijn 'Aan den lezer' mee: '*De Paradox* gaat de wereld in met strikt het benoodigde ter bekostiging van het éérste nummer. Wie ná kennismaking, de in-stand-houding van het blad wenscht, steune het, èn door zich te abonneeren, èn door geldlijke bijdragen. Zoodra deze bijdragen niet meer noodig zullen zijn om het bestaan van *de P.* te verzekeren, zal ik dit zeggen. Moge ik het spoedig kùnnen. In *Van anarchist tot monarchist*' (deel II, p. 52) meldt hij dat het blad het na het eerste kwartaal tot 300 à 350 abonnees bracht, onder wie H.M.C. Holdert, de latere directeur van *De Telegraaf*, die Cohen van 1906 tot 1922 in dienst had als correspondent in Parijs.
Op 15 juli 1898 deelde Cohen in nummer 15 de abonnees mee: 'Omstandigheden onafhankelijk van mijn willen en wenschen: verwaarlozing van den nummer-verkoop, slordige, onvoldoende, dikwijls in het geheel-niet betaling door sommige agenten hebben het mij tweemaal onmogelijk gemaakt "de Paradox" te doen verschijnen.' Cohen had aanvankelijk zijn pamflet zelf uitgevent in de drukste straten der koninklijke residentie, zoals hij in zijn herinneringen schrijft: '*de Paradox*! Lees *de Paradox*!'. Maar hij verkocht niet meer dan tien exemplaren en staakte de straatverkoop, mede omdat hij moeite had met het aanprijzen van zijn eigen waar. Cohen klopte onder andere bij zijn Londense vriend Max Nettlau (die al abonnee was) aan voor een financiële bijdrage. Niet tevergeefs.
De enige betaalde advertentie in de eerste nummers was van Molenaars kindermeel. Piet Molenaar was bevriend met Cohen. De reclame voor *De Vrije Socialist* van F. Domela Nieuwenhuis was een onbetaalde vriendendienst. Op een zondagochtend in de nazomer van 1898 diende zich een abonnee aan bij Cohen in de Cartesiusstraat. Hij wilde weten of Cohen er uitsprong met de losse verkoop en de abonnementen. Cohens antwoord was natuurlijk negatief, waarop de onbekende (Cohen verzwijgt zijn naam in zijn memoires) een bankbiljet van duizend gulden op zijn tafel legde.
Zo'n mecenas is Cohen nooit meer tegengekomen. Cohen was er de man niet naar, voor zijn gedroomde filantroop te verzwijgen dat hij enkele maanden later de uitgave wilde stopzetten. Dat vond hij jammer, maar dan moest Cohen van het overschietende maar eens aan zee gaan uitrusten. Dat deed Cohen graag: 'Wat wij, kort na het opdoeken van *De Paradox*, deden. Want ik verveelde mij nu dood in den Haag! ik kon het er niet langer uithouden. In den Haag niet en op het heele nederlandsche vasteland niet!' (*Van anarchist tot monarchist*, p. 154).

OMSLAGEN

Al in de gevangenis had Cohen zonder succes gepoogd een omslagontwerp voor zijn blad te regelen. Hij droomde van een omslagtekening voor *De Paradox* van de schilder Maurice Denis, wat zijn Parijse vriend Félix Fénéon voor elkaar

moest zien te krijgen. Dat lukte echter niet. Ook Cohens vriend Jan de Waardt liet het afweten; hij was te laat, waardoor *De Paradox* op 6 november 1897 uitkwam met een onbeholpen typografisch omslag: 'Wegens het niet tijdig ontvangen der teekening verschijnt de "Paradox" dezen keer zonder omslagillustratie.'
Vanaf de tweede aflevering (20 november 1897) tot en met nummer 5 sierde een tekening van De Waardt het omslag: 'De Paradox door Alexander Cohen', waarbij twee mannen met hoofddeksels en bakkebaarden, respectievelijk snorren, discussiëren over de lectuur van klaarblijkelijk De Paradox. Op de achtergrond lopen vier personen, van wie één een heer met hoge hoed en drie anderen die tot de lagere klassen behoren, het blad te lezen. Vanaf nummer zeven was er een plichtmatig omslag van de Parijzenaar Georges Auriol: twee dubbele zuilen, omrankt met klimmende planten, uitmondend in een Moorse bekroning met daarboven een bladerdak. Tussen de zuilen: titel en auteur. Aan de voet irissen: het geheel in een vage en slappe Jugendstil.
Vanaf nummer 13 stond een houtsnede van zijn vriend Jan Aarts op het omslag: een vuist, die een staaf (pen?) als een wapen in een maalstroom vasthoudt. Vanaf nummer 15 werd dit omslag op stevig beige papier gedrukt. Het laatste nummer, van 19 november 1898, had een uitbundige Jugendstilgrafiek in oranje op een lichtgrijze achtergrond. Ook dit ontwerp was van Jan Aarts. (Mogelijk liet Aarts zich bij zijn kleurenkeuze leiden door de inhuldiging van Wilhelmina als koningin der Nederlanden op 6 september 1898.) In *Van anarchist tot monarchist* gaf Cohen als commentaar: 'iets hypermodern-darmachtigs en buitengewoon leelijks, maar dit was, ik had het zoo verlàngd, mijn eigen onvergeeflijke schuld.'

BEVRIJDING

Cohen vulde de twintig nummers met invallen en uitvallen, politieke commentaren, lyrische sfeerstukjes, kunstkritiek en – natuurlijk – polemiek, en vignetten als: 'waarom ik bij voorkeur de sociaaldemocratie aanval, en niet de andere politieke partijen? Niet – wat sommigen meenen – uit haat of antipathie tegen de chefs d'orchestre van die on-artistieke kapel. Maar omdat de sociaal-democratie de naaste, nare toekomst is.' In zijn openingsstuk schrijft hij, dat hij *De Paradox* als ondertitel had willen meegeven *'een blad voor vrije menschen'*. Hij voegt hieraan toe: 'Maar ik ben hiervan teruggekomen. Ik houd mijne tijdgenooten voor zóó zelf-kennend en oprecht dat ik vreezen zou weinig of geen lezers te krijgen voor mijn blad, indien het uitsluitend gericht werd tot *vrije menschen*. Daarom, eenvoudig: *de Paradox*.' Met Multatuli zegt hij: '*Principes heb ik niet*. Deze boutade, die géén boutade was – is het beste misschien, neen stèllig, onder al het goede door Multatuli geschreven. Het is de belijdenis, de cri du coeur, van een *vrij* mensch.'
Cohen had in Amsterdam tijdens zijn halfjaar gevangenis Multatuli's werk herlezen en deels vertaald in het Frans. Met zijn eenmansblad *De Paradox* plaatste hij zich in de traditie van Multatuli's in losse afleveringen verschijnende *Ideën*. Hoewel Cohens stijl een onvervreemdbaar eigen geluid laat horen is de natuurlijkheid en de leesbaarheid zeker aan Multatuli te danken. Tijdgenoten ontging dit niet. Cohen wijst alle -ismen af: 'Monarchisme, republica-

> *** Voorspoedig bevallen van een welgeschapen Zoon SARA JACOBS, geliefde Echtgenoote van
> A. H. COHEN, Jzoon.
> Leeuwarden, 27 September 1864.
> *Eenige en algemeene kennisgeving aan Vrienden en Begunstigers.*

nisme, socialisme, anarchisme! Dat alles, en, daarnevens: radicalisme, conservatisme, liberalisme, vrijdenkerij: dat alles in één woord is *politicaillerie*.' Eerder, in een brief van 29 november 1896 aan Kaya Batut uit de gevangenis, had hij geschreven dat hij al in 1891 van bijna alle -ismen was teruggekomen, behalve francofilie en individualisme. Cohen ziet nu als doel: 'De wáre vooruitgang die tot einddoel heeft: *de bevrijding der gehele menschheid*. En niet de bevrijding alleen ééner klasse, die op *hare* beurt onderdrukster zou worden!' Cohen treedt hier weer eens als Cassandra op. In een toekomstige dictatuur (Cohen schrijft vóór de Russische oktoberrevolutie van 1917) van het proletariaat ziet hij niets. '*De Vrijheid kàn* niet geboren worden uit georganiseerd geweld.' Zijn conclusie luidt dat een vrije samenleving niet denkbaar is zonder vrije individuen, en dat iedereen dus zichzelf vrij moet maken. Cohen kondigde aan te vechten tegen al wat bekrompen, onverdraagzaam en belachelijk is: '*De Paradox* is de persoonlijke vijand van alle vooroordeel.' Hij had hiermee zijn strijdbaar visitekaartje afgegeven.

HERUITGAVE

Cohens eigen exemplaar van *De Paradox*, gebonden in half-leer en met opdracht aan zijn vriendin ('Pour Kaya'), bevindt zich in het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis te Amsterdam. Het verkeert in slechte staat: het dunne krantenpapier is verbruind. Scheurvorming treedt spontaan op. Met inkt, potlood en balpen heeft Cohen vermoedelijk in de jaren vijftig van de vorige eeuw zijn stukken voor een heruitgave bewerkt. Hij paste zijn stijl aan: Duitse uitdrukkingen werden door Nederlandse vervangen, de tweede-naamvalsvormen geschrapt ('in naam zijner partij' werd 'in naam van zijn partij') en hele stukken verworpen, omdat ze na vijftig jaar hun actualiteit verloren hadden of zijn standpunt niet meer weergaven.

(Dit artikel werd eerder gepubliceerd in *De Parelduiker*, jaargang 1, nr. 4, november 1996.)

LITERATUUR

Alexander Cohen, *Van anarchist tot monarchist*, Amsterdam 1936. p. 131-155; herdruk: *Van anarchist tot monarchist*, Amsterdam 1961 (Stoa-reeks), deel I p. 105-124. Hierin is tevens een keuze van bijdragen uit *De paradox* opgenomen; Alexander Cohen, *Brieven 1888-1961*, bezorgd door Ronald Spoor, Amsterdam 1997; W. van Ravesteyn, 'De Paradox: een curiosum', in *Opstellen door vrienden en collega's aangeboden aan dr. F.K.H. Kossmann*, 's Gravenhage 1958, p. 174-185.

ZEG MAAR, DAT IK IN VLADIVOSTOK ZIT

Alexander Cohen en zijn internationale literaire en politieke contacten

Ronald Spoor

In de jaren tussen 1888 en 1907 bouwde Alexander Cohen een internationaal netwerk van progressieve schrijvers en politieke figuren op, in Nederland, Frankrijk, Engeland en Duitsland. Met behulp van dit netwerk kon hij literair en politiek gedachtengoed van de avant-garde tussen deze landen overdragen.

Alexander Cohen[1] werd in 1864 in Leeuwarden geboren. Sinds uiterlijk 1890, toen hij voor het eerst het Franse staatsburgerschap[2] aanvroeg, voelde hij zich Fransman, al werd de aanvraag pas zeventien jaar later ingewilligd. Taalbegaafd als hij was, sprak en las hij Nederlands, Fries, Frans, Duits, Engels, Spaans, Italiaans en Maleis. Zijn talenkennis was van wisselende kwaliteit: Duits, Spaans en Italiaans kon hij lezen en begrijpen, maar niet echt schrijven. Cohen behield tot zijn dood in 1961 een passie voor de Nederlandse taal en politiek. Zijn Joodse ouders Aron Heiman Cohen Jzn (1837-1919) en de vroeg gestorven Sara Jacobs (1842-1873) hadden hem de Joodse voornaam Jozef en de niet-Joodse voornaam Alexander gegeven, maar zelf heeft hij altijd alleen Alexander als zijn voornaam gebruikt. Cohen rebelleerde tegen het gezag van zijn vader, van de school in Leeuwarden, van zijn werkgever in het koninkrijk Pruisen, van het koloniale leger en de rechtbank in Nederlands-Indië en tegen het gezag van koning Willem III. Zelf had hij een even autoritair karakter als zijn vader. Die stuurde hem naar de Rijks-HBS in Leeuwarden, iets wat destijds slechts weinig jongeren was voorbehouden. Aron Cohen wilde zijn zoon een goede opvoeding geven. De jonge Cohen moest echter al in zijn eerste jaar, 1877, de school verlaten nadat hij op het bord *zak, ballen* en *naaien* had geschreven. Dat was het einde van zijn schoolcarrière.

Gedurende enkele weken was hij in de leer in het gehucht Sonsbeck bij Gelder[3] in de Pruisische Rijnprovincie bij de leerlooier Joseph Oster. Het autoritaire gedrag van zijn werkgever beviel hem niet bepaald. Zijn kennismaking met de toenmalige Duitse mentaliteit bezorgde hem een levenslange weerzin tegen autoritaire omgangsvormen, zoals hij die ook in de Socialistische Duitse Arbeiderspartij van Liebknecht, Bebel en Singer herkende.

In het Nederland van de negentiende eeuw was er een uitweg voor weerspannige jongeren uit alle Europese staten: solliciteren bij het Indische vreemdelingenlegioen, het Koninklijke Nederlands-Indische Leger (KNIL). Cohen was vijf jaar werkzaam als soldaat-schrijver (destijds iemand die in plaats van te typen met een goed leesbaar handschrift schreef). Drie van de vijf jaar bracht hij in militaire gevangenissen door vanwege kleine vergrijpen tegen de legerdiscipline. In het fort Prins van Oranje, een militaire gevangenis in Semarang op ei-

land Java, kreeg hij van zijn Duitse medegevangene Oskar Raffauf op 26 juli 1885 de roman *Max Havelaar*, geschreven door de voormalige Nederlands-Indische bestuursambtenaar Multatuli[4]. De jonge gevangene maakte in deze klassieke Nederlandse roman van de negentiende eeuw kennis met de opstandige houding tegen het Nederlandse gezag en ontdekte tegelijk een persoonlijke stijl als mogelijkheid om je te uiten. In 1887 keerde Cohen naar zijn ouders in Leeuwarden terug.

MULTATULI

Zijn loopbaan als publicist begon hij met een serie van zeven artikelen over zijn ervaringen in het koloniale leger, onder de titel 'Naar Indië'[5]. Deze serie verscheen in het radicale weekblad *Groninger weekblad: radicale courant voor Nederland*. Hij schreef echter nog niet onder zijn naam Alexander Cohen, maar onder de initiaal C.

In dit debuut ontpopte hij zich meteen als polemist en schrijver van herinneringen. Zijn stijl was nog niet zo scherp en humoristisch als later, maar wel al gevormd door Multatuli. Hij gebruikte in zijn debuut vooral de argumentatietechniek en welsprekendheid van Multatuli, maar hij had de voor zijn stijl typerende losheid, scherpte en humor nog niet gevonden. 'Naar Indië' was een aanval op de werving voor het koloniale leger in Indië. Tegenover de wervingstekst plaatste hij zijn eigen ervaringen. In navolging van Multatuli schreef hij: "Voor de waarheid van deze feiten sta ik in en ik zal ze op verzoek van deskundige personen graag bewijzen. Net als onze leermeester Multatuli kan ik zeggen: 'Ik beschik over de bewijzen'."[6] Toen hij begin september 1887 met drieëntwintig jaar volgens de toenmalige Nederlandse wet meerderjarig werd, nam hij opnieuw afscheid van zijn ouders in Leeuwarden. De relatie met zijn ouders was er na de tijd die hij in Azië had doorgebracht niet beter op geworden. De stad Leeuwarden was hem ook te klein geworden. Hij had in deze provinciestad ontdekt, dat er naast het radicale Groninger weekblad, een nog radicaler blad was: het socialistische *Recht voor Allen*.[7]

De opbouw van zijn netwerk, dat de jonge naar het vaderland teruggekeerde Cohen nog ontbeerde, begon met boekhandelaar Van Belkum, een buurman van de familie Cohen in Leeuwarden.[8] Hij leende Cohen *Recht voor Allen*. Aannemelijk is, dat hij Cohen ook in contact bracht met de socialistische boekhandelaar Jan Fortuyn (1855-1941) in Amsterdam. Van Fortuyn kreeg Cohen een aanbeveling voor Domela en het blad *Recht voor Allen*.[9] Dit was in de negentiende eeuw het belangrijkste blad van de Nederlandse arbeidersbeweging en het was het blad van de Sociaaldemocratische Bond. Het verscheen drie keer per week in Den Haag.[10] Domela Nieuwenhuis was de redacteur.

Cohen was enthousiast over de hevige aanvallen in het blad op de regering en op rechters. Deze hadden Domela Nieuwenhuis[11] tot een jaar cel veroordeeld wegens een artikel dat hij in zijn *Recht voor allen* had gepubliceerd, maar niet zelf had geschreven. Alexander Cohen, die nog niets van socialisme wist, wilde maar al te graag meestrijden in de kolommen van *Recht voor Allen* tegen onrecht. Dat lag geheel in de lijn van zijn polemische karakter.

Hij reisde naar Den Haag, de rode residentie,[12] waar de Eerste Internationale van Karl Marx in 1872 bijeen was gekomen en waar de anarchisten door het optreden van Bakoenin uit de arbeidersinternationale waren gestoten.

CHRISTUS

De jonge, felle Alexander Cohen, die sterk aan zijn onafhankelijkheid hechtte, ontmoette Domela voor het eerst begin september 1887 op de drukkerij van *Recht voor Allen* in Den Haag. Domela, een voormalige dominee, afkomstig uit een familie van patriciërs, was achttien jaar ouder dan Cohen. De charismatische voorman van de Sociaaldemocratische Bond werd met zijn grote gestalte en zijn lange haren voorgesteld als Christus die over de golven liep. Friedrich Engels schreef twee jaar nadien aan Laura Lafargue-Marx: "Domela wordt volslagen onbegrijpelijk. Is hij uiteindelijk misschien toch niet Jezus Christus, maar Jan van Leiden, *de profeet van Meyerbeer?* Vegetarisme en eenzame opsluiting lijken tenslotte merkwaardige gevolgen te krijgen."[13]

Tijdens de eerste ontmoeting van de beide voormalige gevangenen in de eerste septemberdagen van 1887 in Den Haag (Domela was kort tevoren, op 30 augustus,[14] vrijgelaten) gedroeg Domela zich uiterst kil.[15] Toch vormde hun ontmoeting het begin van een vriendschap, die pas met de dood van Domela Nieuwenhuis in 1919 zou eindigen.

Jan Meyers schrijft in zijn biografie van Domela,[16] dat verscheidene jonge aanhangers van Domela, zoals Willem Vliegen, Cornelis Croll, Christiaan Cornelissen en Alexander Cohen een slechte relatie hadden met hun vaders of vaderloos waren. Inderdaad had Cohen geen goede relatie met zijn vader. Het klopt ook, dat Cohen Domela Nieuwenhuis bewonderde, maar Cohen zocht geen vaderfiguur.[17] En hij zocht evenmin een leermeester.

Domela zag in Cohen 'een rebel van nature', zoals hij in zijn herinneringen *Van christen tot anarchist*[18] schrijft. De ontmoeting van de jonge, felle en rebelse Cohen met de gereserveerde en ondanks alles bourgeois gebleven socialistenvoorman, wiens vrijlating tienduizenden op straat had gebracht, leidde tot een levenslange vriendschap. Cohen kon als corrector van *Recht voor Allen* zijn brood verdienen. Domela reisde naar Zwitserland om op krachten te komen na zijn gevangenschap. Enkele dagen later, op 16 september 1887, werd Cohen bij station Hollands Spoor in Den Haag gearresteerd, omdat hij tijdens het voorbijgaan van de weinig geliefde koning Willem III had geroepen: "Weg met de gorilla! Leve het socialisme! Leve Domela Nieuwenhuis!" Cohens verdedigingsrede voor de rechters werd in *Recht voor Allen* gepubliceerd.[19]

Cohen werd wegens majesteitsschennis tot zes maanden cel veroordeeld. Domela kenschetste in zijn herinneringen deze verdedigingsrede van Cohen als vol esprit en humor.[20] Esprit, humor en een levendige stijl zijn kwaliteiten die Domela zelf mist. Cohen had de reputatie *l' homme qui a fait rire Domela* te zijn, de man die Domela aan het lachen bracht. Cohen bleef corrector, maar publiceerde ook artikelen in *Recht voor Allen* onder het pseudoniem Souvarine (de anarchist in de roman *Germinal* van Emile Zola, die alleen in geweld geloofde, een pseudoniem dus als een programma).[21] Hij schreef op 1 januari 1894 een brief aan Zola: "Germinal, dat ik enkele jaren geleden in gevangenschap in Nederlands Indië heb gelezen, heeft me de bewuste en ongeneeslijke rebel gemaakt die ik ben."[22]

Alexander Cohen riep in zijn artikel 'Een ontboezeming'[23] in *Recht voor Allen* tot revolutie op: "Op, jullie mannen en

vrouwen, meisjes en jongens, op in de strijd tegen onrecht en knechting, tegen honger en mishandeling.” En de justitiele autoriteiten konden ook lezen: “Neem, zo zeg ik jullie, wat jullie toekomt.” Het artikel betekende het einde van zijn verblijf in Nederland. Domela werd ontboden bij de officier van justitie, die Cohen opnieuw wilde vervolgen. Domela weigerde de naam van Cohen te noemen, maar hij wilde ook niet nogmaals voor een artikel dat hij wel had gepubliceerd, maar niet geschreven, de gevangenis in. Hij raadde Cohen aan om Nederland te verlaten en bezorgde hem een aanbeveling voor het socialistische blad *Vooruit* in Gent.

EMILE ZOLA

Alexander Cohen vluchtte naar Gent en werd freelance medewerker van *Vooruit*. In dit blad verscheen vanaf mei 1888 tot begin 1889 *In 't geluk der damen*, Cohens vertaling van de roman *Au bonheur des dames* (1883) van Emile Zola, deel 11 uit de reeks *Les Rougon-Macquart,* de geschiedenis van een familie in het Tweede Keizerrijk (Second Empire). Met deze vertaling van de roman van de waarschijnlijk belangrijkste schrijver van de laatste decennia van de negentiende eeuw in Frankrijk debuteerde Alexander Cohen als vertaler en bezorger van progressieve literatuur. Cohen had Zola om toestemming gevraagd[24] en kreeg die toen hij hem thuis in Parijs bezocht. Zola wilde voor de vertaling in een socialistisch blad[25] niet betaald worden. In het Zola Archief bevindt zich een twee jaar later geschreven brief van 11 juni 1890.[26] Ditmaal wilde Cohen het verhaal ‘Le sang’ (Het bloed) uit de bundel *Contes à Ninon* in het Nederlands vertalen. Zola gaf zijn toestemming. ‘Le sang’ verscheen datzelfde jaar in *Recht voor Allen*.[27] Zo ontstond de band tussen Cohen en Zola, die enkele jaren later tweemaal ten gunste van Cohen pleitte bij de Franse regering. De Nederlandse regering ontdekte Cohens verblijfplaats reeds in april 1888. Zij slaagde erin hem te laten uitwijzen uit het koninkrijk België, maar Cohen had als veroordeelde voor een politiek delict het recht naar een land van zijn keuze uitgewezen te worden. Dat land was Frankrijk.

Op 12 mei 1888 stapte Cohen op het Gare du Nord in Parijs uit de trein. Parijs, de hoofdstad van de wereld, zoals Cohen de stad in zijn eerste Parijse correspondentie in augustus 1888 in *Recht voor Allen* noemde.[28] Hij verbleef ruim vijf arme en gelukkige jaren in de stad, tot hij op 25 december 1893 als anarchist naar Londen werd uitgewezen. Parijs was al lang niet meer het machtscentrum van de wereld, dat had zich verplaatst naar Londen, al was Parijs nog altijd de stad van de moderniteit. Daar werden de progressieve kunsten, literatuur, mode, filosofie en het politieke gedachtengoed vormgegeven. Cohen verkeerde in de politieke en literaire avant-garde in de Franse hoofdstad. Zijn verbinding met Domela Nieuwenhuis leverde vertaalopdrachten van Domela op, en de Parijse correspondentie voor *Recht voor Allen*. Hij onderhield ook in opdracht van hem zijn politieke contacten in Parijs.

MARX

Cohen voelde zich in de avant-garde in Montmartre als een vis in het water. Zijn eerste ontmoeting in Parijs had hij met de Duitse socialistische schrijver Paul Trapp en diens vrouw Frieda.[29] Uiteraard hield hij zich met de politiek bezig: als buitenlandcorrespondent en freelance medewerker van *Recht voor Allen*, soms

als vertegenwoordiger van Domela Nieuwenhuis, maar ook als activist. En als altijd polemiseerde hij. In het revolutionair-socialistische blad *L'Attaque* (De aanval) bekritiseerde hij in januari 1889 het antisemitische boek *Le juif en Algérie* (De Jood in Algerije) door Emile Violard, die de stelling vertolkte, dat alle Joden dienden te worden uitgeroeid.[30] Van 14-21 juli 1892 was hij aanwezig bij het congres van de Socialistische Internationale in Parijs. Op 10 juli 1892 bekritiseerde hij volgens een bericht van een geheim agent,[31] in het Parijse Maison du Peuple (Volkshuis) de gemeenteraad van Marseille, omdat deze de Franse koloniale veroveraar generaal Dodds een grootse ontvangst had bereid. Cohen betoonde zich een overtuigd tegenstander van de Franse koloniale politiek.

Op 15 februari 1892 polemiseerde hij in *Le Figaro* met de bekende essayist en Tolstoj-vertaler Teodor de Wyzewa, stichter van de *Revue wagnérienne,* over de stelling dat Domela, evenals Gerhart Hauptmann, Bruno Wille, William Morris en Walter Crane, Marx in de steek hadden gelaten en Tolstoj waren gevolgd.[32] Cohen zette uiteen, dat Domela de analyse van Marx deelde, maar niet zijn politieke tactiek. Scherp markeerde Alexander Cohen het verschil tussen Domela en Tolstoj: “L' ‘Abêtissez-vous’ de Pascal et le ‘Heureux les pauvres d'esprit’ du Christ sont l'antithèse la plus absolue de la moderne conception communiste, basée *sur,* et se réclamant *de* la science. Domela Nieuwenhuis (pas plus que William Morris et que tous les *véritables* communistes) ne veut nullement supprimer le luxe, le bien-être et le développement intellectuel, mais il en préconise au contraire la *généralisation* pour que tous les êtres humains en jouissent (…)” (Het ‘Wordt dom’ van Pascal en het ‘Zalig de armen van geest’ van Christus, zijn volstrekt tegengesteld aan de moderne communistische conceptie, die zich baseert en beroept *op* de wetenschap. Domela Nieuwenhuis (evenals William Morris en alle *werkelijke* communisten) wil niet in het minst welvaart, welzijn en geestelijke ontwikkeling onderdrukken, maar verkondigt daarentegen de *algehele verbreiding* hiervan opdat de hele mensheid hiervan profiteert (...)). Cohen maakte ook duidelijk, dat Domela links van Marx stond. Daarmee had Cohen uiteraard ook zijn eigen politieke positie geformuleerd.

In zijn artikel ‘De sociaaldemocraten en hun propaganda’[33], verschenen in het burgerlijke dagblad *Le Figaro* van 31 mei 1893, kritiseerde Alexander Cohen de persoonsverheerlijking in de Socialistische Duitse Arbeiderspartij rond Bebel, Singer en Lasalle. Deze persoonscultus was naar zijn mening in strijd met de gelijkberechtigingsleer van het socialisme. Ook vond hij dat Wilhelm Liebknecht zijn verklaring ‘wer parlementirt pactirt und wer pactirt trahirt’ (wie parlementeert, sluit pacten en wie pacten sluit, pleegt verraad) had ingeslikt. De Duitse socialisten hebben Cohen dit artikel altijd nagedragen en hebben bijvoorbeeld tevergeefs geprobeerd om hem nog jaren nadien, in 1896, de toegang tot het congres van de Socialistische Arbeidersinternationale in Londen te ontzeggen. In de discussie tijdens het derde congres van de Socialistische Arbeidersinternationale in Zürich in juni 1893 tussen de vrije socialisten en de autoritaire socialisten koos Domela de kant van de vrije socialisten.

FÉNÉON

Cohen ontving beperkte inkomsten uit

literaire vertalingen. Voor veel vooruitstrevende tijdschriften zoals *La Révolte*, *Le Revue de l' Evolution*, het invloedrijke *La Société Nouvelle* en ook voor gevestigde maandbladen als *Mercure de France* vertaalde hij teksten van Multatuli. Toen de jonge Belgische Multatuli-expert Julius Pée (1871-1951) bij hem in juni 1893 naar zijn Multatuli-vertalingen in het Frans informeerde, kon hij al op een hele serie wijzen.[34] Cohen wilde progressieve Nederlandse literatuur in Frankrijk bekend maken. Voor de verbreiding van het Multatuli-gedachtegoed in Frankrijk en Duitsland rond de eeuwwisseling van 1900 was hij de doorslaggevende factor. Zowel in Duitsland als in Frankrijk ontstond een Multatuli-rage (1892-1902). In Frankrijk was Alexander Cohen de instigator, in Duitsland Wilhelm Spohr (1868-1959), waarbij Cohen de intermediair was.

In de discussie tijdens het derde congres van de Socialistische Arbeidersinternationale in Zürich in juni 1893 tussen de vrije socialisten en de autoritaire socialisten koos Domela de kant van de vrije socialisten. Fénéon schreef in zijn notitie 'Des Faits' (Feiten) in *La Revue Anarchiste* van 18 augustus 1893: "Sympathie voor Domela Nieuwenhuis, die voor ons geprotesteerd heeft."[35]

De beslissende ontmoeting in Parijs was voor Cohen echter de kennismaking met de drie jaar oudere kunstrecensent Félix Fénéon (1861-1944), die op het departement van Defensie werkte en betrokken was bij het anarchistische weekblad *L'Endehors* (De buitenstaander) van Zo d'Axa. Cohen had al in 1891 zijn artikel 'Filles et souteneurs' (Hoeren en pooiers)[36] in *L'Endehors* gepubliceerd. Fénéon corrigeerde het blad iedere donderdag, Cohen assisteerde hem. De pamflettist en anarchistische journalist Zo d'Axa (1864-1930), pseudoniem van Alphonse Gallaud, was de hoofdredacteur en uitgever van *L'Endehors*, dat geen anarchistisch orgaan was zoals bijvoorbeeld *La Révolte* van Jean Grave (1854-1939), waar Cohen ook aan meegewerkt had. *L'Endehors* had een lichtere toon dan *La Révolte*. Medewerkers waren jonge progressieve intellectuelen en kunstenaars als de schrijver Octave Mirbeau (1848-1917),[37] de recensent en anarchist Bernard Lazare (1865-1903), die in 1894 na het vonnis over Dreyfus als eerste een dwaling vermoedde en daar ook over publiceerde, verder uiteraard Félix Fénéon, de anarchistische socialist Augustin Hamon (1862-1945), Emile Henry, en de dichter en musicus Victor Barrucand (1866-1934), allemaal bekenden en vrienden van Alexander Cohen.[38]

EMILE HENRY

Waar Cohen Fénéon ontmoet heeft, is niet bekend, waarschijnlijk ontmoette hij hem in het anarchistische eethuisje van Constant Martin in Montmartre in de herfst van 1892. Beiden woonden in de Rue Lepic in Montmartre,[39] de wijk van progressieve kunstenaars. In zijn memoires schrijft Cohen: "We waren hecht bevriend en woonden vlak bij elkaar. Taalkundig en literair heb ik veel aan hem te danken en wat er bij mij aan gevoel voor kunst sluimerde is door hem naar boven gehaald. Van de rustige, fijnbesnaarde en bescheiden Fénéon ging een grote charme uit en van alle afscheid dat ik in de loop van de tijd heb moeten nemen is dat van hem het bitterste geweest… Adieu! Félix.[40] Ze waren boezemvrienden die elkaar dagelijks zagen. Fénéon was in 1880 naar Parijs gekomen en sindsdien was hij sterk verbonden met alle nieuwe ontwikkelingen

in de schilderkunst en de politiek. Fénéon richtte verscheidene tijdschriften op, zoals *La Libre Revue* (1883) en *La Revue Indépendente* (1884), waarin hij werk van de literaire avant-garde zoals Mallarmé en Rimbaud publiceerde en de avant-garde in de schilderkunst verdedigde. Hij schreef over schilders als Cézanne, Van Gogh, Seurat en Bonnard. Fénéon was ook medewerker van het invloedrijke progressieve maandblad *La Revue Blanche*, vanaf 1869 was hij daar hoofdredacteur van.

In dat maandblad heeft Cohen in de jaren 1897-1898 ook Multatuli-vertalingen gepubliceerd.[41] Sinds hun ontmoeting las Fénéon Cohens Multatulivertalingen nog eenmaal door en soms bracht hij nog correcties aan. Van 1904-1906 waren Cohen en Fénéon medewerkers van de burgerlijke Parijse krant *Le Figaro*, die medewerkers van elke politieke richting had.[42]

Cohen en Fénéon behoorden tot de theoretische anarchisten. Maar allebei waren ze ook bevriend met actieve anarchisten zoals de jonge Emile Henry (1872-1894).[43] Cohen heeft hem in de nazomer van 1892 leren kennen in het eethuisje van Constant Martin. Op 8 november 1892 heeft Henry in de elegante Avenue de l'Opéra in Parijs bij het hoofdkantoor van de mijnbouwonderneming Carmaux geprobeerd een bom tot ontploffing te brengen. De bom ontplofte echter op het politiebureau in de Rue des Bons-Enfants en de dader bleef onbekend. Cohen had veel contacten met Henry, die soms bij hem in de Rue Lepic[44] in Montmartre bleef overnachten. Vanaf 1893 deed Cohen met Fénéon de correcties van *L'Endehors.* De aanslag op het burgerlijke Café Terminus[45] in 1894 bracht Henry voor de rechtbank. Zijn verantwoording voor het Hof van Assisen (juryrechtbank) maakte grote indruk en werd door Cohen in het Nederlands vertaald.[46] Cohen als bezorger van radicaal progressief gedachtegoed.

HAUPTMANN

Cohen ontmoette in het eethuisje van Constant Martin in Montmartre ook Bernhard Kampffmeyer (1867-1942), die tot de anarchistische kunstenaarskolonie Friedrichshagen bij Berlijn hoorde, en ook tot Die Jungen hoorde, de linksradicale oppositie in de Socialistische Duitse Arbeiderspartij (SDAP), die ook tegen het parlementarisme was. Na de partijbijeenkomst in Erfurt (1891) traden velen uit de partij: Bruno Wille, Albert Auerbach,[47] Wilhelm Werner, de drukker van *Der Sozialist*, orgaan van de onafhankelijke socialisten[48] en Bernhard Kampffmeyer. Deze huurde ook een kamer in de Rue Lepic. Kampffmeyer was ook een van de beste vrienden van Cohen in Parijs en Londen. Hij had het financieel beter dan Cohen en ondersteunde hem zo nu en dan, want Cohen moest soms zelfs zijn wasgoed verpanden. Kampffmeyer was in die tijd ook bezorger van progressieve literatuur en politiek. Ongetwijfeld was hij het, die Cohen op het toneelstuk *Einsame Menschen* van Gerhart Hauptmann (1862-1946) heeft geattendeerd, dat Cohen in het Frans vertaalde als *Ames solitaires*.[49] Op 13 december 1893 vond de generale repetitie van Hauptmanns toneelstuk plaats in het Parijse theater Bouffes-du-Nord, uitgevoerd door het theatergezelschap L'oeuvre (Het werk) onder regie van Aurélien-Marie Lugné-Poe (1869-1940). De première werd verboden, omdat Cohen na de (rook)bomaanslag op het Palais Bourbon op 10 december 1893 werd gearresteerd. Er was

een protestdemonstratie voor zijn vrijlating, Emile Zola ging vergeefs op bezoek bij de minister van Binnenlandse Zaken en Lugné-Poe bij de Franse minister van Cultuur.[50] Cohen werd in de nacht van 24 december op een schip naar Engeland gezet.

In Londen schreef hij een artikel over Hauptmanns toneelstukken *Vor Sonnenaufgang*, *Einsame Menschen* en *Die Weber*, dat hij in 1895 in het progressieve weekblad *Morgenrood* publiceerde.[51]

De vertaling noopte de Berlijnse uitgever Samuel Fischer zelfs nog vier jaar nadien om de auteursrechten op Cohen te vorderen. In een ongepubliceerde brief van Alexander Cohen aan Félix Fénéon schreef hij: "Die meneer Paul Jonas of Jonas Paul wil waarschijnlijk mijn adres weten om in naam van de boekhandelaar en Jood Fischer in Berlijn de auteursrechten voor de vertaling van *Einsame Menschen* te innen. Paul en Mozes Fischer kunnen daar lang op wachten… Zeg hem, als hij er nog eens om vraagt, dat ik in Vladivostok katten fok."[52]

ROCKER

Een van de meest erudiete libertaire theoretici van de twintigste eeuw Rudolf Rocker (1873-1958), die in 1945 Cohen met levensmiddelen vanuit Amerika ondersteunde, schetste in zijn herinneringen *Aus den Memoiren eines deutschen Anarchisten*[53] een kritisch portret van Cohens eerste Parijse periode: 'Deze Cohen was een verhaal apart, want hoewel hij de kunst verstond om op andermans kosten een tamelijk vrij en ongebonden leven te leiden, was het anderzijds ook zo dat de omgang met hem je geen windeieren legde. Alexander Cohen was een begaafde en geestige man, die de Franse taal in woord en geschrift beheerste, zodanig als men zelden meemaakt bij een buitenlander.' Volgens Rocker kon Cohen goed leven van zijn schrijfwerk. 'Maar hij was een geboren zigeuner, die het volkomen aan egoïsme ontbrak. Hoewel hij buiten het Frans en zijn moedertaal Nederlands ook Duits, Italiaans, Spaans en Maleis sprak, maakte hij maar weinig gebruik van zijn talenkennis en ging hij pas aan het werk als hij niemand kon vinden die hem wat wilde dokken. Deze manier van leven had hij tot complete levenshouding ontwikkeld en hij was wel zo eerlijk om die inclusief principes niet verborgen te houden.'

ROSSETTI

Alexander Cohen kwam op 25 december 1893 in de gastvrije Engelse hoofdstad, het 'pretty'[54] Londen, aan. Ook Bernhard Kampffmeyer, uit Friedrichshagen, vluchtte naar Londen, net zoals heel wat anderen, die door de jacht van de Franse politie op anarchisten rekening moesten houden met arrestatie. Kampffmeyer vond een kamer voor Cohen in Percy Street, in de buurt van Tottenham Court Road en Grafton Street, waar de anarchisten hun vergaderruimte hadden.[55] Cohen verwelkomde uiteindelijk ook zijn Franse vriendin Kaya Batut[56] in Londen. Cohen kwam in de destijds liberale Britse hoofdstad veel Franse anarchisten tegen, zoals Zo d'Axa, Italiaanse zoals Errico Malatesta, Russische zoals Peter Kropotkin, Duitse en Oostenrijkse zoals Max Nettlau en uiteraard vooral Engelse: de jonge zussen Olivia, Helen, Mary en hun broer Arthur Rossetti. Olivia en Helen Rossetti bekostigden de uitgave van *The Torch of Anarchy, A Revolutionary Journal of International socialism*, zoals de ondertitel luidde. Olivia Frances Madox Rossetti

(1875-1960) was de oudste dochter van de kunstcriticus en schrijver William Michael Rossetti (1829-1919), die met zijn gezin in een herenhuis op Primrose Hill[57] bij Hyde Park woonde. Cohen was er vaak te gast, maar de meeste tijd spendeerde hij in het *Torch*-kantoor in Ossulston Street, waar de *Torch*-groep bijeen kwam. William Michael Rossetti bezorgde Cohen de toegang tot de leeszaal van het British Museum, nu de British Library. Hij schreef op 27 september 1895 aan de bibliothecaris: "I have some personal knowledge of Mr. Cohen (who is perfectly well known to other members of my family), and I hereby certify that he is quite sure to make proper use of the Reading-room(…)"[58] William Michael Rossetti was de broer van de prerafaëlitische dichter en schilder Dante Gabriel Rossetti en de dichteres Christina Rossetti. Helen Maria Madox Rossetti (1879-1969) was zijn tweede dochter, Mary Elisabeth Madox Rossetti (1881-1947) zijn derde. De zoon, Arthur Rossetti, had weinig politieke belangstelling.

MRS. EDEN

In zijn memoires beschrijft Cohen het *Torch*-kantoor in Ossulston Street,[59] een armzalige zijstraat van Euston Road: beneden de drukkerij, op de eerste verdieping het redactiekantoor, waar een tijd lang ook de Londense uitgave van *Le Père Peinard* werd samengesteld. De lichtere toon van *The Torch* deed hem denken aan *L'Endehors*. In de drukkerij huisden allerlei doorgaans zonderlinge anarchisten, merendeels niet afkomstig uit Engeland, maar uit Italië, zoals Edoardo Milano en Pietro Gori.

Toen hij in Londen arriveerde, kon Cohen zich nog niet in het Engels uitdrukken, maar een jaar later publiceerde hij al twee radicale artikelen in *The Torch*. In zijn artikel 'Oscar Wilde'[60] koos hij de kant van de schrijver, die wegens zijn homoseksualiteit in 1895 tot twee jaar dwangarbeid werd veroordeeld, en kritiseerde hij de Engelse hypocrisie in deze Victoriaanse kijk op de zeden. Hij vertaalde Wilde's essay *The soul of man under socialism*[61] in verkorte vorm. Zijn vertaling verscheen in *Morgenrood*.[62] Cohen schreef op 17 oktober 1895 vanuit het redactielokaal van *The Torch* aan Domela Nieuwenhuis, uitgever van *Morgenrood*: "Ik vind dit artikel voortreffelijk en vertaal het fragment ook om te kunnen aantonen dat de ongelukkige Oscar Wilde niet de 'bourgeois' is, die sommige bekrompen socialisten of anarchisten in hem zien."[63] Oscar Wilde's opvattingen sluiten aan bij de opvattingen die Cohen in zijn antwoord aan Teodor de Wyzewa in *Le Figaro* had geformuleerd, maar Wilde's ideeën gaan nog verder, zoals Cohen ook met zijn titel in het Nederlands benadrukte: 'Individualisme'. Een ontwikkeling die zich ook bij Cohen voltrok. Oscar Wilde vond: we moeten de maatschappij zodanig veranderen, dat armoede onmogelijk zal zijn. Onder het socialisme zal alles anders zijn, iedere deelnemer aan de samenleving zal zijn aandeel hebben in de algemene welstand. Het socialisme heeft op zich al waarde, omdat het tot individualisme leidt. Het nieuwe individualisme, waarvoor het socialisme zich zonder twijfel inzet, zal de volkomen harmonie zijn. Deze zal volledig zijn en ieder kan zich in het socialisme volledig ontplooien. Wilde's conclusie luidt: het nieuwe individualisme is het nieuwe hellenisme.

Cohens artikel 'The case of Mrs Eden'[64] was het eerste pleidooi in het Engels voor het recht van vrouwen op abortus.

Omdat Sarah Eden een vrouw bij een wettelijk verboden vruchtafdrijving had geholpen, en die vrouw daarbij overleed, veroordeelde de rechter haar ter dood. Cohen merkte daarbij op: "Now if at any time there existed a right of property, then most indisputably it is that which a woman has over her unborn child. And would it be just as reasonable to hang a surgeon who, by amputating a broken limb, causes the death of his patient, as to condemn to death a Sarah Eden, under whose more or less experienced hands a woman dies after undergoing a so-called illegal abortion.

But let us look at the question from another point of view: the most important one. Why should not women, even when they are not in a weak state of health, as Mrs. Sinister (*sic*) is said to have been, and do not dread the physical pain of child-birth, abort, if they choose to do so. How, in such a case, can the interference of judges, as representatives of Society - that rotten abstraction - be justified?" De Fransman Paul Robin (1837-1912), die zich sterk maakte voor gemengd onderwijs, wilde Cohen ontmoeten toen hij dit artikel had gelezen. De communistisch-anarchistische prins W. Tscherkessoff (1846-1925), die Cohen in Londen bij Kropotkin had ontmoet, bracht Cohen en Robin met elkaar in contact.[65]

De Canadese onderzoeker Angus McLaren[66] was in 1997 van mening, dat 'Cohen's defense of abortion, because of its daring originality, deserves quotation in full', en hij citeerde Cohens artikel integraal in zijn monografie *The trials of masculinity*. 'Daring originality' is een goede karakterisering van Alexander Cohen.

Cohen en Kaya Batut deelden een warme vriendschap met Olivia, Helen en Mary Rossetti, zoals ook is af te lezen aan zijn brieven[67] van 1896-1897 uit de Amsterdamse gevangenis en evenzeer in zijn memoires.[68] Kaya Batut verbleef ook een tijd in het huis van de Rossetti's op Primrose Hill in Londen, in de periode dat Cohen gevangen zat.

In de roman *A girl among the anarchists*[69] van Isabel Meredith, volgens Cohen een pseudoniem van Olivia Rossetti,[70] volgens Jennifer Shaddock evenwel een pseudoniem van Helen en Olivia Rossetti (in die volgorde),[71] maar ook volgens John Quail in zijn monografie over de Engelse anarchisten *The slow burning fuse*[72] een pseudoniem van Olivia Rossetti, is het tijdperk van de *Torch of Anarchy* beschreven. Alexander Cohen en John Quail hebben zonder twijfel gelijk, dat Olivia Rossetti de roman geschreven heeft. Cohen wist het uit de eerste hand, Quail op grond van zijn onderzoek.

Alexander Cohen speelt in het achtste hoofdstuk van deze roman, 'The dynamitards's escape' een rol als de Fransman Armand Silvestre. Silvestre orkestreerde met succes een schijnvertoning om de arrestatie in het *Torch*-kantoor[73] van een Franse anarchist die wegens een bomaanslag gezocht werd te voorkomen.[74] Zijn partner Kaya speelt een bijrol als Marie. Jennifer Shaddock heeft zich in haar inleiding beperkt tot een analyse vanuit feministisch, niet vanuit een historisch oogpunt. We weten dan ook niet wie de Franse 'dynamitard' was, die door Silvestre werd geholpen.

NETTLAU

Alexander Cohen bracht net als Karl Marx en vele andere revolutionairen de dag door in de leeszaal van het British Museum in Londen. Daar ontmoette hij de anarchist en historicus van het anarchisme Max Nettlau (1865-1944), die hij ook bij Kropotkin en af en toe in het kantoor van de *Torch* trof.[75] Nettlau was de biograaf [76] en bibliograaf van Michael Bakoenin, de anarchistische tegenspeler van Marx. Nettlau kwam ook uit Friedrichshagen. Hij bouwde een enorme verzameling boeken, tijdschriften, documenten, brieven en archieven op het gebied van het socialisme en anarchisme op. In zijn memoires[77] schrijft Cohen dat Max Nettlau de beslissing om zijn verzameling aan het Britsish Museum te vermaken terugnam na de Boerenoorlogen in Zuid-Afrika. In 1935 verkocht Nettlau de verzameling aan het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis in Amsterdam, waar deze zich nog altijd bevindt.

Toen Cohen zijn eigen publicatie *De Paradox* in de jaren 1897-1898 in Den Haag uitbracht, was Nettlau abonnee en subsidieerde hij de uitgave. Later ontmoetten zij elkaar in Parijs. Nettlau schetste een klein portret van Cohen: "Hij was een grapjas en slaagde er regelmatig in om bepaalde grootheden in de toenmalige kringen, met name A(ugustin). H(amon). en A(milcare). C(ipriani). kostelijk in het ootje te nemen. Hij had het voorzien op de Duitse sociaaldemocratie en schreef dat artikel over de producten van het commerciële socialisme, die hij onder andere illustreerde met de afbeelding van een jeneverfles met op het glas gedrukt 'Proletariërs aller landen, verenig jullie', die fles heb ik zelf gezien. De sociaaldemocratie vroeg door haar vaagheid in feite om dergelijke compromissen. Hij schreef later 'L'Allemagne irrespectueuse' (*Revue Blanche*, 15 nov. 1901 blz. 413-432) over de *Simplizissimus*-tijd'. Nettlau was een goed observator, maar hij vergiste zich in de motieven van Cohen om zich van het anarchisme af te keren: 'Onze kringen ontbrak het al te zeer aan de bereidheid om humor en satire op waarde te schatten, en daarom ging hij verloren. Ik kende ook zijn zwaktes, maar toch was het jammer, want hij had zijn vrienden heel wat leuke momenten bezorgd.'[78] Nettlaus analyse klopt. Cohen kende bijvoorbeeld de beide Russische anarchistische vorsten in hun Londense ballingschap. Hij had een voorliefde voor Kropotkin wegens diens gevoel voor humor, hoewel hij ook Tscherkessoff een nobel man vond.[79]

VAN DONGEN

Cohen kon in Londen geen geld verdienen, hij haatte ook de smerige, grijze Victoriaanse metropool. In november 1896 ging hij terug naar Nederland. Hoewel koning Willem III al in 1890 was overleden, moest Cohen toch zijn gevangenisstraf uitzitten, omdat hij – koppig als altijd – weigerde om de jonge koningin Wilhelmina om genade te vragen. In de gevangenis in Amsterdam besloot hij het individualisme te omarmen, een ontwikkeling die al in Londen in gang was gezet. Cohen bleef radicaal. Toen de Oostenrijkse keizerin Elisabeth vermoord werd door een Italiaanse anarchist, schreef Cohen in zijn Haagse publicatie *De Paradox* geen artikel ter herdenking van de vermoorde koningin maar 'Voor Luccheni'.[80] Cohen was het niet eens met het doelwit dat Luccheni had gekozen, desondanks begreep hij de motieven voor de moord: de onderdrukking door de politie.

In 1899 keerde hij terug naar Parijs. Twee jaar later verscheen zijn keuze uit Multatuli onder de titel *Pages choisies* met een inleiding door Anatole France.[81] Cohen werkte als buitenlandredacteur voor diverse Parijse bladen, zoals de stuiverskrant *Le Sou* en *Le Figaro*. Zijn ta-

lenkennis maakte hem geknipt voor zulke baantjes.

Vanaf 1906 werd hij buitenlandcorrespondent in Parijs voor de Amsterdamse krant *De Telegraaf*. Cohen berichtte over de corruptie in de Derde Republiek en over de snelle regeringswissels: elke negen maanden een nieuwe regering.

Al in 1900 ontmoette hij de jonge Nederlandse schilder Kees van Dongen (1877-1968). Cohen vond voor hem een huis: 10, Impasse Girardon, Paris VIII. Van Dongens tekeningen hadden een sociale thematiek: hij was medewerker van *Het Volk*, *La Revue Blanche*, *Les Temps Nouveaux* en *L'Assiette au Beurre*. Félix Fénéons kritische essays over zijn schilderwerk bezorgden Van Dongen het grote succes als schilder. Vanaf 1904 was Van Dongen een belangrijk schilder in Parijs en speelden zijn progressieve sociale opvattingen geen rol meer.

PÉTAIN

In het tweede deel van zijn Picasso-biografie vertelt de Amerikaan John Richardson[82] dat Picasso en zijn toenmalige geliefde Fernande Olivier in 1907 een klein meisje adopteerden. Op 9 april 1907 gingen zij naar een katholiek weeshuis in de Rue Caulaincourt (Montmartre) om een meisje uit te zoeken. Ze kozen Raymonde, een meisje van ongeveer dertien jaar oud. Ook de Franse schrijver André Salmon[83] noemt haar leeftijd dertien in zijn fictioneel verslag. Volgens Apollinaire was zij negen. Een schoonheid, de dochter van een Franse hoer, die in een Tunesisch bordeel werkte, gered door de Nederlandse journalist Alexander Cohen. Volgens Richardson beschuldigde Apollinaire Alexander Cohen ervan, meer uit eigen belangstelling als uit medelijden gehandeld te hebben: de Cohens zouden het kind gedwongen hebben viool te leren spelen, zodat zij de Cohens op hun oude dag kon amuseren met haar spel. Toen Raymonde geen muzikaal talent bleek te bezitten zouden de Cohens haar in de steek hebben gelaten. Raymonde komt niet voor in de autobiografie van Cohen.[84] Picasso, Salomon, Apollinaire en Richardson zal de humor van Cohen ontgaan zijn.

Van anarchist werd hij monarchist, van radicaal links werd hij uiteindelijk radicaal rechts, en aanhanger van de nationalistische en monarchistische beweging Action Française. Cohen kon geen lid worden omdat hij niet in Frankrijk geboren was. Deze beweging maakte nooit deel uit van de regering en had daarom schone handen, de politieke analyses waren scherp en vlot geschreven. Cohen was een tegenstander van Hitler en Stalin, maar een aanhanger van maarschalk Pétain, omdat die in Verdun had gewonnen. Pétain als Frans staatshoofd (de Vichy-regering) in de Tweede Wereldoorlog verdedigde hij ook. Onder leiding van Pétain nam de de Vichy-regering anti-Joodse maatregelen, die verder gingen dan de Neurenberger wetten. Onlangs is bekend geworden, dat Pétain ook persoonlijk antisemitische opvattingen had. Zelfs de laatste straten in Frankrijk, die zijn naam droegen, hebben nu een andere naam. De held van Verdun is nu definitief van zijn sokkel gevallen. Over Mussolini, Franco en Salazar oordeelde Cohen eveneens mild.

Linksradicalen hebben in de twintigste eeuw dikwijls hun positie gewisseld van links naar rechts, zie Mussolini. Ze hadden een revolutionair temperament gemeen en een grote politieke passie. De gezusters Olivia en Helen Rossetti emigreerden naar Rome.[85] Ze werden enthousiaste aanhangers van Mussolini.

Dit artikel is een vertaling en bewerking van: Ronald Spoor, 'Sag einfach, dass ich in Wladiwostok bin. Alexander Cohen als Vermittler von fortschrifttlicher Literatur und Politik 1888-1907 in den Niederlanden, Deutschland, Frankreich und England' voor het Internationales Colloquium Anarchismus und Literatur um 1900 in Deutschland, Niederlände und Flandern, Freie Universität, Berlin, 16-17 Oktober 2003. Ook in: http//*flandres-hollande*.hautefort.com 05.06.2010.

Vertaling uit het Duits: Boudewijn Chorus, bewerking: Martin Smit.

NOTEN

(1) Ronald Spoor, Alexander Cohen, een portret. Zie het openingsartikel in deze *AS*. – (2) Alexander Cohen, Brief van 26 januari 1890 aan de Franse minister van Justitie in: Alexander Cohen, *Brieven 1888-1961*, bezorgd door Ronald Spoor, Amsterdam, 1997, 39-40. – (3) Alexander Cohen, *In opstand*: met houtsneden van Georges Rohner, Amsterdam (1932), 31. – (4) Alexander Cohen, 'Multatuli-souvenirs' in *De Amsterdammer*, weekblad voor Nederland , 1 mei 1910, ook in: Alexander Cohen, *Uitingen van een reactionair* (1896-1926): voorafgegaan door een schets van den persoon des schrijvers door een zijner vrienden (H.P.L.Wiessing). Met een portret naar een teekening van Kees van Dongen, Baarn 1929, 51-54, zie ook *In opstand* (1932), 111. Over Cohen en Wiessing, zie: Ronald Spoor, 'Cohen en Wiessing: vakbroeders, vrienden en politieke vijanden' in *Nieuw letterkundig magazijn* 9 (1991), 1 (juli), 14-21. – (5) v.L (van Leeuwarden, dus: Alexander Cohen), 'MdR!' in *Groninger weekblad, radicale courant voor Nederland*, 1 (1887) 39 (25. Juni), verder: C., 'Naar Indië', 1 (1887) 40 - 46 (2 juli – 13 augustus), ook in Alexander Cohen, *Uiterst links: journalistiek werk 1887-1896*, bezorgd door Ronald Spoor, Amsterdam 1980, 53- 68. – (6) *Uiterst links*, 56. – (7) *In opstand*, 136. – (8) *In opstand*, 137. – (9) *In opstand*, 137. – (10) Vanaf 1886. In 1879 verscheen het als weekblad, zie Ronald Spoor, 'Recht voor Allen' in *Uiterst links*, 69-70. – (11) Ronald Spoor, 'De bohémien en de burger: Alexander Cohen en Ferdinand Domela Nieuwenhuis 1887-1919' in *Het Oog in 't Zeil* 9 (1991), 1 (oktober), 54-60, eerder verschenen in: *de AS* 89 (maart 1990), 3-13. – (12) Zie Marten Buschman en Marie Christine van der Sman, *Rode residentie: geïllustreerde geschiedenis van honderd jaar sociaal-democratie in Den Haag*, Den Haag 1994. – (13) Friedrich Engels aan Laura Lafargue geb. Marx op 27 augustus 1889 in: Karl Marx en Friedrich Engels, *Werke*, Berlin 1891-1983, Band 57, 240 -241. – (14) De jonge koningin Wilhelmina (1880-1962), koningin van Nederland (1898-1948), was op 31 augustus jarig. – (15) *In opstand*, 139. – (16) Jan Meyers, *Domela een hemel op aarde: leven en sterven van Ferdinand Domela Nieuwenhuis*, Amsterdam (1993), 124-125. – (17) Vgl. *Uiterst links*, blz. 14 en 'De bohémien en de burger', 54-55. – (18) F. Domela Nieuwenhuis, *Van christen tot anarchist*, Amsterdam (1910), 185. – (19) Alexander Cohen, 'Verdediging - Cohen' in *Recht voor Allen* 9 (1887) 110 (14 november), 1-2, ook in *Uiterst links*, 71-74. – (20) F. Domela Nieuwenhuis, *Van christen tot socialist*, 202-203. – (21) Emile Zola, *Germinal*, Paris 1885. Zeventiende roman uit de reeks *Les Rougon-Maquart: histoire naturelle et sociale d' une famille sous le Second Empire*. Zola schildert het dagelijkse leven en het lijden van de mijnwerkers in Noord Frankrijk, hun stakingen en strijd tegen de aannemer en de politie. Het boek illustreert de opkomst van socialisme en anarchisme. – (22) Alexander Cohen, *Brieven 1888-1961*, 64 en 696. – (23) Alexander Cohen, 'Een ontboezeming' in *Recht voor Allen* 10 (1888) 36 (23 maart), 1-2, ook in *Uiterst links*, 77-85. – (24) Zie *Brieven 1888-1961*, Amsterdam 1997, 64 en 696. – (25) *In opstand*, 160. – (26) Zie *Brieven 1888-1961*, Amsterdam 1997, 40. – (27) Emile Zola, 'Het bloed', 'uit het Fransch door Alexander Cohen'. Verscheen in vier afleveringen in *Recht voor Allen* 12 (1890), van nr. 216 (14 en 15 september) tot en met nr. 234 (5 en 6 oktober). – (28) Souvarine (Alexander Cohen), 'Parijsche brieven I'–, Paris 18. VIII.1888, in: *Recht voor Allen* 10 (1888) 102 (27 augustus), 2, ook in *Uiterst links*, 88. – (29) *In opstand*, 155-168. – (30) Alexandre Cohen, 'Le juif et les révolutionnaires'. – (31) Archief van het bestuur van de politie in Paris, dossier Alexandre Cohen. – (32) Alexandre Cohen, 'À Monsieur le Rédacteur en chef du Figaro', in *Le Figaro*, 12 februari 1892. Ook in Alexander Cohen, *Brieven 1888-1961*, 40-42 en 682-684. – (33) Alexandre Cohen, 'Les social démocrates et leur propagande' in *Le Figaro*, 31 mei 1893. Ook in *Recht voor Allen* 17 (1895), 87 (23 juli), 1-2. – (34) Zie *Brieven 1888-1961*, 686, Opmerking 2 bij de brief van 6 juni 1893 aan Pée. – (35) Félix Fénéon, *Oeuvres plus que complètes*, textes réunis et présentés par Joan U. Halperin, deel II, Genève 1970, 934. – (36) Alexandre Cohen, 'Filles et souteneurs' in *L'Endehors* 26 (1891), 2-3. – (37) De schrijver Octave Mirbeau zette zich later in voor de waarheid en gerechtigheid in de zaak van de Joodse kapitein van de Franse generale staf Alfred

Dreyfus (1859-1935). Zijn roman *Le jardin des supplices* (1899) en *Le journal d'une femme de chambre* (1900) zijn klassiekers van de Franse literatuur. – (38) Cohen schreef over d'Axa en het kantoor waar *L'Endehors* werd samengesteld in hoofdstuk XIII van *In opstand*, 197-206. – (39) Fénéon woonde sinds 1886 met zijn ouders in een klein appartement in de Rue Lepic 78. – (40) *In opstand*, 30. Op 2 juni 1894 schreef Cohen aan Domela over 'de arrestatie van Félix Fénéon, mijn beste vriend in Parijs', zie *Brieven 1888-1961*, 73. – (41) *Brieven 1888-1961*, 790. – (42) Alexander Cohen, *Van anarchist tot monarchist*, verluchtingen door Leo Gestel, Amsterdam 1936, 187. – (43) In dezelfde brief aan Domela van 2 juni 1894 noemde hij ook Henry 'een van mijn beste vrienden', *Brieven 1888-1961*, 73. – (44) Rue Lepic 59. Cohen huurde een kleine kamer op de zesde verdieping. In het huis was geen lift zoals destijds gebruikelijk in Parijse huurwoningen. – (45) Het café Terminus naast station St. Lazare in Paris bestaat nog steeds. – (46) Emile Henry, 'La déclaration' voor de jury in Parijs op 27 april 1894, werd in de vertaling van Cohen in een bijlage van het Nederlandse anarchistisch-communistische orgaan *Anarchist* 7 (1894) 54 (2 juni) gepubliceerd. – (47) Cohen ontmoette Auerbach meermaals in Paris, maar hij had geen hoge dunk van hem, zie de brief aan Domela van 15 november 1893 in *Brieven* 1888-1961, blz. 58. Auerbach had een brochure van Domela uit het Frans vertaald: *Die verschiedenen Strömungen in der deutschen Sozialdemokratie*, Berlin 1892. – (48) Wilhelm Werner (1859-1939) vluchtte in februari 1892 uit Berlijn naar Londen om zich te onttrekken aan arrestatie. – (49) Gerhart Hauptmann, *Ames solitaires*, vijfde akte, in: *Mercure de France*, 9 (1893), 50-62. Cohens vertaling van *Ames solitaires* verscheen in 1894 bij L. Grasillier in Parijs. – (50) Aurélien-Marie Lugné-Poe, *La parade*, Paris 1931. In het tweede deel, 64-65 beschrijft Lugné-Poe de problemen bij de première van *Ames solitaires*. – (51) Alexander Cohen, 'Gerhart Hauptmann' in *Morgenrood* 3 (1895), 220-222. – (52) Alexander Cohen aan Félix Fénéon, Amsterdam 2 juli 1896. – (53) Rudolf Rocker, *Aus den Memoiren eines deutschen Anarchisten*, Edition Melnikow/Duerr, 1974, 96-100. – (54) *In opstand*, 255. – (55) *Van anarchist tot monarchist*, 17. In Grafton Hall kwamen ook de leden van de communistische arbeiders-vormingsvereniging samen. Cohen leerde hier Ferdinand Gilles kennen. – (56) Elisa Germaine Marie (Kaya) Batut, geboren op 28 september 1871, dochter van Antoine Batut en Marie Batut geb. Blanc, in Coubison (dép. Aveyron) woonde vanaf 15 augustus 1893 samen met Alexander Cohen. Ze was kostuumnaaister. Op 23 maart 1918 huwde ze Alexander Cohen in het raadhuis van het XVIIIe Arrondissement in Paris (Montmartre). Ze stierf op 16 oktober 1959 in St. Roman de Bellet na een gelukte poging om haar man op 10 oktober bij een val van de trap te redden. – (57) Het huis op nummer 38, Edmunds Terrace, Londen, werd tijdens de Tweede Wereldoorlog verwoest. – (58) *Brieven 1888-1964*, 717. – (59) Ossulston Street 127, zie ook *Van anarchist tot monarchist*, 28; meer over *The Torch of Anarchy*: blz. 25-37. – (60) Alexander Cohen, 'Oscar Wilde' in *The Torch of Anarchy* 2 (1895-1896), 1, 1-2. Zie ook *Van anarchist tot monarchist*, 67-69. – (61) Oscar Wilde, 'The soul of man under socialism' in *The Fortnightly Review* 1891 (49), 292-213. – (62) 'Individualisme' in *Morgenrood* 3 (1895) 47 (370-372) en 48 (378-379). – (63) *Brieven 1888-1961*, 107. – (64) Alexander Cohen, 'The case of Mrs. Eden' in *The Torch of Anarchy* 2 (1895-1896), 7, 107. – (65) Cohen beschreef zijn ontmoeting in een ongepubliceerde brief van 20 november 1896 aan Kaya Batut. – (66) Zie Angus McLaren, *The trials of masculinity: policing gender 1870-1930*, Chicago 1997, 81-84. Cohens Artikel 'Oscar Wilde', 81-82. – (67) Bijvoorbeeld *Brieven 1888-1961*, blz. 127-128. De talrijke brieven van Olivia en Arthur Rossetti, die Cohen in de Amsterdamse gevangenis ontving, zijn helaas niet bewaard. – (68) *Van anarchist tot monarchist*, 93-94. – (69) Isabel Meredith, *A girl among the anarchists*, London 1903. Reprint met een 'Introduction to the Bison Book Edition by Jennifer Shaddock', Lincoln en London, (1993). – (70) *Van anarchist tot monarchist*, 27. – (71) *A girl among the anarchists*: introduction by Jennifer Shaddock, blz. V. – (72) John Quail, *The slow burning fuse* (the lost history of British anarchists), London (1978), 204. – (73) In *A girl among the anarchists* heet het Tocsin Office. – (74) *A girl among the anarchists,* hfst. VIII, 155-186. Armand Silvestre wordt geïntroduceerd op blz. 172, Marie op 173. – (75) *Van anarchist tot monarchist*, 40. – (76) Max Nettlau, *The life of Michael Bakunin.* London 1896-1900, drie delen. – (77) *Van anarchist tot monarchist*, 40. – (78) Max Nettlau, *Anarchisten und Syndikalisten* (Geschichte der Anarchie, Band V), Vaduz 1984, 359. – (79) *Van anarchist tot monarchist*, 41-42. – (80) *De Paradox* Nr. 14 (4 juni 1898), 161-163. – (81) Multatuli, *Pages choisies*, 'traduites par Alexandre Cohen, préface d'Anatole France', Paris, Mercure de France, 1901. In hetzelfde jaar verscheen de tweede druk. – (82) John Richardson in samenwerking met Mary McCullin, *A life of Picasso:* dl. II 1907-1917, The painter of modern life, London (1996), 29. – (83) André Salmon, *Souvenirs sans fin*: deuxième époque (1908-1920), Paris 1956, 328. Zie ook Salmon, *La négresse du Sacré Coeur*, Paris 1968 (oor-

Jaargang. MAANDAG 14 NOVEMBER 1887. N°. 110.

RECHT VOOR ALLEN.

[Or]gaan van de Sociaal-Demokratische Partij in Nederland.

Verschijnt: Maandag, Woensdag en Vrijdag.

Men lette op de Correspondentie.

Verdediging-Cohen.

spronkelijk: 1920), 167. – (84) Cohen heeft in de jaren 1892-1903 geen aangifte gedaan van een adoptiefkind bij het bevolkingsregister van het XVIIIe arrondissement (Montmartre) in Paris. Met vriendelijke dank aan de burgemeester van het XVIIIe arrondissement. – (85) Het contact met de Rossetti's ging in de jaren twintig verloren. In april 1949 werd het hersteld.

INSPIRERENDE PINKSTERLANDDAGEN IN APPELSCHA

Ruim 500 mensen bezochten de jaarlijkse Pinksterlanddagen (PL) op het kampeerterrein 'Tot Vrijheidsbezinning' in het Friese Appelscha. Met bijna dertig bijeenkomsten was er opnieuw een omvangrijk programma.

De Amerikaan Aragorn sprak over de illegale tendensen in de internationale anarchistische beweging, waaronder de autobandieten van de Fransman Bonnot. Hij was in het verleden betrokken bij de succesvolle uitgave van het blad *Anarchy* en is sinds jaren de drijvende kracht achter de website Anarchist News. Peter Gelderloos is een van de jongere auteurs en sprekers uit de internationale anarchistische scene, die nu voor de derde maal te gast was op de PL. Vorig jaar verscheen zijn *Anarchy Works*. Een optimistisch boek waarin deze gedreven en sympathieke Amerikaan met tal van voorbeelden tracht aan te tonen dat het anarchisme wel degelijk betekenisvol is. Opnieuw waren er gasten uit Palestina. Centraal stond de Olijfbomencampagne die mede vanuit Nederland ondersteund wordt. Meer dan een half miljoen Palestijnse olijfbomen zijn de afgelopen jaren door Israëlische soldaten en kolonisten vernield. De internationale actie 'Houd Hoop Levend' helpt de gedupeerde Palestijnse boeren en hun gezinnen.

Naast de Vrije Bond gaven ook de nieuwe Anarcho Syndicalistische Bond (ASB), Anarchist Black Cross (ABC) voor ondersteuning aan politieke gevangenen, de Dolle Mollies (anarcha feministen) acte de presence op de PL. Evenals de groepen die strijd voeren voor migranten zonder papieren die zonder pardon worden vastgezet in gevangenissen en bajesboten, zoals de Anarchistische Anti Deportatiegroep, Doorbraak en de Werkgroep Stop Deportaties. De radiogroep verzorgde tijdens de PL uitzendingen via internet en via de FM. Een overzicht van de gemaakte opnamen van lezingen vind je hier: http://appelscha.puscii.nl/

BRIEF AAN FÉLIX FÉNÉON

Alexander Cohen

Onderstaande brief is de enig bewaard gebleven brief van Alexander Cohen aan Félix Fénéon, maar is teruggevonden na de verschijning van Brieven 1888-1961 *in 1997. Op dit moment is de originele Franse tekst niet voor collatie beschikbaar, maar in een komend nummer van* de AS *zal deze alsnog worden gepubliceerd.*
Paul Jonas probeerde kennelijk de vertaalrechten namens Gerhart Hauptmann te innen voor zijn stuk Einsame Menschen, *dat door Cohen in het Frans vertaald was. Het is niet duidelijk waarom Cohen vindt dat Fischer Verlag en de auteur naar hun centen kunnen fluiten. Cohen heeft dit stuk vrijwel zeker van zijn in deze jaren andere grote vriend, de naar Parijs uitgeweken Duitse anarchist en Friedenshagener Bernhard Kampffmeyer (1867-1942) gekregen. Kampffmeyer woonde enkele huizen voorbij Cohen en Fénéon in de Rue Lepic. Hij moest eind 1893 evenals Cohen gedwongen in Londen verblijven. Of Cohen toestemming voor de vertaling gevraagd heeft is niet zeker.*
*Het speels verwoorde beeld van S. ('Mozes') Fischer als Joodse kapitalist met dikke buik is zeker humoristisch bedoeld, maar is onmiskenbaar een antisemitische stereotype. Ik ken geen andere uitingen van Cohen, die antisemitisch zijn. Cohen had zich al in januari 1889 verzet tegen de ideeën van Emile Violard, die genocide op de Joden voorstond. Op 25 juni 1900 kritiseerde hij het antisemitisme van Mimi Douwes Dekker-Schepel, dat zij van haar vriend W.A. Paap had overgenomen, in scherpe bewoordingen (*Brieven 1888-1961, *p. 251-252).*
In 1890 heeft Cohen Emile Zola om toestemming gevraagd om diens verhaal 'Le sang' in het Nederlands te mogen vertalen (Cohen, Brieven 1888-1961, *p. 40). Het is duidelijk dat Cohen op dat moment geen sou heeft en niet wil betalen. Hij verwijst niet door naar de toneelgroep, die het stuk zou opvoeren, of naar de Franse uitgever van zijn vertaling. Praktisch of principieel verzet? In ieder geval het eerste.*
In het vervolg probeert Cohen via Fénéon zijn en Fénéons Franse netwerk te bespelen om een stuk over een staking - er gistte van alles in Nederland waaronder acties tegen de Maastrichtse fabrikant Petrus Regout, die zijn werknemers arbeidersvakbonden verbood - in een Frans blad gepubliceerd te krijgen, desnoods zonder betaling. Cohen vocht mee in de internationale strijd, maar er moest ook brood op de plank. Hij kon niet alleen op Domela en andere vrienden steunen. (RS)

Amsterdam, 2.7.96

Beste Félix,[1]

Heb je kaart ontvangen. Die meneer Paul Jonas of Jonas Paul[2] wil waarschijnlijk mijn adres weten om in naam van de boekhandelaar en Jood Fischer[3] in Berlijn de auteursrechten te innen voor de vertaling van Einsame Menschen.[4] Paul en Mozes Fischer kunnen dit wel op hun buik schrijven... wat bij de laatste waarschijnlijk nog wel kan.
Zeg hem, als hij 't je nog eens vraagt, dat ik in Vladiwostok katten aan het fokken ben. –
Ik zend je met dezelfde post, maar aangetekend, een artikel, dat zeker het Franse publiek zal interesseren. Je doet me een genoegen, als je het zelf naar L' Intransigeant brengt, hetzij naar Rochefort[5] zelf, hetzij naar de redactie-secretaris. Maar zeg dat het ze het onmiddellijk lezen en je zeggen, of ze ja of nee het zullen drukken. Want zo niet, zou je het kunnen proberen bij de Petite République. Dan moet je Turot[6] opzoeken. – Maar ik heb liever L' Intransigeant. En laat tot ze doordringen, dat ik *betaald* wil worden. Laten ze je de poen geven, wanneer het artikel gepubliceerd is, of wel laten ze het bedrag sturen aan het adres, dat je kent. Je kunt ze ook vragen of ze willen, dat ik regelmatig een bericht uit Nederland bijdraag. Het artikel is trouwens actueel, want de staking gaat door. Hoe dan ook, wees zo aardig om me onmiddellijk te laten weten of het artikel aangenomen is.
Als het helemaal onmogelijk is om het artikel voor geld in een of ander dagblad te plaatsen, geef het dan aan Barrucand[7] voor la Sociale.[8] Als P.[9] me een beetje kan betalen, doet me dat veel plezier. Zo niet, pech.
In grote haast, maar niettemin heel hartelijk,

Sandro

Groeten van Kaya[10]

Geef vooral het artikel niet aan die smeerlap Malato[11] – en praat er met hem ook niet over, want ik had de pret om hem in Londen om de oren te slaan, omdat hij achter mijn rug gelogen had.

Vertaling: Ronald Spoor

Handschrift Institut Mémoires de l' édition contemporaine (IMEC), Archives Jean Paulhan, Parijs. Het IMEC-archief berust in de Abbaye d' Ardenne, St. Germain-la-Blanche-Herbe, Basse Normandie.
Met dank aan Kees Snoek, hoogleraar Nederlandse letterkunde en cultuurgeschiedenis aan de Sorbonne (Paris IV) in Parijs.

NOTEN

(1) De anarchist Félix Fénéon (1861-1944), commies derde klasse bij het recruteringsbureau van het Ministerie van Oorlog, was de centrale figuur in de promotie van progressieve kunst en literatuur in Frankrijk in deze tijd. Een intieme vriend van Cohen in zijn anarchistenjaren, die net als Cohen in het Procès des Trente werd aangeklaagd. Hij redigeerde *L' Endehors* en werd na het proces ontslagen, vervolgens hoofdredacteur van het invloedrijke blad *La Revue Blanche*. Hij is door talrijke progressieve kunstenaars geportretteerd, zoals door Pissarro in een dubbelportret met Van Gogh.
(2) Paul Jonas (1850-1916), advocaat en lid van het stichtingsbestuur van de toneelvereniging Die Freie Bühne in Berlijn sinds 1889. Hij was ook lid van de raad van bestuur van de Allgemeine Electricitäts Gesellschaft AEG. Hij stamt uit een Joodse familie. Vriend en advocaat van Gerhart Hauptmann (1862-1946), Jonas handelde ook zijn contracten af.
(3) Samuel Fischer (1859-1934), directeur van de avantgarde uitgeverij S. Fischer Verlag.
(4) Cohen vertaalde het toneelstuk *Einsame Menschen* (S. Fischer Verlag, Berlijn 1891) van Gerhart Hauptmann als *Ames solitaires*. Het speelt in de anarchistische kunstenaarskolonie Friedrichshagen bij Berlijn. Hauptmanns stuk beleefde op 13 december 1893 zijn generale repetitie in Parijs. Het

werd gespeeld door de toneelgroep L' oeuvre onder regie van Aurélien-Marie Lugné-Poe (1869-1940). De première werd verboden vanwege de (rook)bomaanslag op het Palais Bourbon.
(5) Henri Rochefort (1831-1913), een tegenstander van Napoleon III, sympathisant van de Commune, gedeporteerd naar Nieuw Caledonië. Na de amnestie in 1880 keerde hij naar Parijs terug, waar hij *L' Intransigeant* oprichtte, in elk opzicht een tegenstander van Cohen.
(6) Henri Turot, directeur van het socialistische dagblad *La Petite République*. Cohen verbleef in augustus 1895 enkele dagen illegaal bij hem.
(7) Ook de anarchist Victor (koosnaam Totor) Barrucand (1866-1934) behoorde tot Cohens intieme vriendenkring. Hij speelde als fluitist in een orkest, publiceerde enkele gedichtenbundeltjes en hij schreef in *La Revue Blanche*, *Le Père Peinard* en *Les Temps Nouveaux*.
(8) *La Sociale*, was een nieuwe krant onder redactie van Emile Pouget. Dit blad hield het niet heel lang uit, van 11 mei 1895 tot en met 18 oktober 1896.
(9) Emile Pouget (1860-1931) publiceerde met de anarchist Constant Martin vanaf 1889 *Ça ira* (Dat gaat wel lukken) in een straattaal, die heel populair was en waarvan Cohen ook veel heeft opgestoken. Hij richtte vervolgens *Le Père Peinard* (Het gaat op zijn akkertje) op. In 1894 vluchtte hij naar Londen, waar Cohen hem ontmoette bij *The Torch of Anarchy*, waar ook de Londense *Le Père Peinard* verscheen, zie *Van anarchist tot monarchist*, 1961, deel 1, p. 21.
(10) De kostuumnaaister Elisa Germaine Maria (Kaya) Batut (1871-1959), sinds 15 augustus 1893 de vriendin van Cohen. Hij had haar leren kennen in het anarchistische eethuisje van Constant Martin, zij bleef tot haar dood Cohens vrouw. In 1896 ondertekende zij een ingezonden brief over de behandeling van Cohen in de strafgevangenis in Amsterdam in *Het Nieuws van den Dag* met Kaya Cohen.
(11) Charles Malato (1857-1938), anarchist en schrijver, geboren in de strafkolonie Nieuw Caledonië. Hij werkte kort samen met Rochefort, maar hun samenwerking stopte, omdat Rochefort antisemitisch en anti-Dreyfus was. Malato schreef voor de progressieve bladen *L' Aurore*, *L' Humanité* en het *Journal du Peuple*.

IN MEMORIAM JAN GROEN (1945-2011)

Eind juli overleed plotseling Jan Groen. Hij werd 65 jaar. Met het filmcollectief Dwarsfilm, met Erik Willems en Fike van der Burght, maakte Jan in de jaren 80 de film *In een tank kun je niet wonen – twee jaar krakersverzet.* Daarnaast werkte hij mee aan de korte documentaire *30 april doe ik wat ik wil,* over de kroning van Beatrix (1980). In 1964 was Jan dienstweigeraar. Met Dwarsfilm maakte hij de documentaire *Tegenvuur* over de antimilitaristische actiegroep Onkruit.
Jan was de *compañero* van Hanneke Willemse, redactielid van *de AS*. Samen met Leen van den Berg maakten zij in 1985 bij Kontrastfilm de documentaire *¡Ni peones, ni patrones!*, over de gebeurtenissen in een Spaans dorp tijdens en na de burgeroorlog. (De film kwam ook op dvd uit.) In de jaren 90 werkten zij aan een film over anarchisme in Nederland, maar dat project is helaas nooit voltooid. Jan filmde onder andere op de Pinksterlanddagen in Appelscha.
Incidenteel werkte Jan mee aan *de AS*. In nr. 173/174 (*Reis langs het Spaanse anarchisme*) beschreef Hanneke hun gezamenlijke tocht langs plekken en gebeurtenissen op zoek naar het honderdjarig bestaan van de Spaanse anarchistische vakbond CNT. De tekst was van Hanneke, Jan maakte foto's, maar hij figureert in het hele verhaal op de achtergrond. Ze waren juist terug van die reis door Spanje en zouden dit najaar teruggaan voor een reportage over de 15-M beweging. Ook eerder deden zij in *de AS* verslag van een reis door Spanje. Bij de samenstelling van nr. 159/160 (*Cinema Anarchistica*), over anarchisme en film, was Jan nauw betrokken. Een artikel van Jan en Hanneke over Spaanse anarchistische filmmakers verscheen in het *15de Jaarboek Anarchisme*.
Naast filmer en fotograaf was Jan Groen een fervent lezer, een groot liefhebber van Spanje en Spaanse muziek, geïnteresseerd in fotografie uit en over de Spaanse revolutie en burgeroorlog. Hij hield van het werk van fotografen als Robert Capa, Gerda Taro en Katy Horna, maar kocht ook ieder boek met foto's uit de Spaanse burgeroorlog dat hij tegenkwam. Hij was een joviale kameraad, bij wie de humor nooit ver te zoeken was. We zullen hem missen. (*Redactie de AS*)

REBEL

Simon Carmiggelt

(Het Parool, 8 december 1959)

Van Simon Carmiggelt (1913-1987), bekend als de dagelijkse chroniqueur Kronkel in Het Parool *van 1946 tot zijn overlijden in 1987, verschenen in de jaren vijftig en zestig vijf columns over Alexander Cohen en zijn werk. Dit naar aanleiding van de herdrukken van* In opstand, Van anarchist tot monarchist *en de bloemlezing* Een andersdenkende, *deze laatste onder redactie van Max Nord. Carmiggelt prees de schrijfstijl, het rebelse en de orginaliteit van Cohen. In zijn laatste column over Cohen,* Epiloog *(24 mei 1965) bezoekt Carmiggelt de straten in Londen waar Cohen heeft gewoond en de plek waar ooit het kantoor van het anarchistische tijdschrift* The Torch of Anarchy *waar Cohen aan meewerkte, was gevestigd. Helaas is dan alle oorspronkelijke bebouwing verdwenen. De Kronkel* Rebel *van 8 december 1959, hieronder voor het eerst herdrukt, bevestigt nogmaals Carmiggelts bewondering voor Cohen. (MS)*

Het stemt tot grote voldoening dat de boekenlawine, die in december op onze hoofden pleegt neer te dalen, deze keer een werk bevat van Alexander Cohen. Het oeuvre van deze, in 1864 geboren auteur, die al vele jaren met zijn vrouw in de buurt van Toulon woont, was al lange tijd alleen maar zo nu en dan in antiquariaten te veroveren. Max Nord heeft nu, in een Meulenhoff pocket onder de titel *Een andersdenkende** een bloemlezing gepubliceerd uit Cohens boeken en zijn éénmanstijdschrift *De Paradox*.* Ik ben er zeker van dat er nog eens een uitgever zal komen, die het complete werk herdrukt. Want hier is een persoonlijkheid en een stilist van buitengewoon formaat aan het woord.
Cohens schrifturen zijn grotendeels autobiografisch. Zijn boeken *In opstand* (1913) en *Van anarchist tot monarchist* (1936) vertellen het verhaal dat in Nederland, Indië, België, Frankrijk en Engeland vrijwel permanent bestond uit strijd. 'Hij heeft nimmer ook maar het geringste compromis met zichzelf of met anderen kunnen sluiten', zegt Nord in zijn inleiding en hij citeert Cohens, voor zijn karakter zo typerende, journalistieke geloofsbelijdenis: 'Ik durf te zeggen, dat ik, in ruim veertig jaar van journalistieke arbeid, geen regel ook maar heb geschreven met de gedachte, dat dit mijn broodwinning was, en ik dus op moest passen die niet te verliezen! Gediend heb ik de meningen der kranten van uiteenlopende politieke kleur of schakering, waaraan ik, successievelijk meewerkte, dan ook nooit! Ik heb deze bladen altijd beschouwd, en, binnen de grenzen van het mogelijke, gebruikt als de vehikels van mijn persoonlijke ideeen, opvattingen, sympathieën en antpathieën.'
Wat is vandaag, op deze dag, het verkwikkende van Cohens werk?
In zijn boeken is 'een lastige man' aan het woord, ook onder de opposanten principieel in de oppositie.
Zijn vechtlust verlaat hem nooit, maar zijn humor evenmin. Steeds blijft zijn geest in beweging. De vergoeilijkende tederheid, die vaak het verkeer tussen 'partijgenoten' beheerst, is hem volko-

men vreemd. Zijn, in deze bloemlezing opgenomen beschrijving van het Londense anarchistenmilieu, is daarvan een fraaie illustratie - hij beoordeelt zijn politieke geestverwanten één voor één op hun menselijke merites en velen komen er slecht af.
Zijn explosief knetterende, zwierige stijl is nergens verbleekt. Grote schrijvers kennen dat geheim. Ook op de stijl van een Nescio bijt het knaagdier tijd de tanden bot. Cohen kan geniaal schelden. ‘Vrage: heeft ooit een groter en grotesker als Staatsman en Diplomaat verkleed, crimineel imbiciel op Gods aardbodem rondgelopen, dan Aristide Briand?’
Of dit staaltje over het Esperanto: ‘Taalrats, taalsmurrie, ter absortie door verweekte hersenen, hopeloos onbekwaam tot de verstandelijke inspanning, vereist voor hen ingrijpen, vatten, zich eigen maken van het genie ener levende, gegroeide taal.’
Maar waar hij menselijke kwaliteit ontmoet is de toon van zijn bewondering warm, oprecht en zonder terughouding, zoals in de bladzijden over Isabel Meredith, een rijk, uit een aristocratisch, artistiek, milieu afkomstig Londens meisje, dat uit idealisme redactrice werd van *The Torch of Anarchy*.

In zijn lang, veel bewogen leven heeft Cohen veel, dat voor ons al helemaal geschiedenis geworden is, (hij woonde bijvoorbeeld in Parijs toen de eerste affiches van Toulouse Lautrec werden aangeplakt en haalde ze van de muur om ze thuis op te hangen!) actief meegemaakt. Zijn gave om er geestig en meeslepend over te vertellen, maakt *Een andersdenkende* tot een zeer boeiende getuigenis van een geest, die steeds is uitgegaan van het enig juiste schrijversbeginsel: ‘Ik schrijf zonder de minste hoop en alleen uit behoefte aan uiting.’

KRONKEL

**Alexander Cohen: Een andersdenkende*, samengesteld en ingeleid door Max Nord; Amsterdam, Meulenhoff Pockets 1959.

ZOEKEN NAAR HET PARADIJS

Alexander Cohen en de Action Française

Martin Smit

De politieke ommezwaai die Alexander Cohen in zijn leven maakte, van anarchist naar monarchist, vond niet van de ene op de andere dag plaats. Deze was het gevolg van een jarenlang streven naar onafhankelijkheid, individualiteit en maximale vrijheid. Dit bepaalde zijn politieke opstelling en zijn houding naar de maatschappij. Het resulteerde in zijn verschuiving van individueel anarchist naar aanhanger van de proto-fascistische Action Française.

‘Het is om (…) honderd ándere redenen, dat ik, die van de communistische noch van de nationaalsocialistische tirannie íets wil weten – essentieel bestaat er géén verschil tussen Stalins en Hitlers sanatieke concepties van de Almachtige Staat en van de daaraan met lijf en ziel hopeloos en troosteloos onderworpen gestachonoviseerde, gleichgeschallteter, productivistische machinemens! – het is uit deze, van alle fetichisme, van alle byzantinisme, van alle behoefte aan mensenvergoding, volstrekt vrije overwegingen, dat de anarchist, de acraat, de ‘majesteitschenner’ die ik wás, en de opstándige die ik gebléven ben… (…), een onwrikbaar overtuigd voorstander ben geworden van het erfelijk, monarchaal gezag, hier te lande uit te oefenen door de afstammelingen der ‘veertig koningen, die, in duizend jaar, Frankrijk (tot een harmonisch geheel) hebben gemaakt.’ Aldus Alexander Cohen in het laatste hoofdstuk in *Van anarchist tot monarchist*, waarin hij probeert verantwoording af leggen over zijn politieke gedachtengoed.

SCHERPE PEN

Cohen was in de eerste plaats een individualist. Hij ging zijn eigen weg, hij trok zijn eigen spoor, en wilde niet gehinderd worden door welk gezag dan ook. Eerst was dat het gezag van zijn autoritaire vader, onderwijzers en superieuren in het leger, later dat van autoriteiten, justitie en politie. Hij voelde zich al snel thuis in de anarchistische beweging waar hij zijn opstandige gevoelens kwijt kon. Het streven naar vrijheid en de drang te leven zonder de knoet van regelgevers en staat, moeten hem aangesproken hebben.
Zijn opvatting dat een vrije samenleving niet denkbaar is zonder vrije individuen, staat dicht bij de uitspraak van Bakoenin: ‘ik ben pas vrij, wanneer ieder mens vrij is.’ Ieder obstakel dat de ontplooiing van de vrije mens in de weg staat, moet worden bestreden, vond Cohen. Hij was geen theoreticus van het anarchisme, geen denker, maar een fanatieke anarchist en spitsvondig commentator, die autoriteiten en gezagsdragers met een scherpe pen aanviel en hij was daardoor ook een propagandist voor het anarchisme. Hij organiseerde geen stakingen, aanslagen of andere acties, maar steunde wel de anarchisten van de daad in de jaren negentig van de negentiende eeuw.
In zijn anarchistische periode geloofde

Cohen nog wel degelijk in de macht van het volk. Hij was van mening dat de bourgeoisie – de veroorzaker van alle ellende – alleen door de gezamenlijke krachten van de massa's vernietigd kon worden. Cohen steunde de sociale strijd van de arbeiders en de arbeidersbeweging. Toch liet hij deze opvatting steeds meer los. Later vond hij dat de arbeidersbeweging zich had laten ringeloren door de sociaaldemocraten en zich had laten meevoeren op het door de staat voorgeplaveide pad. Hij kwam tot de conclusie dat van 'de massa' geen revolutionair elan meer te verwachten was. In zekere zin is dit te beschouwen als een voorbode van de denkbeelden zoals die later door Piet Kooijman (zie *de AS* 151) zijn geuit, en door Provo, die de arbeidersmassa, betiteld met de term 'klootjesvolk', niet langer als revolutionaire factor zag, maar eerder als een hindernis op de weg naar revolutie en volledige vrijheid.

Ook de repressie die de (Franse) staat ten toon spreidde ten tijde van de anarchistische aanslagen rond 1890, deed Cohen beseffen dat van een revolutionaire omwenteling geen sprake meer kon zijn.

Daarnaast kon de houding van een aantal voormannen in de beweging hem steeds minder bekoren. Hun zelfingenomenheid, hun betweterigheid zat hem dwars. Steeds minder voelde hij zich thuis onder anarchisten. Tijdens zijn verblijf in het voor hem zo deprimerende Londen, na het inspirerende en vrolijke Parijs, moet hij het geloof in het anarchisme als revolutionaire beweging verloren hebben. Tegelijkertijd heeft zijn psychische worsteling met zijn toekomstverwachting, daarin waarschijnlijk een cruciale rol gespeeld. Het anarchisme heeft me van het anarchisme genezen, zo schreef hij later.

VERSCHUIVING

Bij de verschijning van *Van anarchist tot monarchist* (1936), en bij de latere herdrukken, kreeg Cohens politieke draai wel aandacht, maar veel recensenten gingen er toch makkelijk aan voorbij. Veel verder dan een constatering van deze geleidelijke politieke ommekeer kwamen velen niet, en ook Max Nord, samensteller van *Uiterst rechts* maakte er in 1981 in zijn inleiding, niet veel woorden aan vuil.

De enige serieuze en diepgaande poging Cohens transformatie van anarchist naar monarchist te verklaren, is van de hand van E. Kummer, in een drietal artikelen in het literaire tijdschrift *Maatstaf* (1976/1977). Kummer geeft daarin een schets van de persoon Cohen en van diens denken en handelen door de jaren heen. Hij probeert, Cohen chronologisch volgend, diens politieke opvattingen en verschuiving te verklaren tegen de achtergrond van politieke en maatschappelijke gebeurtenissen in Frankrijk. De artikelen van Kummer geven zeker enige uitleg over Cohens politieke verschuiving, maar tot de kern ervan weet Kummer ook niet door te dringen, zo geeft hij toe. Wat precies de oorzaken van Cohens politieke draai zijn geweest, laat zich toch een beetje raden, zo stelt hij. De centrale vraag bij Kummer is: 'Hoe is een Joods journalist in staat geweest steeds een absolute opstand te prediken tegen alles en nog wat, hoe verschuif je van anarchist tot een fanatiek aanhanger van een proto-fascistische beweging als de Action Française.'

Kummer stelt dat het antwoord misschien gezocht moet worden in het Joods-zijn van Cohen. Maar mogelijk is Cohens verschuiving juist terug te voeren op andere oorzaken: zijn afkeer van alle -ismen (anarchisme, communisme, socialisme, fascisme), zijn haat tegen Duitsland, tegelijkertijd zijn onvoorwaardelijke voorliefde voor Frankrijk, gecombineerd met een persoonlijke afrekening met het vaderlijk gezag en de autoriteit van onderwijzers en met superieuren in het leger.

ANTISEMITISME

Het toenemende antisemitisme in de tweede helft van de negentiende eeuw, in alle geledingen van de samenleving, ondervond ook de jonge Cohen in zijn jeugd, zo schrijft hij in *In opstand*. Volgens Cohen was hijzelf de enige Joden-jongen in Leeuwarden, die zijn vuisten gebruikte tegen de pestkoppen die hem dwars zaten. Hoewel Cohen oorspronkelijk niet het gevoel had dat hij 'anders' was dan anderen, kreeg hij het Joodszijn op die manier opgedrongen. Wellicht dat hij zich daardoor wilde manifesteren, alsof hij wilde bewijzen juist niet 'anders' te zijn en werd zijn opstandigheid en individualiteit daardoor versterkt. Het was een drang tot zelf-expressie, de wil de eigen individualiteit tegen de stroom in te bevestigen.

Cohen heeft zijn Joodse achtergrond overigens nooit ontkend of afgezworen. Aan de andere kant heeft hij er ook nooit mee gekoketteerd of het ten eigen voordeel uitgebuit. Wat hemzelf betrof was hij niet anders dan anderen. Wanneer hij eenmaal aanhanger is geworden van de Action Française, gaat hij op het antisemitisme van deze beweging echter niet in. Van antisemitische uitlatingen is in zijn werk geen sprake. Ronald Spoor schrijft in de toelichting bij *Brief aan Félix Fénéon* (zie elders in deze *AS*) dat hij in al Cohens werk en brieven, maar één als discriminerend te typeren opmerking is tegengekomen, een opmerking die ook nog eens niet als zodanig bedoeld lijkt.

Wanneer Cohen Londen verlaten heeft, en daarmee ook het anarchisme achter zich heeft gelaten, begint hij in Nederland het tijdschrift *De Paradox*. Hierin zijn weliswaar nog anarchistische elementen terug te vinden – een voortzetting van Cohens kritiek op bourgeoisie, autoriteiten en het koloniale bewind van Nederland in Indië, zoals hij dat al in *Recht voor Allen* etaleerde – maar duidelijk is dat Cohen een individualistischer koers vaart. Hij hangt dan geen bepaalde politieke stroming of richting aan, maar hij blijft fulmineren tegen personen en zaken die hem onwelgevallig zijn, in een pittige, bijtende stijl.

PARIJS

Cohen werd in Leeuwarden geboren, maar hij voelde zich in hart en nieren Fransman, al zal dat gevoel pas tijdens zijn eerste verblijf in Parijs werkelijk zijn doorgedrongen. Cohen wilde ontvluchten aan de benepen, bekrompen, burgerlijke sfeer en opvattingen in Friesland, waarmee hij niet uit de voeten kon. Zijn stadgenoten Margaretha Zelle (later bekend geworden als Mata Hari), de dichter J.J. Slauerhoff en detectiveschrijver Havank (Hans van der Kallen), moeten diezelfde drang gevoeld hebben, want ook zij lieten later Leeuwarden snel achter zich, wellicht om meer van de wereld te kunnen zien, maar mogelijk ook om te ontsnappen aan een benauwende opvoeding en de kleinburgelijke mentaliteit in de provincie.

Cohen voelde zich in Frankrijk, in Parijs, meteen thuis. De wereldse uitstraling van de stad, de kosmopolitische sfeer,

het bruisende gebeuren van een wereldstad, en ook het aanbod van kunst en cultuur en daar dan ook meteen deel van te kunnen uitmaken, moeten hem aangesproken hebben. Bovendien was Cohen daar al gauw onder politieke vrienden en hij sprak de Franse taal goed. Door zijn contacten die hij al via *Recht voor Allen* had gelegd, was hij vrijwel direct een geaccepteerde deelnemer in het anarchistische wereldje in Parijs. In Parijs was Cohen snel het eerste aanspreekpunt voor Nederlandse anarchisten die naar Parijs kwamen. Domela Nieuwenhuis bezocht Cohen in Parijs meerdere malen, maar ook een gewone jongen als de Rotterdamse anarchist Piet Honig, beschrijft in zijn memoires *Herinneringen van een Rotterdams revolutionair*, hoe hij bij zijn eerste bezoek aan Parijs, door Cohen hartelijk werd ontvangen.

DE TELEGRAAF

Wanneer Cohen jaren later, na zijn gedwongen verblijf in Londen en na het uitzitten van zijn gevangenisstraf wegens majesteitsschennis in Nederland, in 1905 weer terugkeert naar Frankrijk, wordt zijn naturalisatie tot Frans onderdaan een feit. In 1906 werd hij de Parijse correspondent voor het Nederlandse dagblad *De Telegraaf.*

Cohens latere rechtse opvattingen zijn wel eens in verband gebracht met zijn werk voor *De Telegraaf*, maar die visie is gekleurd door de blik van later. Het dagblad *De Telegraaf* van honderd jaar geleden is absoluut niet te vergelijken met de krant zoals deze bijvoorbeeld tijdens de Tweede Wereldoorlog verscheen en met de rol die zij toen vervulde, of met de krant zoals die momenteel verschijnt. *De Telegraaf* was een serieuze, publieksgerichte, onafhankelijke krant die nieuws en commentaren bracht. Cohen schreef voor *De Telegraaf* om de kost te verdienen. Bovendien had hij een volledig onafhankelijke positie binnen de krant en hij hoefde zich van politieke stellingname van de krant, als daar al sprake van was, niets aan te trekken. Hij mocht schrijven wat hij wilde. Directeur Holdert verbood redacteuren te snijden in artikelen van Cohen of deze te redigeren. Cohen was niet gebonden aan de koers van de krant en zijn keuze voor 'rechts' had met zijn werk voor de krant niets te maken. In Parijs schreef hij, net als zijn goede vriend Félix Fénéon, ook voor de burgerlijke krant *Le Figaro*.

PARADIJS

E. Kummer geeft in zijn artikelen een rake typering van Cohens politieke verschuiving. Hij noemt het 'een zoeken naar een paradijs dat echter nooit gevonden mag worden'. Daarmee zit Kummer waarschijnlijk niet ver naast de waarheid: was Cohen niet voortdurend bezig, misschien onbewust, om voor zichzelf, en later ook voor zijn *compagne* Kaya, een ideale wereld te vinden of proberen te scheppen? Was Cohen eigenlijk niet steeds op zoek naar een ideale levenssituatie voor zichzelf? In eerste instantie kon hij daarin met de anarchistische denkbeelden uit de voeten, maar zijn deceptie in deze stroming dwong hem zijn heil elders te zoeken. In zijn zoektocht naar het paradijs, vergelijk het met de eeuwige zoektocht naar de heilige graal, voelde hij zich gedwarsboomd door tegenwerkende krachten in de maatschappij. In zijn pragmatisch individualisme, verbreedde hij uiteindelijk zijn blik en vond hij aansluiting bij een beweging die op dat moment in zijn ogen zijn individualistische en onafhankelijke idealen het meest benaderde.

In de Epiloog in *Van anarchist tot monarchist* geeft Cohen zelf een verklaring voor zijn handelen: 'Ik heb naar onafhankelijkheid evenmin als naar wát anders ook gestrééfd. De behoefte aan onafhankelijkheid, de zin daarvoor, de neiging daartoe, het hunkeren, het dorsten, het snakken daarnaar heeft mij, van mijn prilste jeugd af, in het bloed en in de geest gezeten.' Over deze deze drang schrijft hij: '*Is* het "Ikzucht" geweest, die, in alle omstandigheden, mijn leven heeft beheerst? Misschien wél! En waarom niet? Ik kom er voor úit! Ik aanváárd zonder blikken of blozen, béter (of érger?) ik vindicéér de betichting van ikzucht = egotisme, de ondeugd bij uitnemendheid in het oog der persoonlijkheidslózen. Ik pleit dus géén verzachtende omstandigheden! Maar behoort ikzucht = egotisme, die geen meedogenloze zélfzucht = egoïsme is, tot de doodzonden? Theologaal niet, geloof ik! Niet ééns tot de hoofdzonden, waaronder – onwillekeurige omissie? – het zich zélf zijn, het óphouden, het hooghouden waar het pas geeft, van de eigen persoonlijkheid, niet staat opgesomd.'

Cohen verdroeg geen autoriteit, hij dulde niemand boven zich. Was zijn 'zoektocht naar het paradijs' al bij voorbaat door hemzelf opgegeven, zodat hij kon blijven ageren en protesteren? Uit al zijn publicaties blijkt dat hij niet zonder kon. Misschien wilde hij dat paradijs niet eens vinden, hij zou er zich waarschijnlijk doodverveeld hebben.

DREYFUS

De Action Française (opgericht in 1895), waarvan Cohen sympathisant werd, vond haar oorsprong in het laatste decennium van de negentiende eeuw, toen de affaire Dreyfus een wig dreef in de Franse samenleving. De Joodse kapitein Dreyfus werd in 1895 veroordeeld voor spionage voor Duitsland en levenslang verbannen naar Duivelseiland, deel van de Franse strafkolonie in Frans-Guyana. Later bleek hij onschuldig en in 1906 werd hij gerehabiliteerd. De zaak leidde niet alleen tot verhitte debatten in parlement, pers en publieke opinie, maar spleet de Franse samenleving in vooren tegenstanders van Dreyfus en werd een kapstok waarin voor- en tegenstanders van de Derde Republiek tegenover elkaar kwamen te staan. Cohen was geen tegenstander van Dreyfus, maar een overtuigde dreyfussard. Hij geloofde in de onschuld van Dreyfus.

Het openlijke antisemitisme in de tweede helft van de negentiende eeuw speelde dwars door deze affaire heen. De 'Jood Dreyfus' had immers, zo meenden velen, zijn 'nieuwe' vaderland Frankrijk (een Jood was immers geen echte Fransman) verraden. Dit antisemitisme heeft de affaire gevoed, het bepaalde mede het verloop van de affaire en ook lag het ten grondslag aan latere politieke ontwikkelingen.

In Frankrijk heerste bij rechtse stromingen onvrede over de toenmalige Derde Republiek, die in hun ogen, na het debacle van de Frans-Duitse oorlog van 1870-1871, Frankrijk steeds meer liet verloederen. Bovendien zorgden in hun ogen de diverse opeenvolgende regeringen niet voor een consequente, eensgezinde, buitenlandse politiek, waardoor de positie van Frankrijk in het toenmalige Europa verzwakt werd.

Felle nationalisten en monarchisten verenigden zich in de Action Française, die de idealen van de Franse Revolutie afwees, ook de politiek van de Derde Republiek, en een terugkeer voorstond

naar het Frankrijk van vóór de Franse Revolutie, waarin het katholieke geloof als staatsgodsdienst gold. De Action Française bekritiseerde de schandalen in de politiek en keerde zich tegen het socialisme en de sociale onrust die volgens haar een gevolg was van de slappe binnenlandse politiek van de Derde Republiek.
Volgens de Action Française was de teloorgang van Frankrijk niet alleen een gevolg van de politiek van de republiek, maar ook zou Frankrijk door groepen in de samenleving van binnenuit doelbewust worden bedreigd. Hiermee doelde zij op Joden, protestanten, vrijmetselaars en op buitenlanders die niet afkomstig waren uit Frankrijk of uit door Frankrijk gekolonialiseerde gebieden. Daarnaast lag de nederlaag van de Frans-Duitse oorlog van 1870-1871 velen nog vers in het geheugen, en niet te vergeten de opstand van de Parijse Commune tegen de Franse staat in 1871.
De Action Française wilde terug naar de vroegere aristocratische waarden van het oude Frankrijk, de grote Franse tradities van vóór de Franse revolutie, toen kerk en staat nog één waren. Daarnaast keerde zij zich tegen de hegemonie van Duitsland in Europa, want een sterk Duitsland mocht Frankrijk niet opnieuw onder de voet lopen. Het trauma van 1870 heerste nog volop.
Wanneer Frankrijk wil overleven, als Frankrijk wil voortbestaan, dan dient zij in Europa een sterke positie in te nemen, meende zij. Andere landen zouden een voorbeeld aan Frankrijk kunnen nemen. Dan zou de Duitse hegemonie kunnen worden doorbroken. Voorwaarde daarbij, zo stelde zij, was dat de Derde Republiek moest worden afgeschaft en dat Frankrijk zou moeten terugkeren naar de monarchie, naar het erfelijk koningschap. Dat zou de enige garantie zijn voor een consequente, eensgezinde, binnen- en buitenlandse politiek, niet verstoord door het gerommel van linkse regeringscoalities en een zwabberende buitenlandse politiek.
Cohen verwoordde deze opvatting in het slothoofdstuk in *Van anarchisme tot monarchist* als: 'De erfelijkheid van het koningschap heeft, behalve de kánsen op aangeboren of traditioneel aangeléérde bekwaamheid tot regeren van de troonopvolger, dit voor, dat de belángen der dynastie zich automatisch vereenzelvigen met de belangen van het lánd waarover zij heerst.' Verder schrijft hij: 'Zo ben ik, wat Frankrijk, dat ik liefheb, en ómdat ik het liefheb, aangaat, voorstander geworden van het koningschap, uit de koelrealistische overweging dat alleen dít regiem het land voor de ondergang zal kunnen behoeden. Géén fascisme, géén nationaalsocialisme, géén communisme! Het koningschap! Het erfelijke koningschap! Erfelijk? Ja, zonder aarzelen.'
In 1917 keerde de Action Française zich fel tegen het communisme. In de jaren twintig keek zij bewonderend naar de wijze waarop bijvoorbeeld Mussolini in Italië orde op zaken wist te stellen. In de jaren twintig creëerde zij met haar propaganda een soms grimmige sfeer. Door individuele aanhangers van de Action Française werden soms aanslagen gepleegd, zoals in 1924, toen twee aanhangers van de Action Française, de tolstojaan Henri Faure neerschoten.

PÉTAIN

De Action Française droeg haar ideeën voornamelijk uit door middel van haar tijdschriften en door propaganda en vanaf 1908 door haar dagblad *L' Action Française.* Ze was geen politieke partij, en zij maakte nooit deel uit van een parlement of van een regering. Ook niet nadat een gedeelte van Frankrijk in 1940 door het Duitse leger onder de voet werd gelopen en een nieuwe Franse regering onder leiding van Maarschalk Pétain zich installeerde in het Franse Vichy en vanuit daar een collaborerende samenwerking met de nazi's aanging. Pétain, voor velen de held van Verdun, die in 1916 immers daar de Duitse aanval tot staan had gebracht, werd door de nazi's gedoogd als Frans regeringshoofd van het niet-bezette deel van Frankrijk. Pétain was geen lid van de Action Française en de Action Française maakte geen deel uit van het bewind in Vichy. Zij bleef een louter propagandistische beweging die van haar antisemitische opvattingen geen geheim maakte en die ook uitdroeg.
De regering-Pétain werkte actief mee aan de Jodenvervolging: Joden die door het Vichy-bewind werden opgepakt, werden bijeengebracht in het interneringskamp Drancy ten noorden van Parijs, om vervolgens naar de concentratiekampen te worden vervoerd.
De Action Française steunde de regering-Pétain, omdat zij hoopte dat Pétain de monarchie zou herstellen, maar dat gebeurde niet. Later uitte zij wel kritiek op Pétain omdat zij de samenwerking van het Vichy-bewind met de Duitsers wel heel ver vond gaan. Van een onafhankelijk, sterk Frankrijk bleek immers geen spake te zijn. Het onverbloemd antisemitisme van Pétain en van het Vichybewind werd door de Action Française volop gesteund.

JOODSE ORIGINE

Dat de Joodse Alexander Cohen in de jaren dertig een fervent aanhanger van de Action Française en van Pétain werd, is op z'n zachtst gezegd merkwaardig te noemen. Wellicht zal zijn voorliefde voor Frankrijk hem in eerste instantie hiertoe gedreven hebben. Cohen was genaturaliseerd tot Frans staatsburger, maar kon geen lid worden van de Action Française omdat deze alleen leden accepteerde die in Frankrijk geboren waren. Hij was sympathisant van de Action Française, maar hij maakte er geen actieve propaganda voor.
Zijn sympathie voor deze stroming kwam hem echter wel op kritiek van vrienden en literatoren in Nederland te staan. H. P. Wiessing (1864-1961), onder andere redacteur van *De Amsterdammer*, levenslang vriend van Cohen, noemde hem een Pétainist en antisemiet.
Cohen kon echter Wiessing, een fellowtraveller van de Sovjet Unie, in hun correspondentie om de oren slaan met kritiek op Stalin en op die manier Wiessing met gelijke munt bedienen.
Menno ter Braak gaf Cohen te verstaan dat hij diens denkbeelden niet begreep. Deze schreef op 4 april 1937 in een brief aan Cohen: 'Uw sympathie voor de Action Française kan ik (...) niet delen. Ik geloof namelijk niet dat men de Duivel met Beëlzebub kan uitdrijven. (...) Even onzinnig als een consequent toegepaste democratie die uitloopt op de gelijkheidsdicipline van het communisme, is de romantische coquetterie met een middeleeuws symbool, in casu met het koningshuis (...)'.
Cohen pareerde de kritiek in brieven door te verklaren dat de Action Française geen fascistische beweging was, dat hijzelf geen voorstander was van een dictatuur en zeker geen fascist was. Hij verklaart 'liever niet!' onder een fascistisch regiem te willen leven, maar dat nog altijd te verkiezen boven het leven onder

het communisme. Volgens Cohen bestond er tussen Hitler en Marx geen verschil in hun streven de Duitse superioriteit over Europa te laten gelden.

MANIFESTEREN

Van waaruit is Cohens overstap naar de Action Française te verklaren? E. Kummer doet een poging dat duidelijk te maken vanuit Cohens Joodse origine. Zou het Joods-zijn, het zich anders voelen, het zich in een andere positie gedwongen voelen, Cohen extra bewogen hebben, zich te bewijzen, zich meer te manifesteren? Dat is mogelijk, maar het verklaart nog niet Cohens openlijke steun aan een antisemitische beweging. Cohen maakte onderscheid, aldus Kummer, tussen het klassieke antisemitische beeld van de Jood (het cliché van de 'op geld beluste handelaar') en de van elders afkomstige Jood die zich volledig had geïntegreerd in een andere samenleving. Tot de laatste groep behoorde Cohen natuurlijk zelf. Cohen voelde zich niet Joods, deed niets met de Joodse traditie en hing het Joodse geloof niet actief aan. Hij zette zich niet af tegen de Joden als groep, ras of volk, maar hij had wel kritiek op Joden die voldeden aan dat cliché-beeld. Het was wellicht een versimpelde vorm van eenzelfde kritiek die hij uitte op het kapitalisme en op de Verenigde Staten als ultieme kapitalistische mogendheid.

ARMOEDE

Hoe selectief het Vichy-bewind was, of juist niet, in haar benadering van Joodse burgers in de zogenaamde niet-bezette zone, is hier nu niet uit te leggen. Feit is wel dat Cohen, in die jaren woonachtig in Toulon, redelijk onbezorgd, het Vichy-bewind en de Duitse bezetting van het gebied in 1944/45, is doorgekomen. Dat geldt eveneens voor iemand als de uit Rusland afkomstige anarchist Voline, ook van Joodse afkomst (auteur van *The Unknown Revolution*, over de Machno-beweging), die in Marseille de oorlogsjaren goed heeft kunnen doorstaan.

Cohen en Kaya leefden in de oorlogsjaren, en ook daarna, in armoede. Gezien zijn politieke aardverschuiving, is het des te opmerkelijker dat Cohen in die jaren nog steeds gesteund werd door een oude kameraad als Rudolf Rocker, die hem vanuit de VS voedselpakketten stuurde. Ook de Nederlandse anarcho-syndicalist Albert de Jong, die Cohen nooit als anarchist had gekend, schroomde niet om de oude Cohen in Frankrijk in 1954 op te zoeken. Bij dat bezoek zei Kaya nog tegen De Jong: 'Eigenlijk zijn we altijd een beetje anarchist gebleven'. Toch dringt zich de vraag op of Cohen zich, in de laatste decennia van zijn leven, wellicht enigszins naïef, heeft laten meeslepen en laten veroveren door denkbeelden die hem op dat moment politiek welgevallig waren en voor hem zelf – de individualist! – de juiste weg leken, maar waar hij mogelijk op een ander tijdstip weer afstand van genomen zou kunnen hebben.

De sympathie van Cohen voor Pétain is terug te voeren op zijn onvoorwaardelijke liefde voor Frankrijk. Het antisemitisme van Pétain en van het Vichy-regiem, nam hij op de koop toe. Dit alles blijft, zeker gezien Cohens journalistieke verleden, zijn kritische geest, zijn bijtende spot en haat naar autoriteiten, echter een onverklaarbaar gegeven.

In *Van anarchist tot monarchist* geeft Cohen zelf een verklaring voor zijn politieke draai, maar niet altijd is zijn betoog even helder. Publicist en politicus Jacques de Kadt, nog meer dan Cohen een politieke kameleon, ooit aanhanger van Stalin en Trotski, noemde hem een politiek warhoofd en typeerde hem in een artikel, lang na Cohens dood, als een 'voorloper van Provo en meeloper der Fascisten'. Het artikel van De Kadt is geen goede analyse van Cohens politieke denken, eerder een dolkstoot in de rug, over het graf heen.

Menno ter Braak maakte wèl een juiste inschatting over Cohen toen hij schreef: '(...) het lijkt me overigens allerminst zeker dat Cohen, als hij tijd van leven heeft, niet ook nog door de royalisten van het royalisme genezen wordt.'

Van dit laatste 'isme' is Cohen echter niet meer verlost.

BRONNEN EN LITERATUUR

Een belangrijke leidraad bij het schrijven van dit artikel waren drie artikelen van E. Kummer in *Maatstaf* over Alexander Cohen, die een goede analyse vormen van Cohens politieke overstap: E. Kummer, Alexander Cohen als anarchist, in: *Maatstaf* aug/sept 1976; E. Kummer, Alexander Cohen (2), in: *Maatstaf* januari 1977; E. Kummer, Alexander Cohen (3) in: *Maatstaf* februari 1977. Overige bronnen: Jean-Denis Bredin, *The Affair, The Case of Alfred Dreyfus*, New York, 1986; Alexander Cohen, *Van anarchist tot monarchist*, Amsterdam 1936; Alexander Cohen, *Brieven 1888-1961*, Amsterdam 1997; Robert Gildea, *Children of the Revolution, The French 1799-1914*, London 2008; Piet Honig, *Herinneringen van een Rotterdams revolutionair*, Utrecht 2005; Max Nord, 'Ter inleiding', in: Alexander Cohen, *Uiterst rechts*, Amsterdam 1981; Douglas Johnson, 'Zoveel Fransen, zoveel zinnen. De sociale en politieke problemen van Frankrijk rond 1900', in: *14-18 De Eerste Wereldoorlog*, Amsterdam 1975; Jacques de Kadt, 'Alexander Cohen, van "voorloper van Provo" tot "meeloper der Fascisten", in: *Ons erfdeel* 2, 1980; Ronald Spoor, 'Ter Braak en Alexander Cohen: voorkeur voor het egotisme', in: *Tirade* 193/194, jan/feb 1974; Ronald Spoor, 'Cohen en Wiessing. Vakbroeders, vrienden en politieke vijanden', in: *Nieuw letterkundig magazijn*, jrg. 9, 1991.

ILLUSTRATIES

De houtsnede op de omslag toont Alexander Cohen en is van de hand van de Franse kunstenaar Georges Rohner (1913-2000), frontispiece in de eerste druk van *In opstand* – pag. 7 in deze AS: houtsnede van Rohner uit *In opstand*, Cohens reis naar Frankrijk symboliserend – pag. 11: houtsnede van Rohner uit *In opstand*, verwijzing naar Cohens gedwongen vertrek naar Engeland – pag. 28: een koulijdende Cohen op zijn zolderkamer in Parijs, houtsnede van Rohner uit *In opstand* – pag. 31: titelpagina van *Uitingen van een reactionair* – pag. 36: Alexander Cohens geboorte-annonce, *Leeuwarder Courant*, 30 september 1864 – pag. 51: kop van de verdedigingsrede van Cohen, afgedrukt op de voorpagina van *Recht voor Allen*, 14 november 1887 – pag. 56: houtsnede van Rohner uit *In opstand*, verwijzing naar Cohens felle aanklacht tegen de uitbuiting van arbeiders die bouwden aan de Eiffeltoren, maar zelf nooit de entree voor een bezoekje aan de afgebouwde toren zouden kunnen betalen – pag. 68: Alexander Cohen en Kaya in de tuin van hun huis De Egelhof bij Toulon, mei 1950. Foto: Christine Kuijper-Van den Merkenhof, verzameling IISG – pag. 74: Georges Rohners illustratie voor het stofomslag van de eerste druk van *In opstand*, op de achtergrond de Leeuwarder Oldehove en vóór de tralies een voorbeeld van de door Cohen zo verfoeide kopjes, schoteltjes en flessen met beeltenissen van Duitse socialistische leiders als Marx en Liebknecht – pag. 78: omslagillustratie van het vierde nummer van *De Paradox*, 18 december 1897 – pag. 85: Cohen als correspondent van *Le Temps*, Rotterdam, december 1918.

OP BEZOEK BIJ ALEXANDER EN KAYA

Albert de Jong

(**Buiten de perken no. 11, 23 november 1961)**

Ondanks zijn gewijzigde politieke opvattingen bleek Alexander Cohen in de jaren na de Tweede Wereldoorlog nog steeds op steun en waardering van toenmalige anarchisten te kunnen rekenen. Anarcho-syndicalist Albert de Jong (1891-1970), vooral actief in het interbellum in het NSV en voor de krant De Syndicalist, *zocht hem op in 1954, op Cohens negentigste verjaardag, in diens huisje nabij Toulon. In het anarchistische tijdschrift* Buiten de perken *(onder redactie van Albert de Jong en Rudolf de Jong), verscheen na het overlijden van Cohen een kort, sympathiek verslag van de ontmoeting tussen Albert de Jong en Alexander en Kaya Cohen. Het wordt hier voor de eerste maal herdrukt. (MS)*

Zo is dan toch ook hij – enkele jaren na zijn geliefde Kaya en bijna een eeuw oud – van ons heengegaan: Alexander Cohen, de geboren anarchist, die de helft van zijn koloniale jaren in 'de Oost' wegens insubordinatie in het gevang heeft gezeten, die in Nederland wegens majesteitsschennis tot zes maanden en in Frankrijk bij verstek tot twintig jaar dwangarbeid werd veroordeeld, naar dit land terugging, zijn vrijspraak wist te bewerken en er ten slotte zelfs in slaagde Frans burger te worden; die in 24 uur vanuit Parijs met een paar door de Nederlandse pers overgenomen berichtjes van enkele regels in Franse dagbladen Domela Nieuwenhuis uit de Keulse gevangenis wist te bevrijden; die in Londen een sociaaldemocraat die hem voor Spitzel (politiespion) had uitgemaakt, alleen 'omdat alle anarchisten dat zijn' op zijn redactiebureau om de oren kwam slaan; die ten slotte, in Frankrijk, werd 'van anarchist tot monarchist', maar die nooit een regel tegen zijn overtuiging of om den brode heeft geschreven, die altijd is gebleven die hij was: de non-conformist, die zich nooit aan iemand of iets heeft kunnen onderwerpen; de opstandige tegen alle onrecht, een verbeten vechter tegen alles wat hem niet zinde, een verwoede hater van marxisme, sociaaldemocratie, bolsjewisme en van alles wat Duits was; aan wie zijn tot tegenstanders geworden vroegere politieke vrienden trouw zijn gebleven en die van hem, en ook van zijn Kaya, zijn blijven houden.

Alexander Cohen speelde met de taal, die hij meesterlijk beheerste, en niet alleen de Nederlandse! De wetten van de taal zijn misschien de enige geweest waarnaar hij zich heeft gericht. Hij was een zeer groot journalist en een venijnig-scherpe pamflettist. Als zodanig wordt hij, nu zijn pennestrijd geschiedenis is geworden, ook wel erkend. En zijn non-conformisme wordt bewonderd en genoten, ook door hen die zelf in alles door en door conformist blijven, zoals de gezapige burger bewondert en geniet van de helden uit zijn geschiedverhalen, terwijl hij zelf bij de kachel blijft zitten.
Eerst op zijn negentigste verjaardag heb ik Alexander Cohen en zijn vrouw persoonlijk leren kennen.
Vrienden van hem – onder anderen Kuijper[1] en Wiessing[2] – hadden mij verzocht, daar ik toch naar Zuid-Frankrijk ging, hem namens hen te feliciteren en een 'enveloppe met inhoud' te overhandigen. (De buitengewoon begaafde Alexander Cohen had het arm in zijn laatste levensjaren!) Op zondagochtend bereikte ik zijn buiten Toulon, iets beneden de weg gelegen 'Clos' (omheinde huisje) 'du Hérisson', wat 'van den egel', maar ook ... 'van de lastige man' betekent! Het was eigenaardig, onmiddellijk voelde ik mij bij hen beiden thuis, alsof ik hen reeds lang kende. En dat was ook eigenlijk zo, want Alexander beantwoordde volkomen aan de voorstelling die ik mij van hem uit zijn boeken had gemaakt.

– Ga je even mee brood halen bij de buren? Wij zijn te oud om naar de stad te gaan en zij doen steeds de boodschappen voor ons.
Cohen sprak met bewondering over de liefde en de zorg die zijn katholieke buren hem en zijn vrouw, die toch zo geheel anders waren, betoonden. In de oorlog, zo vertelde hij mij, hebben zij een zoon verloren en zij geloven hem in het hiernamaals te zullen weerzien. Ik kan dat natuurlijk niet geloven, maar voor deze mensen is dat toch een grote troost. Als ik een oude kerk binnentreed, kom ik altijd onder de indruk, als ik denk aan de geslachten die er eeuwenlang met al hun verdriet en met hun vreugde zijn heengegaan. Nooit zal ik weggaan zonder een obool voor de instandhouding van het kerkgebouw te offeren.

De zo goed als blinde Kaya had een eenvoudige, maar kostelijke maaltijd bereid en zij moet dat vrijwel geheel op de tast hebben gedaan. Onder het eten vroeg zij mij: Bent u nog helemaal anarchist? Gelooft u nog dat de mensheid absoluut buiten gezag kan?
– Neen, antwoordde ik. Als vrijdenker geloof ik niet in het absolute, ook niet in de absolute vrijheid. Mijn anarchisme betekent het streven naar de grootst mogelijke en naar steeds grotere vrijheid.
– Een beetje anarchist zijn wij altijd wel gebleven, antwoordde Kaya. O ja, zei Alexander.

Veel heeft Alexander Cohen mij over zijn nieuwe politieke opvattingen verteld. Ik heb hem niet weersproken. Ik was niet naar Toulon gekomen om met hem te debatteren. Na het eten zei ik – om hen beiden gelegenheid tot wat rust te geven – 'Cohen, wij hebben zoveel gebabbeld, nu wil ik graag een uurtje buiten zitten om te lezen wat *De Groene* en andere kranten over je hebben geschreven.' In de namiddag kwamen zijn buren hem gelukwensen. Zij brachten hem – hoe gelukkig was hij ermee! – een eigengebakken taart met negentig kaarsjes. Toen ze werd opengesneden, bleek zij te krioelen van de mieren. Alexander vond dat niet zo erg, ik wel. Toch heb ik er maar van meegegeten, ik ben tenslotte geen vegetariër.

Van Toulon ging ik een week naar Porquerolles. De zondag daarna heb ik de Cohens nogmaals bezocht. Het zijn twee van de mooiste dagen in mijn leven geweest.

NOTEN

(1) Henk Kuijper (1912-1983), had na de Tweede Wereldoorlog een intensieve vriendschap met Alexander en Kaya. Hij beheerde het Alexander Cohen-fonds, dat zorgde voor voedselhulp en andere steun. Kuijper bemiddelde ook bij de publicatie van boeken en artikelen van Cohen. (MS)
(2) H.P.L. Wiessing (1878-1961), leerde als correspondent van het *Algemeen Handelsblad* in Parijs in

1905 Alexander Cohen kennen. Van 1907 tot 1914 was hij hoofdredacteur van *De Amsterdammer (De Groene)*, daarna oprichter van *De nieuwe Amsterdammer*. Hij schreef de biografische schets over Cohen voor diens *Uitingen van een reactionair*. Ondanks politieke verschillen onderhield hij een levenslange vriendschap met Cohen. Deze vriendschap is door Ronald Spoor beschreven in: Cohen en Wiessing, Vakbroeders, vrienden en politieke vijanden, *Nieuw letterkundig magazijn*, jrg. 9, 1991. (MS)

BIJ ALEXANDER EN KAYA

Rudolf de Jong

Ik ben waarschijnlijk de laatste nog levende Nederlander die Alexander en Kaya Cohen nog in levende lijve heeft gezien. Of zij mij ook echt gezien hebben is een tweede. Het moet vrij kort na het bezoek van mijn vader Albert de Jong bij hen, geweest zijn. Ik was vermoedelijk een jaar of twintig, trok liftend door Frankrijk en ook anderen dan mijn vader hadden gezegd, 'als je in de buurt bent ga ze dan de groeten doen'.

Zo stapte ik op een zonnige middag onaangekondigd hun kleine maar vrijstaande huisje binnen. Beiden zaten aan tafel hun ogen te deppen. 'We kunnen je niet zien' luidde dan ook hun eenstemmige begroeting, nog voor ik mij bekend had gemaakt. Het bleek dat zij diezelfde middag naar de oogarts moesten. Gelukkig hadden zij nog wat tijd voor mij en konden zij na het deppen wel iets onderscheiden. Zo werd het recht gezellig.

Van het gesprek herinner ik mij niet veel. Wel ging het ook over de politiek. 'Die Drees is geloof ik wel een fatsoenlijk man,' meende Alexander en ook over Juliana was hij, als ik het mij goed herinner, wel te spreken. Want het draaide bij hem om de mens. Ook Parijs kwam ter sprake. Ik kwam er net vandaan. Zij waren er al tientallen jaren niet meer geweest en zouden er best nog wel eens heen willen. Maar dat konden zij niet betalen en trouwens, Parijs zou wel erg veranderd zijn.

Het werd tijd om naar de oogarts te gaan. De eindhalte van de tram was dichtbij en een tram stond duidelijk op het punt om weg te gaan. Ondanks hun slechte zicht zetten de oude mensen een spurt in waar ik niet van terug had. Om de aandacht van de bestuurder op ons te vestigen riep ik luid 'allez'. 'Nee, nee,' corrigeerde Alexander mij, 'dat betekent juist dat hij weg moet gaan, je moet roepen: attendez'. Gelukkig, we haalden de tram.

TENTOONSTELLING CHRIS LEBEAU
Op 12 november 2011 zal in het Museum Willem van Haaren (waarvan het Ferdinand Domela Nieuwenhuismuseum een onderdeel vormt) in Heerenveen de opening plaats vinden van een tentoonstelling over de anarchistische kunstenaar Chris Lebeau (1878-1945). Deze expositie (tot en met 29 januari 2012) wordt in samenwerking met het FDN-fonds ingericht. Van Rudolf de Jong zal tegelijkertijd een kleine publicatie over Lebeau verschijnen. (Zie over Lebeau onder meer *de AS* 158.)

UIT HET LAND VAN PROUDHON 16

Een band van Noord-Afrikaanse landen, gelegen aan de Middellandse zee, wordt geconfronteerd met rebellerende bevolkingen tegen de aanwezige overheersers. Zij zijn bezig zich ontdoen van onderdrukking en zij eisen hun deel op van de rijkdommen, die de bodemschatten van hun landen opleveren.
Achter de band van deze landen, ligt een tweede band van landen, waar een zelfde 'orde' heerst: rijke dominante groepen onderdrukken bevolkingen, die in (bittere) armoede leven. Daarbij zijn enkele opmerkelijke feiten te signaleren.
In de eerste plaats hebben de huidige dominante elites in een aantal van de bedoelde landen van de voormalige Franse kolonisator geleerd hoe je een bevolking onderdrukt. Die bevolkingen zijn dus van de regen in de drup gekomen. In de tweede plaats heeft de wapenindustrie in een aantal Europese landen inmiddels een halve eeuw financieel geprofiteerd van de wapenleveranties aan milities in de Afrikaanse landen, waarmee bevolkingen onder de duim worden gehouden.
Het Franse anarchistische weekblad *Le Monde libertaire* (*LMl*) besteedt aandacht aan het verzet tegen de uitbuiting en onderdrukking in die landen. Zo vindt men op de voorkant van nr. 1625 (3-9 maart 2011) een foto met Sarkozy, die allerhartelijkst Khadaffi de hand schudt. Het opschrift? 'Het Westerse alibi valt in duigen'. De omslag van *LMl* nr. 1629 toont een doodshoofd tegen een zwarte achtergrond. De kop luidt: 'Rwanda 1994 – Frankrijk schuldig'. Een artikel legt uit hoe dat zit.
In het ene geval gaat het over Mitterand en Balladur (jaren negentig) en over hun activiteiten voor het behoud van de Franse invloed in de regio (en de greep op de aanwezige delfstoffen). Anno 2011 is het met Sarkozy en Libië niet anders (wel inmiddels tégen Khadaffi, maar voor olie). De Ivoorkust dan? Het zelfde verhaal, alleen gaat het hier over cacao (*LMl* nr. 1632). Overal onderdrukking, met als doel: greep te houden op economisch profijt.
'Onderdrukking' is overigens op zeer uiteenlopende wijzen uit te oefenen. Men kan de aandacht vestigen op die verschillen, maar steeds zal men ook de vraag moeten stellen: ten behoeve van wie en of van wat wordt die uitgeoefend? Pas dan krijgt men een compleet beeld van de situatie.
Als we allerlei behoeften aan botvieren van machtswellust buiten beschouwing laten, dan vindt onderdrukking gemeenlijk plaats om 'gewin' in financiële zin. Dit is een *constante* te noemen. De gedaantes waarin onderdrukking zich voordoet kunnen naar tijd en plaats verschillen, zo ook hetgeen het moet opbrengen, maar 'systeem' en 'functie' ervan blijven dezelfde.
Bij 'onderdrukking' hoeft niet steeds aan fysieke machtsuitoefening te worden gedacht. Als bijvoorbeeld iemand minder begrijpt van wat er om hem of haar heen gebeurt, dan moet zo iemand wel meer vertrouwen schenken aan degene die hem of haar leidt. Dat is het 'mechanisme' waarop het bestaande onderwijssysteem is ingericht. Wat geleerd moet worden is: kunnen functioneren in de bestaande socio-economische orde. Zelfontplooiing is in dat onderwijssysteem daarmee tot 'franje' gedegradeerd.
Bij het aantreden van Sarkozy als president van Frankrijk was te voorspellen dat 'franje' zou worden weggesneden. Het versmallen en versoberen van het onderwijs was reeds in beweging gezet. Dat is doorgegaan en schooltypen die voor de bestaande socio-economische orde niet nuttig zijn, dreigen door actuele regeringsmaatregelen ten onder te gaan, zoals nu ook het libertaire 'zelfbesturend lyceum' te Parijs (het LAP; zie *LMl* nr. 1626; voor meer informatie over deze onderwijsinstelling zie de site: www.l-a-p.org/). Weg ermee, de acceptatie van onderdrukking verloopt dan soepeler.
De Franse auteur en filosoof Régis Debray wees er in het Franse dagblad *Le Monde* (van 29 februari 2007) al voor het aantreden van Sarkozy als president op, dat de technische dwang van de televisie zich meer en meer zou uitbreiden. De 'nieuwe' wereld verkeert in een 'videosfeer', merkte hij op. Het 'wij' (het volk) is gereduceerd tot garnituur, bijvoorbeeld om te applaudisseren bij opnames van een tv-uitzending. Dat wat niet via de televisie tot 'ons' komt, bestaat niet, zo legt hij uit. Dat wat niet bestaat, gaat behoren tot het gebied van onze 'onwetendheid', voeg ik toe. Einde verhaal voor de universitair geschoolde, de onderzoeker, de schrijver. Kijk naar wat er gebeurt, raadt Debray aan: het is Hollywood, geen Harvard.
Is het vervolgens gek dat juist een studie als *agnotologie*, de studie van de onwetendheid, in opkomst is? Deze studie houdt zich bezig met de vraag welke mechanismen en instrumenten er worden ingezet om te zorgen dat mensen onwetend zijn met betrekking tot bepaalde kwesties. *Le Monde* van 4 juni 2011 besteedt er een pagina aan.

Hoe houdt men zich in Nederland bezig met de productie van onwetendheid? Bestudeer eens waarom het kabinet-Rutte opteert voor de kweek van 'magnetronstudenten': 'snel klaar, voor weinig geld en daardoor van bedenkelijke kwaliteit' (*de Volkskrant* 6 juli 2011 naar aanleiding van de 'langstudeermaatregel'). Als het voldoende wordt geacht dat mensen inzetbaar te zijn voor de reproductie van het bestaande sociaal-economisch systeem, waarom zouden die mensen dan met meer kennis, inzicht en vaardigheden (allemaal 'franje') moeten zijn toegerust? Scholing kan stoppen waar reproductie verzekerd is. Dat is efficiënt en voordelig.
Dit leidt tot afhankelijkheid van het 'systeem'. Het 'systeem' heeft namelijk langs die weg meer greep op mensen. Hier doet zich 'onderdrukking' voor, niet met fysiek geweld, maar in de vorm van afhankelijkheidsrelaties met het 'systeem'. Onderdrukking bestaat dus niet alleen uit het koppel bevelen – gehoorzamen. Het ligt ook ingebed in structuren binnen het 'systeem' – een constante – die overheersten bindt aan overheersers die permanent op zoek zijn naar legitimiteit voor hun machtsuitoefening. Zo worden dus langs allerlei wegen structuren bedacht – die naar tijd en plaats kunnen variëren – om de afhankelijkheidsrelaties te onderhouden.

Een maatschappelijk verschijnsel dat wordt ingezet ten behoeve van de structurering van de afhankelijkheidsrelaties, is het 'recht'. Dat laat zich namelijk kneden ter beveiliging van de posities die door heersende machten worden ingenomen. Afhankelijkheidsrelaties worden gepresenteerd bijvoorbeeld als juridische constructies van het type 'het is nu eenmaal zo geregeld'. Zo zegt de Franse minister van arbeid doodleuk in de kop van zijn artikel over de pensioenen: 'De regering doet niets anders dan de wet uitvoeren' (*Le Monde,* 8 juli 2011). En iets dat in overeenstemming is met het recht (legaliteit), is toch goed (legitimiteit)?
Hoe krijgt men het toch steeds voor elkaar dat mensen dit aanvaarden? Wel, recht 'openbaart' zich mede als een vorm van geseculariseerde religie. Men kan observeren dat het in de loop van de eeuwen is gelukt om mensen in het recht te laten 'geloven'. Hebben we hier met 'zuiver recht' van doen?
Het is al weer een tijd geleden, dat sommige juristen zijn gaan zoeken naar dat 'zuivere recht'. De Franse jurist Carré de Malberg (1861-1935) is er zo een en de Franse politicoloog Didier Mineur volgt in zijn boek getiteld *Carré de Malberg. Le positivisme impossible* (Michalon Éditions, Paris, 2010) het spoor terug bij de Malberg.
De rechtswetenschap kent een positivistische benadering van het recht. Deze leert dat er geen recht bestaat buiten de wet. Daarmee zitten we met de vraag wie de wetgever dan wel is? Dat kan bijvoorbeeld een dictator zijn, een verlicht despoot of een ander 'wetgevend orgaan'. Hoe je het antwoord op de vraag ook construeert, altijd kom je voor het recht uit bij een bron die zich buiten de wet bevindt. Verwijst de positivist in laatste instantie naar het 'natuurrecht', dan verwijst dat uiteindelijk naar god. Men kan ook naar de 'maatschappij' of de 'cultuur' verwijzen als bronnen van recht. Telkens zit je dus buiten

de wet.
Carré de Malberg heeft met dit probleem geworsteld. Hij draaide zich uiteindelijk vast met zijn ultieme verwijzing naar de 'wetgevende macht'. Hoe dat werkt weten we maar al te goed. Mineur spreekt daarom van het *onmogelijke* positivisme, zoals ook de titel van zijn boek aangeeft. Tegen het eind van zijn leven is de Malberg van idee veranderd. De wetgevende macht moet in het reëel bestaande volk worden gesitueerd, opperde hij. Daarvoor verwijst hij ondermeer naar het *referendum* als een van de instrumenten van directe democratie.
In de tijd van de Malberg bestond 'het volk' misschien nog. Heden kennen we vooral, zoals de Fransen zeggen, 'les people'. Dit Engelse woord voor 'volk' vervangt het Franse woord 'peuple'. 'Peuple' verwijst mede naar de politieke betekenis van volk: de *burgers*. Die betekenis is in de jaren tachtig, met het steeds invloedrijker worden van het 'spektakel' en de 'mediatiek', verschoven naar *toeschouwers*. 'Les people' zijn de 'bekende mensen', dus de mensen over wie in de (roddel)pers wordt geschreven (vooral over hun privé leven), de mensen die vaak op de televisie in beeld komen. Het 'vulgus' (de massa, het plebs; voor Wilders zijn 'Henk en Ingrid' dit ook, anders zou hij niet zoveel 'theater' maken…) dient daarbij als toeschouwer, om zich te vergapen.
Deze opvatting over 'het volk' is in andere vormen al veel langer bekend. De aartsvader van het conservatisme, de Engelsman Edmund Burke (1729-1797), laat zich als volgt uit over het volk, dat gaat regeren in het politieke systeem dat geboren is tijdens de Franse Revolutie: de vertegenwoordigers van de derde stand zijn de laagste categorie mensen, het zijn eenvoudige 'doeners'.
Ze zijn door hun opleiding, hun positie, hun versmalde blik, het minste gekwalificeerd voor het vertegenwoordigende werk. Hij is dan ook tegenstander van de Franse Revolutie. Hij is namelijk tegen de onteigening die de revolutie meebracht, tegen het atheïsme (want hij is tegen de bestrijding van de rooms-katholieke religie). Kortom, hij wijst de bedreiging van de 'natuurlijke orde' af. De 'natuurlijke orde' is die welke vóór de Franse Revolutie bestond: het Kapitaal beheerst de economische orde, de Roomse Kerk zorgt dat mensen als lammeren zijn.
In zijn boek *Burke. Le Futur en héritage* (Michalon Editions, Paris, 2010) legt de Franse filosoof Patrick Thierry uit hoe het denken van Burke over de politieke situatie van zijn tijd in diverse werelddelen (Engeland, India, Amerika) in elkaar steekt. Het 'goede' bewaren en het 'kwade' elimineren, zo kan de toekomst drager van een nalatenschap zijn, zou men aan Burke kunnen ontlenen. Op zich is daar niets op tegen. Maar wie bepaalt wat 'goed' en wat 'kwaad' is? Voor Burke is dat wel duidelijk: een bezittende dominante klasse weet dat het best.
Waar dit alles op kan uitlopen blijkt in Nederland. Daar kennen we het bestaan van de Edmund Burke Stichting. Die stichting fungeert mede als een soort denktank voor de PVV (zie daarover op de site van *de AS*, 'Edmund Burke Stichting en de PVV').

In het Franse anarchistische tijdschrift *Réfractions* (nr. 26, voorjaar 2011) wordt het volk weer serieus genomen. Het gaat om de mensen die in verzet komen tegen wat 'de politiek' hen oplegt. Wat is de plaats voor dat verzet? De straat en de pleinen! Het nummer van *Réfractions* wijdt in dat geval zijn 'dossier' aan de sociale onrust in de herfst van 2010 in Frankrijk: de demonstraties en de stakingen tegen de verhoging van de pensioengerechtigde leeftijd, bijvoorbeeld. Er zou geen geld meer zijn voor de redelijke uitvoering van de sociale voorzieningen, hoewel te gelijkertijd het aantal miljonairs toeneemt…
De socioloog Alain Bihr, een neo-marxist die naar het libertaire communisme is opgeschoven, analyseert in dat nummer de strategie van de grote Franse vakbewegingen. Het is alsof je over Nederlandse toestanden leest. De titel van zijn bijdrage is veelzeggend: 'Lessen van een nederlaag'. De onderdrukking door de 'Sarkozisten' gaat dus onverminderd door: 'niet voor het gezin maar voor het gewin', zullen we maar zeggen. We leven dan ook in een wereld gedomineerd door een neoliberale oligarchie.
Een van de politieke middelen die deze oligarchie – geparenteerd als ze is aan extreem rechts – gebruikt om onderdrukking te maskeren, het opvoeren van de 'vlottende zondebok' (afhankelijk van de situatie is er wel een zondebod aan te wijzen; daarom 'vlottend' genoemd). Die zondebokken (legale en illegale migranten, moslims, 'terroristen', om er een paar te noemen) wordt de schuld van de oplopende maatschappelijke kosten in de schoenen geschoven. Daardoor blijft er te weinig geld over voor een redelijke uitvoering van de sociale voorzieningen, heet het.
'Honderdduizend werklozen, dat zijn honderdduizend illegalen teveel', zou door Leers, minister van Immigratie en Asiel, bedacht kunnen zijn. Ik parafraseer François Duprat (1940-1978) die over een miljoen werklozen sprak. Duprat is de eerste ideoloog van het Front National (zie uitgebreid over hem de weekendbijlage *Le Monde Magazine*, 9 juli 2011). Het kabinet-Rutte opent nu de jacht op illegalen. En dus gaan we 'monitoren' of dit leidt tot een sterke daling van de werkloosheid…
Tegen de groepen die achter de vlottende zondebok schuilgaan wordt met alle mogelijke middelen opgetreden. Het Franse overheidsgeweld tegen deze groepen (Roma's; Tunesiërs met Italiaanse verblijfspapieren; etc.), roept dan de vraag op of zich nieuwe vormen van fascisme ontwikkelen?
Het Franse tijdschrift *Vacarme* (nr. 55, voorjaar 2011) houdt zich met die vraag bezig. Als er geen sprake van nieuw fascisme is, dan op zijn minst worden we wel geconfronteerd met vormveranderingen (*anamorfosen*) van het autoritarisme, lezen we. De bijdrage van Salvatore Palidda in *Vacarme* is stellig daarin. Hij wijst Italië aan als een paradigmatisch geval van wat hij de '*anamorfose* van de rechtsstaat' noemt. Hij observeert namelijk dat er sprake is van een doorlopende beweging waar wordt omgezet:
– legaliteit in (geaccepteerde) illegaliteit,
– democratie in autoritarisme,
– publiek in privaat.

Ook worden herhaaldelijk fiscale fraude en illegale constructies gepardonneerd, zo merkt hij op, onder voorwaarde dat de burgerpartij financieel krachtig is of als de verschillende belangen groot genoeg zijn. Dit doet zich met name bij dominante 'partners' voor: grote zakenlieden en omvangrijke bedrijven kunnen een 'deal' sluiten met de top van de belastingdienst. Dit blijkt zich perfect te verhouden met neoliberale ontwikkelingen. Het gaat immers niet anders dan om de '*asymmetrie* van de macht', zo legt Palidda uit.
Het bestaan van die *asymmetrie* permitteert dominante groepen (de neoliberale oligarchie) hun winst te maximeren, zich meester te maken van de voordelen van de publieke middelen, rechten aan te tasten en uit te hollen, de wet en juridische procedures te torderen, zodat ze vooral ten voordele van de sterksten werken. Het 'vulgus' blijft hier van verstoken – gelet op de asymmetrie. Dat 'vulgus' is, binnen het kader van het door het neoliberalisme aangehangen sociaaldarwinisme, overigens toch al veroordeeld tot het delven van het onderspit …
Iedereen die elementen uit de neoliberale oligarchie bruuskeert, wordt 'weggezet'. Daarin is ook gelegen dat Berlusconi en de zijnen permanent in oorlog zijn met de magistratuur, aldus Palidda. Zij willen dat de 'asymmetrie van de macht' toeneemt, waar de magistratuur juist paal en perk wil stellen in het kader van het rechtsstatelijke denken. Het is alsof je over Nederlandse praktijken wordt geïnformeerd.

Tot slot nog enige aandacht voor de vader van het anarchisme, Proudhon (1809-1865), de maatschappijcriticus *pur sang*, bekend van uitspraken als mokerslagen: 'Eigendom is diefstal', 'God is het Kwaad'. Hoe leer je zo'n man kennen? Uit zijn boeken natuurlijk, maar ook uit zijn brieven. Een tijdgenoot van Proudhon, de literator en maatschappijcriti-

cus Charles Augustin Sainte-Beuve, houdt het op het laatste.
In zijn publicaties past Proudhon vaak een schoktherapie toe. Door zijn brieven als bron te gebruiken wil Sainte-Beuve de 'ware' gedachte van Proudhon naar boven halen. Sainte-Beuve heeft kans gezien een groot aantal brieven te verzamelen. Daaruit heeft hij de tekst *P.-J. Proudhon. Sa vie et sa correspondance, 1838-1848* gecomponeerd. Deze tekst is hernieuwd uitgegeven (Éditions du Sandre, Paris, 2010), ingeleid en van commentaar voorzien door Michel Brix (onderzoeker aan de Universiteit van Namen, gespecialiseerd in de Franse literatuur van de achttiende en negentiende eeuw).

In een van zijn brieven (4 oktober 1844), verwijzend naar het socialisme in de vorm van politieke economie, voorspelt Proudhon dat de tweede helft van de negentiende eeuw niet afloopt zonder dat de Europese maatschappij onze krachtige invloed (het socialisme) heeft ondergaan (p. 159). De voorspelling is uitgekomen. Maar dat vervolgens het barbarendom er zich zou nestelen, dat is zelfs door hem niet voorzien…
Thom Holterman

STERKE VERHALEN 8

WikiLeaks avant la lettre: Daniel Ellsberg
Nu de politieke en juridische vervolging van Julian Assange, de initiator van WikiLeaks, in een cruciale fase lijkt te belanden is het interessant om te bezien hoe het zat met een zaak die op allerlei punten gelijkenis vertoont, namelijk die van het lekken van de *Pentagon Papers* over de oorlog in Vietnam. Daniel Ellsberg, analist van het Pentagon en werkzaam bij de denktank RAND Corporation, kreeg in die hoedanigheid tijdens de Vietnamoorlog beroepshalve essentiële informatie onder ogen over de rol van de VS in de aanloop naar die oorlog, over het optreden van de Amerikaanse troepen en het verhullen door de regering van de feiten. Ellsberg kon zijn kennis over de werkelijke toedracht en de politieke leugens waarmee die werd verhuld op zekere dag niet meer voor zich houden. De vergelijking met de zaak Ellsberg betreft niet alleen Assange, maar ook diens vermoedelijke bron Bradley Manning, die net als Ellsberg werkzaam was als inlichtingenanalist van het Amerikaanse leger en na gewetenswroeging onder meer de leverancier werd van de geheime militaire video die WikiLeaks op 5 april 2010 publiceerde.
Daarop was te zien hoe de Amerikanen op 12 juli 2007 in Bagdad elf Irakezen, onder wie twee medewerkers van Reuters, koelbloedig vermoordden met als enige verdenking, dat sommige van de slachtoffers wapens leken te dragen. Het ging om gidsen/begeleiders van de journalisten. Reuters heeft sinds de aanval gepoogd de video te bemachtigen via de *Freedom of Information Act*, maar tevergeefs. De video, gefilmd vanuit een Apache helikopter, laat zien hoe een gewonde medewerker van Reuters en zijn begeleiders – die op straat lijken te overleggen over het vervoer van de gewonde – worden gedood. Twee jonge kinderen in een busje dat gebruikt zou worden voor het vervoer werden zwaar gewond. De video vormde het spectaculaire begin van de WikiLeaks onthullingen en is sindsdien ook te zien op diverse andere websites onder de titel *Collateral Murder*.
Bradley Manning werd op 26 mei 2010 op verdenking van het onthullen/doorspelen van staatsgeheimen gearresteerd door agenten van het *US Army Criminal Investigation Command* en zit nog altijd opgesloten onder bedenkelijke omstandigheden. Behalve voor het doorgeven van de video wordt hij ook gezien als leverancier van zo'n 260.000 diplomatieke telegrammen die vanaf oktober 2010 door WikiLeaks werden gepubliceerd en een verbijsterend cynisch beeld geven van de buitenlandse politiek van de Amerikanen en hun bondgenoten. Manning werd op 29 juli 2010 overgebracht naar de gevangenis van Quantico in Virginia. Hij zit daar in volstrekte afzondering en staat onder 'suicide watch', hetgeen onder andere betekent dat hij voortdurend wordt gecontroleerd en dat ook 's nachts het licht in zijn cel blijft branden. Een vergelijking met het beruchte concept *Isolationsfolter* van het Duitse *Bundeskriminalamt* uit de jaren '70-'80 lijkt gerechtvaardigd. Op grond van de uitgebrachte aanklachten kan Manning veroordeeld worden tot 52 jaar detentie. Een congreslid van de Republikeinse partij heeft in augustus 2010 in een interview gezegd dat hij vindt dat Manning de doodstraf verdient als hij inderdaad het lek van de documenten is.
Voor het lekken van de *Pentagon Papers* in maart 1971 aan de *New York Times* en zestien andere grote kranten van verschillende mediaconcerns, zijn Daniel Ellsberg en zijn medeplichtige bij RAND, Anthony Russo, uiteindelijk niet veroordeeld. Dat kan op zichzelf niet direct een opsteker zijn voor Bradley Manning, tenzij zijn verdediging er in zou slagen om doofpotpraktijken of andere onwettige machinaties van zijn meerderen aan te tonen. De vrijspraak in het proces van Ellsberg en Russo werd immers pas mogelijk toen dit soort smerigheden konden worden aangetoond. Het ging om de 'Plumbers Unit' van VS-president Richard Nixon, het later door *Watergate* bekend geworden *special investigations*-team van de staf in het Witte Huis.

Dit team voorzag Nixon in de loop van 1972 door onder andere inbraken en afluisterpraktijken bij de Democratische partij van cruciale informatie over de campagne van Edmund Muskie om de nominatie als presidentskandidaat van de Democraten. Muskie raakte door de constante stroom van desinformatie op basis van het afluisteren van slag en werd afgeserveerd. Vervolgens trad senator George McGovern aan als zijn vervanger, maar die maakte door radicale standpunten geen werkelijke kans. Nixon won zijn herverkiezing dan ook met grote overmacht.

Tijdens het proces tegen Ellsberg en Russo werd duidelijk dat het (naar later zou blijken:) zelfde 'loodgieters'-team dat in het *Watergate Hotel* had ingebroken ook de praktijk van Ellsbergs psychiater wederrechtelijk was binnengedrongen om eventueel belastend materiaal over hem te kunnen publiceren. Dit was één van de aangetoonde smerigheden waarop de rechter uiteindelijk besloot om alle klachten tegen Ellsberg en Russo in te trekken nog vóór de *grand jury* zich daarover kon uitspreken. Hij bestempelde het proces als een *mistrial*, een mislukte rechtszaak. Er was sprake van meer machinaties – zo werd de rechter bij een voor de regering gunstige veroordeling de hoge baan van directeur van de FBI beloofd – maar het gerechtshof wist de rug recht te houden: met dergelijke acties had de regering een eerlijk proces zelf onmogelijk gemaakt ('Improper government conduct'), zodat de aangeklaagden ontslagen moesten worden van rechtsvervolging. Dat was uiteraard een overwinning voor Ellsberg en de *war resisters movement* waar hij intussen deel van uitmaakte.

Maar daardoor was het *Federal Court* feitelijk ook niet toegekomen aan een oordeel over de rechtmatigheid van het lekken van geheime militaire informatie, wanneer je de kennis van die informatie niet meer in overeenstemming met je geweten kunt brengen. Wat dat betreft is het interessant te vernemen wat de verdediging van Bradley Manning te berde zal brengen.

Is het nog ongewis of Manning en zijn verdediging machinaties of andere vuiligheid aan kunnen tonen, de principiële rechtsvraag bij de beoordeling van de rol van WikiLeaks – zodra Assange of een van zijn medestanders ook formeel worden beschuldigd van het publiceren van staatsgeheimen – stemt op grond van het verloop van de Ellsberg-zaak beslist optimistisch. Op 1 juli 1971 besliste het *Supreme Court* in een historische uitspraak (zes rechters vóór, drie tegen) dat de *New York Times* en de *Washington Post,* die een publicatiestop voor wat betreft de *Pentagon Papers* opgelegd hadden gekregen, konden doorgaan met hun publicaties. Want, aldus een van de rechters: 'The press must be left free to publish whatever the source without censorship, injunction or prior restraint. The press was meant to serve the governed, not the governors.' (De pers moet vrij blijven en zonder censuur, rechterlijk ingrijpen of voorafgaande dwang bij al hetgeen zij wil publiceren, ongeacht de bron. De pers is bedoeld om de bestuurden te dienen, niet de bestuurders.) Door deze principiële uitspraak van het hoogste gerechtshof in de VS kregen de media daar, met name de grote kranten, meer gezag en een grotere reputatie van onafhankelijkheid dan ooit tevoren. Als het tot een rechtszaak tegen WikiLeaks zou komen, valt niet in te zien waarom WikiLeaks in dezen anders behandeld zou moeten worden dan de toonaangevende media van die tijd.

Toevallig werden juist deze zomer de *Pentagon Papers*, de 47 delen en 7.000 pagina's omvattende *top secret*-rapporten met de staatsgeheimen waar het allemaal om was begonnen, officieel vrijgegeven. Dat was een formaliteit, en bracht ook geen nieuwe ontdekkingen met zich mee, maar het zou nooit gebeurd zijn als Ellsberg en Russo ze niet al gepubliceerd hadden. Wie de zaak tegen Bradley Manning wil volgen en de schermutselingen die waarschijnlijk zullen uitmonden in een vervolging van (de mensen achter) WikiLeaks zal er zeker baat bij hebben zich in de zaak Ellsberg te verdiepen. Een goede start daarvoor kan de in 2009 op dvd gepubliceerde documentaire *The most dangerous man in America* (een uitspraak van Henry Kissinger over Ellsberg) zijn, met de ondertitel *Daniel Ellsberg and the Pentagon Papers*. Deze kraakheldere documentaire van anderhalf uur is grotendeels gebaseerd op het boek van Ellsberg *Secrets: a memoir of Vietnam and the Pentagon papers* uit 2002. Voor de documentaire, samengesteld door Judith Ehrlich en Rick Goldsmith, is ook gebruik gemaakt van de tapes die Richard Nixon van alle gesprekken in het Witte Huis liet opnemen en die hij uiteindelijk na de onthulling van het Watergate-schandaal gedwongen werd vrij te geven.

Daardoor is goed te volgen hoe direct de Amerikaanse president betrokken was bij de pogingen om zijn publieke leugens over de oorlog in Vietnam toe te dekken en hoe hij persoonlijk steeds opnieuw zorgde voor escalatie in de oorlog, dikwijls tegen de adviezen van veiligheidsadviseur Kissinger in, ook al was allang duidelijk dat de oorlog hopeloos was en geen enkele exit-strategie nog eervol kon zijn. Die gesprekken zijn soms regelrecht verbijsterend, zoals de volgende beruchte dialoog in de laatste fase van de oorlog. Nixon: 'I still think we ought to take the dikes out now. Will that drown people?' Kissinger: 'That will drown about 200.000 people.' Nixon: 'Well, no, no, no, no, no. I'd rather use a nucleair bomb. Have you got that ready?' Kissinger: 'That I think will just be too much, uh.' Nixon: 'A nucleair bomb, does that bother you? I just want you to think big, Henry, for Christsakes.' Over Nixons persoonlijke betrokkenheid bij de zaak Ellsberg is ook het een en ander te horen, zoals deze uitspraak van hem: 'Screw the court case. Let's convict the son-of-a-bitch in the press. That's the way it's done.'

Gaan de tapes vooral over Nixon en zijn handlangers in het kwade, de door Ellsberg en Russo doorgespeelde *Pentagon Papers* bevatten een enorme hoeveelheid informatie die niet alleen het optreden van Nixon inzake de Vietnamoorlog in een bedenkelijk daglicht stelt maar ook dat van al zijn voorgangers sinds de Tweede Wereldoorlog, inclusief John Kennedy. President Kennedy, die destijds voor talrijke kiezers de hoop op moderne hervormingen en democratische vernieuwing vormde, zoals Barack Obama een halve eeuw na hem, loog tegen het Congres en de Amerikaanse bevolking door te suggereren dat hij alleen 'adviseurs' naar Zuid-Vietnam had gestuurd om het dictatoriale bewind van Ngo Dinh Diem daar bij te staan tegen de pogingen van het communistische Noord-Vietnam om het regime in het zuiden te ondermijnen. In werkelijkheid waren op dat moment al duizenden Amerikaanse soldaten actief in Zuid-Vietnam, waardoor de betrokkenheid van de VS bij een riskant sluimerend conflict tussen Oost en West al een feit was voor iemand in de States er erg in had. Ook Kennedy's opvolger Lyndon Johnson loog en schond de Akkoorden van Genève door troepen te sturen en de VS de oorlog in te rommelen na het door hem geënsceneerde Tonkin-incident.

De *Pentagon Papers* die Ellsberg en Russo doorspeelden lieten zien dat alle internationale legitimiteit aan de oorlog in Vietnam ontbrak, zoals de door WikiLeaks gepubliceerde documenten laten zien dat de VS over die andere illegitieme, want niet door een mandaat van de VN gedekte, oorlog in Irak minstens zo leugenachtig zijn. Het martelen van gevangenen is lang gedoogd en later toegedekt.

Naar honderden gevallen van misbruik van gevangenen wordt eenvoudig geen onderzoek gedaan. Het aantal gesneuvelden blijkt stelselmatig veel hoger te liggen dan Washington bekend maakt. Volgens de door WikiLeaks gepubliceerde verslagen (die tot en met 2009 liepen) komt het aantal oorlogsslachtoffers in Irak op 109.032: 66.081 burgers, 23.894 opstandelingen, 15.196 Iraakse militairen en agenten en 3.771 coalitie-militairen. Het Amerikaanse leger sprak in de zomer van 2010 nog van in totaal ongeveer 77.000 omgekomen Irakezen. Daarbij komen nog de verslagen die bewijs leveren voor oorlogsmisdaden. Het zou gaan om meer dan

veertig moordzaken. Assange: ‘Er zijn verslagen van burgers die willekeurig werden gedood bij controleposten, van Iraakse gevangenen die zijn gefolterd door coalitietroepen en van Amerikaanse militairen die een heel huizenblok opblazen omdat er één verdachte op het dak zit.’
De reactie van NAVO-chef Anders Fogh Rasmussen en het Amerikaanse ministerie van Defensie op de publicaties van WikiLeaks waren tekenend: WikiLeaks zou de levens van militairen en burgers in gevaar brengen. Het beste antwoord op dergelijk cynisme verwoordde Ellsberg op een grote anti-oorlogs conferentie in 1972: ‘The courage we need is not the courage or the fortitude of the obedient in the service of an untrusted war, to help conceal lies, to do our jobs for a boss who has usurped powers and is acting as an outlaw governor. It is the courage at last to face honestly the truth and the reality of what we are doing in the world and act responsibly to change it.’
Boudewijn Chorus

DUBBELE BOTERHAM MET KAAS 1

Ter redactie dacht men dat schrijver dezes met een vaste rubriek het activismedecennium bij uitstek, de jaren zeventig, in het zonnetje zou kunnen zetten. De magische term ‘Roodmerk’ viel.

Natuurlijk! De koffiebar die tevens trefpunt was van alles wat bewoog ter linkerzijde van sociaal-democratie, partijcommunisme en marxisme-leninisme gedurende dit decennium, en die ergens na 1980 misschien wel roemvol maar toch onopvallend ten onder ging. De stichting die het pand beheerde, de Stichting Pandbeheer, heeft de voormalige melkfabriek waar de bar aan vastzat, verkwanseld voor prettige nieuwbouw op een tot toplocatie te verklaren plaats in de Amsterdamse binnenstad. Er was nog maar een bestuurslid dat niets met de acties van voorheen te maken had voorzover mij bekend.
Maar goed! Roodmerk! Er was de stencilkamer waar tot diep in de nacht en nog wel regelmatig onder luid gevloek afgedraaid werd (je kon zo’n ding overtikken als het in de soep liep), punt waarvandaan plakacties werden gehouden, vergaderlokaal en trefcentrum. Eerst voor de Lastige Amsterdammer en de Buitenuniversitaire Praxis van de geradicaliseerde studentenvakbeweging, later bekend als Bedrijfsgroep Amsterdam (studenten die arbeider werden om – maar misschien moeten zij dit zelf uitleggen: er werkten wat mensen bij de Fordfabriek, een verslag van een meisje dat in de dropfabriek in de Jordaan werkte staat mij nog bij). De afdeling Amsterdam van de Federatie van Vrije Socialisten voegde zich hier in 1972 bij. Daarmee begint mijn eigen betrokkenheid.
Dit alles smolt omstreeks 1975 osmotisch samen in verband met de acties tegen de ontruimingen in de Nieuwmarktbuurt. Het pand was niet gekraakt of zo, het was gekocht voor ‘de beweging’.
Nee, ik heb er niet met plezier achter de bar gestaan. En ‘men’ rook dit waarschijnlijk, vooral de gezellige buurtjongetjes – het was toen nog een fijne volksbuurt bij de Wallen. Het hoogtepunt van het menu was de ‘dubbele boterham’ met ham of kaas, en – desgewenst – ham en kaas. En het was een speciale volkssport om met zovelen mogelijk aan de bar te verschijnen en te klagen over trage bediening als ik erachter stond.
Dus was het werk dat mij daverend op de zenuwen werkte en mijn humeur totaal verpestte. En wat de bijdrage aan de Wereldrevolutie was van dit koffiegedoe was mij volstrekt niet duidelijk. Later kon ik er nog wel met genoegen in de middagpauze een uitsmijter eten, geserveerd door vriendelijke mensen die ‘iets’ met de ‘kraakbeweging’ hadden. En toen was het voorbij.
Met een voormalig collega-barman/stencillaar heb ik nog een plan besproken de koffiebar en alles er omheen tot het toneelstuk te verwerken dat het misschien van begin af aan geweest is.

Wellicht wordt de te beginnen serie het verslag van dit toneelstuk. Men zij gewaarschuwd – de notities over het decennium zijn persoonlijk, als er nog wrok of naijver is zal deze zeker tot uiting komen maar het kan ook dat het een omzien in verbijstering wordt – en waarschijnlijk iets ertussenin. Tot de volgende keer.
André de Raaij

OCTAVE MIRBEAU – EEN CORRECTIE

In *de AS* 173/174 wordt in het bericht over Octave Mirbeau (pag.93) vermeld dat Martin Ros over Mirbeau schreef in het maandblad *De Gids* van oktober 1977. Dit moet zijn: het maandblad *Maatstaf* van oktober 1977.

HARD RAIN 15

Met stomheid geslagen was de wereld na de terreurdaden van de extreemrechtse Noor Anders Breivik. Hij bleek een bewonderaar van de islamcriticus Geert Wilders en voorzichtig klonk hier en daar de opmerking dat de PVV-voorman eens zou moeten nadenken over wat zijn politieke gedachtegoed kan oproepen. Maar het prille debat kreeg een onverwachte wending. Op 30 juli opende niet de rechts-populistische *Telegraaf*, maar het links-liberale *NRC Handelsblad* zijn redactioneel commentaar ('Geweld in woord en daad') met de volgende regels: 'Bijna alle terroristen zijn schatplichtig aan de Russische anarchist Bakoenin (1814-1876) en de Duits-Amerikaanse atheist Johann Most (1846-1906). Bakoenin schetste medio negentiende eeuw het "kwaad" als een "historische noodzaak". Most, die kort lid was van de Rijksdag maar afstand nam van het "parlementarisme", ging verder met het concept "propaganda van de daad". Ook Breivik is hun kind. Zijn daad was "gruwelijk maar noodzakelijk", plagieerde de Noor.'
Unverfroren werd de massamoord van Breivik – en politieke terreur in het algemeen – op schandelijke wijze gekoppeld aan de politieke filosofie van het anarchisme. *NRC Handelsblad* bevatte tevens een anderhalve pagina tellend opinie-artikel ('Het heilige ideaal en de foute middelen') van redacteur Hubert Smeets, waarin de geweldsspiraal waarin de huidige anti-islambeweging verstrikt is en de geweldsescalatie waarin de anti-imperialisten van de RAF in de jaren zeventig verzeild raakten, op een lijn worden gesteld. Kortom, een onzinnig en ook gevaarlijk artikel, waarin Bakoenin weliswaar ongenoemd blijft, maar de onoplettende lezer(es) mogelijk het geweld van de Duitse marxistisch-leninistische stadsguerrillagroep aanziet voor een anarchistische oproep tot verzet. Die misvatting is tenslotte in het verleden veelvuldig voorgekomen.
AS-redacteur Boudewijn Chorus schreef een korte, ingetogen getoonzette reactie, die de krant een week later afdrukte. Chorus schreef onder meer: 'Wat een onzinnige omweg om het gedachtegoed van een kennelijk notoire rechtsnationalist op te hangen aan dat van een anarchist, dus "linksig mens" uit de negentiende eeuw. Dan kun je net zo goed zeggen dat Breivik een kind van God is, want staat er niet in de Bijbel op honderden plaatsen dat God zich genoodzaakt zal zien om geweld te gebruiken?' (De volledige tekst van Chorus' ingezonden brief is te vinden op de *AS*-website: http://tijdschriftdeas.wordpress.com/) Behalve Chorus reageerden nog drie andere lezers kritisch op het commentaar en het artikel. Zo schreef een lezer uit Tilburg onder meer: 'Door beweringen als in het commentaar worden we teruggeworpen naar de jaren 70 van de vorige eeuw, toen Nederlandse kranten, als zij berichtten over bijvoorbeeld de Rote Armee Fraktion of de Brigate Rosse, consequent schreven over anarchisten, waar zij terroristen bedoelden.'

Misschien niet zo verrassend, maar wel op zijn plaats is het redactioneel in het juli/augustusnummer 2011 van *ZOZ*, het tijdschrift van Omslag. Ik citeer: 'Het begrip "komkommertijd" heeft dit jaar opeens een heel nieuwe betekenis gekregen. De komkommers, met name die uit Spanje afkomstig zijn, waren volop in het nieuws omdat ze mogelijk de gevaarlijke EHEC-bacterie zouden bevatten. En na de komkommers waren ook de tomaten, de taugé en vele andere soorten groenten verdacht, waarvan we altijd dachten dat ze gezond waren. (Over de 'zee van plastic' waaronder de komkommers geteeld worden en de soms erbarmelijke werk- en woonomstandigheden van de seizoenarbeiders daar, helaas geen enkel bericht.)'
'Soortgelijke affaires in het verleden – gekke koeien, vogelpest – hadden bijna altijd te maken met vlees. Mensen met een gezonde vegetarische leefstijl hoefden zich daar weinig zorgen over te maken. Het was voor hen gewoon een extra reden om geen vlees te eten, naast de argumenten als dierenwelzijn, milieu, voedselverdeling en gezondheid. Maar nu zijn opeens ook de groentes verdacht.'
'Twee dingen kunnen we leren van de EHEC-besmetting. Ten eerste laat het een nadeel zien van grootschaligheid, waardoor iets wat klein begint enorme gevolgen heeft. Daarnaast richt het de aandacht op de voedseltransporten door heel Europa en van en naar elders op de wereld. Ook die dragen er aan bij dat een kleinschalig probleem zich snel verspreidt.'
Verder wordt in *ZOZ* bericht dat er in Rotterdam een voedseltuin komt. Deze wordt pal achter het pand van de voedselbank ontwikkeld. Er zal groente (en fruit) worden geteeld voor de voedselpakketten. Niet alleen ecologisch is dit project van belang, maar ook sociaal. Cliënten van de voedselbank worden bij de tuin betrokken. En nog een ander bericht. Via www.livingwithoutmoney kan men een Duitstalige film aanschaffen die over hoe te leven zonder geld gaat. Hoofdpersoon is Heide Schwermer die dit al sinds 1996 praktiseert. Ze was oorspronkelijk betrokken bij een LETS-project in Dortmund en ging vanaf toen louter 'ruilend' door het leven. (De film is Nederlands ondertiteld.)
Zoals gemeld in de vorige *Hard Rain* was de wereldberoemde Amerikaanse taalkundige en politieke essayist Noam Chomsky afgelopen maart korte tijd in Nederland. Zijn lezingen in Amsterdam en Leiden waren uitverkocht (zie www.chomsky.nl). In het lentenummer 2011 van *Buiten de Orde* – het kwartaalblad van de Vrije Bond – doet Michiel Koppelaar verslag van een boeiende nazit van de oudere anarchist (82) met enkele activisten en vertegenwoordigers van linkse media in Leiden. Chomsky is van mening dat de wederzijdse vervreemding van de huidige sociale bewegingen en het proletariaat die zich na de stormachtige jaren 60 en 70 ontwikkelde, voor een deel is toe te schrijven aan de opkomst van het postmodernisme vanuit Frankrijk. Dit filosofisch irrationalisme is er mede de oorzaak van dat sociale wetenschappers niet (meer) betrokken waren bij de dagelijkse strijd om het bestaan van de gewone man en vrouw, maar in plaats daarvan verstrikt raakten in onbegrijpelijke woordspelletjes. Daardoor weer valt de sterke opkomst van extreemrechtse politieke bewegingen te verklaren. Die hebben de indruk weten te wekken de oplossing te hebben voor alle problemen op het gebied van wonen, werk en inkomen. Verder in dit nummer onder meer artikelen over hedendaags syndicalisme en arbeidersverzet. Ook in het winternummer 2010-2011 van het blad veel aandacht voor directe actie in de bedrijven, niet alleen in Nederland maar zekere ook daarbuiten. Zo schrijft Jan Bervoets over de stakingsbeweging in Frankrijk (onder meer gericht tegen het verhogen van de pensioengerechtigde leeftijd). Daarbij spelen de anarcho-syndicalisten van de CNT-AIT die op diverse plaatsen het initiatief namen tot acties, een relatief invloedrijke rol.

'De onderbuik van Nederland' is de titel van een symposium dat vorig jaar gehouden werd op de Universiteit voor Humanistiek in Utrecht. Aflevering 45 (2011) van het daarmee verbonden *Tijdschrift voor Humanistiek* is deels gewijd aan dat symposium. (Overigens zullen de lezingen binnenkort in druk verschijnen bij uitgeverij SWP te Amsterdam.) Sprekers waren onder anderen de cultuurfilosoof Ad Verbrugge, de politicoloog Meindert Fennema, die in de huid van Wilders kroop, en de socioloog Dick Pels van het Wetenschappelijk Bureau van GroenLinks. De organisatoren prijzen in een terugblik op het symposium 'een kritisch-humanistische visie' aan als het alternatief bij uitstek voor het huidige populisme ('de onderbuik'). Vaagheid troef dus, al deel ik hun mening dat de brede roep van het volk om gezag en fatsoen serieus genomen moet worden. (Hoewel ik weer niet lees dat bijvoorbeeld de bonuscultuur van de topmanagers uitermate onfatsoenlijk is.) Deze aflevering bevat ook de tekst van de lezing van Pels ('Emotioneel burgerschap'). Pels, die in 2003 een indrukwekkende studie over Pim Fortuyn publiceerde, pleit er voor dat de onderbuik stijgt

naar hartniveau en de rede tot dit niveau daalt. Zo wordt, aldus Pels, een politiek-van-het-hart mogelijk.
Door zijn boeken met kritiek op de islam is de in Egypte geboren politicoloog Abdel-Samad, die sinds 1995 in Duitsland woont, aldaar een bekend gezicht. *NRC Handelsblad* (1 juli 2011) interviewde de auteur van het onlangs verschenen *Der Untergang der islamischen Welt*, waarvan recent een Nederlandse vertaling is uitgebracht. Het centrale thema in dat boek is de onaantastbaarheid van het geloof. Het kritische denken ontbreekt in de islamitische wereld. 'Omdat ons geloof geen antwoord geeft op de uitdagingen van deze tijd is er in bijna alle landen met een in meerderheid islamitische bevolking sprake van morele, maatschappelijke en economische achteruitgang.' Abdel-Samad vindt dat veel moslims volharden in een chronisch beledigd zijn. Hij noemt dat de woede-industrie. Dat komt door de machtspolitiek van het Westen, maar toch vooral door het zelfbeeld dat moslims koesteren. Ze zijn er van overtuigd dat de islamitische cultuur de beste is die de wereld heeft gekend. 'Maar dat is een misvatting', aldus de Egyptische Duitser. 'We produceren niets behalve olie.'
In het maartnummer 2011 van het *Historisch Nieuwsblad* schrijft Hans Schoots over de Spaanse burgeroorlog (1936-1939). Hij stelt terecht dat wat begon als een binnenlands conflict (een bloedige revolte van nationalistische militairen, conservatieve monarchisten en fascistische falangisten tegen de – gematigde – wettige republikeinse regering) zich al snel ontwikkelde tot een gewapende strijd die door velen beschouwd werd als de aanloop tot de Tweede Wereldoorlog. Toch hielden de Europese grootmachten Engeland en Frankrijk zich aanvankelijk grotendeels afzijdig, evenals de fascistische dictaturen Italië en Duitsland, en de stalinistische Sovjet Unie.
Het waren echter de Spanjaarden uit beide kampen die op buitenlandse hulp aandrongen omdat ze zich militair niet sterk genoeg achtten om op eigen kracht te winnen. Zo werden Franco en zijn medegeneraals bij hun vraag om steun van Hitler en Mussolini niet geleid door fascistische ideeën. Ze wilden het ontluikende moderne, – liberale – Spanje vervangen door het traditionele Spanje van de zestiende eeuw, de glorietijd van Kerk en Koningschap.
Paradoxaal, aldus Schoots, gingen in de nazitop aanvankelijk zelfs stemmen op om de republikeinse regering te steunen in haar strijd tegen de oude machten. Maar internationale politieke overwegingen brachten Hitler en Mussoloni er in tweede instantie toe om de kant van Franco te kiezen, bevreesd als ze waren dat Stalin een voet aan de grond zou krijgen in Spanje. En doorslaggevend ook was dat maarschalk Göring een unieke kans zag voor de Duitse luchtmacht om nieuwe wapens en technieken te testen… in een oorlogssituatie!

Aan de pacifistische en christenanarchistische onderwijshervormer Kees Boeke (1884-1966) wordt aandacht besteed in een groot artikel in het juninummer 2011 van hetzelfde blad. Na de weigering om schoolgeld voor zijn kinderen te betalen (aan de staat) begon Boeke in 1926 aan huis zijn eigen school, de Werkplaats Kindergemeenschap. Deze groeide uit tot een centrum van onderwijsvernieuwing, waar prinses Juliana na de oorlog drie van haar dochters naar school liet gaan. Veel in dat artikel is weliswaar bekend (zie in dat verband het Kees Boekenummer van *de AS*, nummer 76, en de mooie biografie door Hans-Jan Kuipers, besproken in *de AS* 99), maar er zijn toch ook nieuwe details, opgediept uit het meterslange maar deels nog gesloten archief van Kees Boeke en zijn vrouw Betty dat zich in het IISG in Amsterdam bevindt. Zo blijkt dat Boeke tegen zijn zin in 1954 afscheid nam van De Werkplaats. Hij had nog wel door willen gaan, maar het bestuur vond dat hij al lang genoeg de school had gedomineerd. Ondanks een groots afscheid waarbij allerlei autoriteiten en pedagogen zijn verdiensten roemden, was hij in feite aan de dijk gezet. En tot overmaat van ramp mislukte het onderwijsproject dat de Boekes nadien in de Libanon opzette, overigens op dezelfde plek als zij ruim 40 jaar eerder als quakers hadden gewerkt en gewoond.

Zoals meer papieren media ter linkerzijde kampt ook *Doorbraak* (voorheen *De Fabel van de Illegaal*) met een teruggang van het aantal abonnees (als gevolg van vergrijzing en ontlezing?). Maar dit terzijde. In het juninummer 2011 onder meer aandacht voor een rapport van het European Roma Rights Center over geweld tegen Roma. De rapporteurs telden tussen januari 2008 en december 2010 maar liefst 75 aanvallen op deze bevolkingsgroep in Tsjechië, Hongarije en Slowakije, waarbij 11 doden en vele zwaargewonden vielen. De meeste geweldsdaden vonden in Hongarije plaats. De daders maakten soms zelfs gebruik van handgranaten. Van 44 van de 75 door het ERRC onderzochte aanvallen werden in slechts 6 gevallen de daders veroordeeld tot celstraffen, in de overige 38 gevallen werden de daders volledig vrijgesproken, kregen ze lichte taakstraffen of werden ze nooit opgespoord. Zonder twijfel hebben extreemrechtse partijen als Jobbik in Hongarije en de Nationale Partij in Slowakije bijgedragen aan het racistische politieke klimaat dat geweld tegen Roma uitlokt. Verder in deze Doorbraak onder meer artikelen over het tegen elkaar uitspelen van (Oost-Europese) migranten en werklozen, het eenzijdige beleid van minister Opstelten inzake veiligheid ('Veel aandacht gaat dus naar de direct zichtbare "criminaliteit van de straat" van de onderklasse. Er wordt niet of nauwelijks gesproken over indirecte overlastgevende en "onzichtbare" criminaliteit als belastingontduiking, milieudelicten en bouwfraude, vaak gepleegd door de midden- en hogere klasse.') en de voortgaande pogingen van Den Haag om illegaal verblijf van vluchtelingen en migranten strafbaar te stellen.
Het is weer eventjes geleden maar ondanks de geldzorgen is er nu toch weer een papieren aflevering (nummer 2-2011) van onafhankelijk maandblad *Kleintje Muurkrant* (kleintje@stelling.nl). Het nummer bevat nogal wat commentaren op en artikelen over de economische crisis. Zo valt te lezen: 'De keuze is duidelijk: de winsten en vermogens moeten ongestoord kunnen groeien. Nog nooit is de winst- en vermogensbelasting in Nederland zo laag geweest.' En ook: 'Onder het mom van crisisbestrijding worden de democratische rechten van burger en parlement overgeheveld naar nieuwe centrale organen die niet aan democratische controle zijn onderworpen. Zo spreekt Barosso, voorzitter van de Europese Commissie van een stille revolutie die zich aan het voltrekken is. Een stiekeme verscherping van het Europese Stabiliteitspact met wijdreikende bevoegdheden voor de Europese Commissie. Hun oplossingen voor de crisis zijn voorspelbaar: korten op lonen en sociale zekerheid, afbouw van publieke dienstverlening, lagere belastingen voor grote ondernemingen en snijden in de rechten van werknemers. Besluiten hiervoor zijn geen zaak meer van de nationale parlementen maar van de Europese Commissie.'
Verder blikt Willy ten Damme in dit nummer naar aanleiding van de arrestatie van de Bosnisch-Servische generaal Mladic terug op de oorlog in Joegoslavië. Typerend voor de betrokkenheid van West-Europese regeringen bij die burgeroorlog is het verhaal van de Krajina. De Serviërs in dit tot Kroatië behorende gebied verzetten zich ook militair tegen de onafhankelijkheid en dus trok een Kroatische legermacht onder leiding van generaal Ante Gotovina het gebied binnen en organiseerde er roof- en moordtochten. Gotovina, een gewezen sergeant in het Franse Vreemdelingenlegioen, werd er later door het Joegoslaviëtribunaal voor gestraft, maar feitelijk werd de strafexpeditie geleid door Peter Galbraith, de toenmalige VS-ambassadeur in Kroatië. Galbraith was ook zelf aanwezig aan het front. Gotovina was tevens medewerker van de Franse militaire veiligheidsdienst. Waaruit volgens de auteur geconcludeerd kan worden dat de mensen

achter de schermen door het tribunaal ongemoeid gelaten zijn.
Ook in *Kleintje Muurkrant* een commentaar op 'reaguren'. Vastgesteld wordt dat er op internet een soort pogromstemming heerst. De vraag overigens is in hoeverre daardoor de publieke opinie wordt beïnvloed. Hoe het zij, de onderbuik regeert in reaguurland. Zeuren en zuigen en verder niks zelf doen is kenmerkend voor die wereld, maar moeten die beledigingen en reactionaire praatjes nu genegeerd worden of moet gestimuleerd worden dat linkse opinies daar sterker voor het voetlicht komen? Mijn persoonlijke poging, aldus Kees Stad op www. konfrontatie.nl, om dat laatste bij Geen-stijl te doen, is gesneuveld, omdat ik al na een paar dagen 'ge-banned' werd. Het weblog dat pretendeert dat je alles kan zeggen, blijft alleen onderbuikpraat.
Niet alleen in Griekenland, ook in vele andere Europese landen groeit de volksbeweging die zich tegen de 'dictatuur van de markt' verzet. Direct of indirect is die tegelijk gericht tegen de politici, die de banken hun gang hebben laten gaan. In Spanje is er sinds enkele maanden de 15-M beweging (van 15 mei, de dag dat de protesten begonnen), die vooral door jonge Spanjaarden wordt gedragen. In *NRC Handelsblad* (2 augustus 2011) wordt de schijnwerper gericht op deze basisbeweging van *indignatos* (verontwaardigden). De woede over en het protest tegen de uitzichtloze economische crisis met zijn hoge werkloosheid, de corruptie en de falende politiek werd goed zichtbaar toen groepen jongeren kampementen oprichtten op de Puerta del Sol in Madrid.
Ook na de ontruiming van het plein hebben de tienduizenden (linkse) Spanjaarden hun geweldloze verzet, dat door een grote meerderheid van de bevolking gesteund wordt, voortgezet. Nu verspreid over Madrid en ook in andere steden. Zo protesteerden in Barcelona tienduizenden tegen de bezuinigingen. De meeste sympathie winnen de *indignatos* met hun verzet tegen de huisuitzettingen. Alleen al in het eerste kwartaal van dit jaar verloren elke dag ongeveer 200 mensen hun woning, omdat ze hun hypotheek of huur niet meer konden betalen. 15-M vestigt de aandacht op de meest schrijnende gevallen door huisuitzettingen fysiek te verhinderen. Zo'n schrijnend geval was dat van de arbeidsongeschikte Luis Dominguez in Parla, een zuidelijk voorstadje van Madrid. Ongeveer 80 *indignatos* verzamelden zich 's morgens vroeg voor zijn huis. De vertegenwoordigers van de rechtbank en de spaarbank konden daardoor hun opdrachten niet uitvoeren. Dominguez heeft weer enige maanden respijt.

Frans Bijlsma is vol lof over *de AS* 172. In een paginagroot artikel in het meinummer van De Vrijdenker, het orgaan van de vrijdenkersbeweging De Vrije Gedachte, bespreekt hij uitvoerig het themanummer 'De ellende van de religie'. Verderop in het vrijdenkersblad herdenkt Jan Bontje de filosoof en vrijdenker Leo Polak, hoogleraar wijsbegeerte aan de universiteit van Groningen. Polak speelde een invloedrijke rol in de vooroorlogse vrijdenkersbeweging. Vermeldenswaard is dat hij in zijn studie *Sexuele Ethiek* (1936) al stelde dat verkrachting binnen het huwelijk strafbaar zou moeten zijn. Begin 1941 werd hij als jood en als antifascist weggevoerd naar het concentratiekamp Sachsenhausen bij Berlijn. In december van dat jaar overleed hij daar als gevolg van mishandelingen. Het juli-augustusnummer van *De Vrijdenker* bevat onder meer een uitgebreide versie van het artikel 'Een proeve van vrijdenken' dat Wim de Lobel in *de AS* 173/174 publiceerde.
De Helling, het partijblad van GroenLinks, bevalt me doorgaans beter dan die partij zelf. Nummer 1/2011 bevat onder meer een vraaggesprek met de groene filosoof Ton Lemaire (zie diens bijdrage over sport in *de AS* 171), vraagt de filosoof René Boomkens zich af of Geert Wilders de nar van het politieke bestel is, stelt de Amsterdamse wethouder Andrée van Es vast dat 'hoffelijkheid helpt' en werpt de filosoof Aetzel Griffioen de vraag op of hackers narren of idioten zijn (met als antwoord dat ze idioten zijn die nieuwe technie-

ken verkennen met verregaande gevolgen voor staten, bedrijven en individuen). Maar dit lentenummer is toch vooral interessant door de bijdrage van de in Slovenië geboren filosoof en cultuurcriticus Slavoj Zizek, getiteld 'Wat staat links te doen?' Zizeks visie op de huidige economische crisis is een (ingekorte) vertaling van een artikel in de *New Left Review* 64. Zizek concludeert dat links in tegenstelling tot een eeuw geleden nu niet goed weet wat er gedaan moet worden. Toch moet er gehandeld worden om de positieve kanten van het oude te behouden: onderwijs, gezondheidszorg en elementaire sociale voorzieningen. Een kenmerkend citaat van Zizek: 'Meer dan ooit tevoren dient het antwoord op elke crisis internationalistischer en universalistischer te zijn dan de universaliteit van het mondiale kapitaal.'

Bij Boom, Amsterdam verscheen een nieuwe uitgave van zijn in 1998 voor het eerst verschenen oproep aan de burgers om te revolteren (*Intolerantie*; 109 pag.; 9,90 euro). André Bons schreef er in *de AS* 136 onder andere over dat de aanleiding voor het essay de multiculturele samenleving is, maar dat de strekking algemener is: een oproep tot onverdraagzaamheid tegenover de markt en het kapitalisme. Zizek meent dat het begrip tolerantie dat in debatten over de multiculturele samenleving wordt gebruikt, misplaatst is. Het schept een beeld van een wereldorde, gedomineerd door de markt, waarin multiculturele tolerantie naast bescherming van mensenrechten en democratie staat. Het is de perfecte ideologie voor het wereldkapitalisme. Multiculturalisme is voor Zizek de verschijningsvorm van de verspreiding van het kapitalisme. De enige manier echter om een werkelijk democratische maatschappij tot stand te brengen is de radicale beteugeling van de vrijheid van het kapitaal en de onderwerping van het productieproces aan sociale controle. Deze heruitgave van Zizeks antikapitalistisch pleidooi verscheen in de reeks Kleine Klassieken.
Hans Ramaer

BOEKBESPREKINGEN

ZWARTE SCHAREN

De AS overweegt om aan de twee afleveringen over (Nederlandse) anarchisten en de Tweede Wereldoorlog (nr. 151 en nr. 158) op termijn een derde toe te voegen. Mogelijk dat dan uitgebreider dan op deze plaats kan worden ingegaan op de anarchistische groep Schwarzen Scharen (Zwarte Scharen). De Duitse historicus Ulrich Linse publiceerde in 1989 in het tijdschrift *Archiv fur die Geschichte des Widerstandes und der Arbeit* een informatief artikel over deze antifascisten tijdens de laatste jaren van de Weimar Republiek, dat recent als brochure verscheen.

Deze Zwarte Scharen werden eind 1929 opgericht in het Silezische stadje Ratibor door een aantal anarchosyndicalisten, onder wie Alfons Pilarski. De zwart geüniformeerde leden waren gedreven propagandisten en werkten bij antifascistische demonstraties en acties soms samen met lokale communisten. Al spoedig ontstonden ook in de regio Berlijn, in midden Duitsland en in het Rijnland gelijknamige verzetsgroepen van anarchisten en syndicalisten. Vaak telden die groepen niet meer dan enige tientallen activisten en in totaal zullen de Zwarte Scharen waarschijnlijk niet meer dan enige honderden leden gehad hebben. Niettemin moeten deze overwegend jonge libertairen een strijdbare antifascistische indruk achtergelaten hebben. Vermoedelijk waren de meeste groepen toen Hitler de macht greep overigens al ontbonden dan wel niet meer openlijk actief.

Of kleine groepen van de Zwarte Scharen vanaf 1933 nog ondergronds verzet boden is niet bekend. Daarentegen is het wel zeker dat sommigen van hen die op nog tijd konden emigreren, hun antifascistische strijd hebben voortgezet in de DAS-groep (Deutsche Anarcho-Syndikalisten im Ausland) , onder meer in Nederland en in Spanje. (HR)

Ulrich Linse, Die 'Schwarzen Scharen'. Eine antifascistische Kampforganisation deutscher Anarchisten; Syndikat A, Moers (D), 2010; 31 pag.; geill.; euro 2,- (www.syndikat-a.de)

DE SPAANSE REVOLUTIE

In de jaren van de Spaanse burgeroorlog (1936-1939) hebben drie Nederlandse literatoren, die een deel van de burgeroorlog mee beleefd hadden, over Spanje geschreven. Jef last met 'Brieven uit Spanje', die aanvankelijk in brochurevorm verschenen en later gebundeld werden in zijn boek *De Spaanse tragedie*. De hispanist Johan Brouwer kwam in 1939 met de roman *De schatten van Medina Sidonia* en de historische studie *Spaansche aspecten en perspectieven*. (Later verschenen deze boeken onder de titels *In de schaduw van de dood* en *Het mysterie van Spanje*.) De derde schrijver was Albert Helman die in 1937 onder zijn eigen naam, Lou Lichtveld, *De sfinx van Spanje* publiceerde.

Van het drietal werd Jef Last met zijn *Brieven* het meest gelezen, Brouwer is als literator en historicus van de hele Spaanse geschiedenis de belangrijkste. Voor de geschiedenis van de burgeroorlog en speciaal van de sociale revolutie is Lichtvelds boek het interessantste. Zijn *sfinx* trok echter de minste aandacht. Waarschijnlijk vanwege die sociale revolutie die, ook door het gros van de antifascisten uit de tijd, het liefst verzwegen werd.

Lichtveld woonde in Barcelona en heeft daar het uitbreken van de burgeroorlog in juli 1936, de strijd van de nauwelijks gewapende arbeiders tegen het leger dat probeerde de stad in handen te krijgen, meegemaakt. Evenzo de revolutionaire sfeer die er direct daarna op straat en onder de mensen heerste. Bovendien trok hij mee met een militiecolonne naar Aragón waar arbeidersmilities uit Barcelona al improviserend zichzelf en de strijd organiseerden en de sociale revolutie (beter de sociale revoluties want elk dorp organiseerde zich op eigen wijze) op het platteland mogelijk maakten en steunden.

Lichtvelds ooggetuigenissen zijn daardoor bijzonder interessant en vrijwel uniek. Als één van de weinigen geeft hij verslag van de kerkverbrandingen, van de bewijzen van de – ook gewapende – betrokkenheid van de kerk bij de opstand van leger en fascisten. Evenzo rapporteert hij over de harde kanten van de strijd in Aragón, zoals de terechtstelling van een rechtse dorpspastoor. Zijn eigen gevoelens steekt hij niet onder stoelen of banken. De beschouwingen over Spanje, de rol van de kerk, de zich bevrijdende jonge vrouwen die in die eerste periode ook meevochten, de grote tegenstellingen binnen het republikeinse en antifascistische kamp en het terugdringen van de volksrevolutie zijn niet minder belangrijk, alhoewel, en uiteraard, soms gedateerd.

Lichtvelds sympathie ligt zonder meer bij de revolutie en de dragers ervan. En dat waren in de eerste plaats de gewone mensen uit het volk, veelal aangesloten bij of sympathiserend met de anarchosyndicalistische CNT. Niet zozeer bij de organisaties en de comités als wel bij de mensen aan de basis die uit zich zelf handelden, eerst in de strijd, daarna in de fabrieken en in de dorpen. Helaas geeft Lichtveld weinig informatie over de gang van zaken binnen de gecollectiviseerde bedrijven.

Thans is een herdruk van *De sfinx van Spanje* verschenen bij de jonge uitgeverij Schokland (Dorpsstraat 27, De Bilt), onder Lichtvelds schrijversnaam Albert Helman en voorzien van een notenapparaat en een nawoord van Michiel van Kempen waar men heel blij mee mag zijn. Van Kempen geeft nuttige en ter zake doende informatie over Lichtvelds leven, sedert 1932, in Spanje. Van Kempen noemt hem in de titel van zijn nawoord een 'partijloze partijganger' en in dit nawoord een anarchosocialist; het eerste lijkt mij overigens toch het meest juiste. Evenals George Orwell, die hij in Barcelona ontmoette, kwam hij in politieke moeilijkheden nadat in mei 1937 (*De sfinx* verscheen voor die tijd) de contrarevolutie toesloeg.

Hij was gedwongen Spanje te verlaten. De liefde voor Spanje en zijn solidariteit met het Spaanse volk zouden hem niet verlaten. Onder de dictatuur van Franco kwam hij er niet terug. In een Spanjenummer van het tijdschrift *De Nieuwe Stem* schreef hij jaren later dat hij, eerst in een droom en later in werkelijkheid, aan de slagboom van de Frans-Spaanse grens stond maar er niet langs ging. 'Het is uitstekend dat de slagboom er nog is voor een klein aantal koppige lieden, voor degenen die – al is het maar in de droom – het spoor terug kunnen volgen, de vrije, hoge toppen niet vergeten; die de vermoorde vrienden niet onttrouw zijn in gedachten, woorden of werken, en niet willen capituleren voor het conformisme dat in onze dagen wijs en vruchtbaar heet.'

Het boek verscheen te laat voor de 'Reis langs het Spaanse anarchisme' zoals het vorige nummer van *de AS* heette. Maar wie een goed boek boven reizen prefereert, of beide combineert is het een aanbeveling. (RdJ)

Albert Helman, De sfinx van Spanje. Beschouwingen van een ooggetuige. Met een nawoord van Michiel van Kempen; Schokland, De Bilt 2011; 172 pag.;22,90 euro.

ZAKENPRINS BERNHARD

De historicus Gerard Aalders houdt zich al vele jaren bezig met het turbulente leven van (wijlen) Prins Bernhard. Zo was hij de eerste die het bewijs vond van Bernhards lidmaatschap van de Duitse nazi-partij. In zijn laatste boek sprokkelt Aalders, verbonden aan het NIOD, vele onbekende en ook (bijna) vergeten wetenswaardigheden over de Nederlandse zakenprins bijeen. (Overigens publiceerde Martin van Amerongen een aantal jaren terug een boekje met de zelfde titel over de prins.)

In zijn inleiding maakt de schrijver zich er – terecht – boos over dat hem de toegang tot het Koninklijk Huisarchief is geweigerd. Koningin Beatrix laat kennelijk geen pottenkijkers toe in haar particuliere archief, hoewel het met belastinggeld is gefinancierd. Alleen Cees Fasseur, zoals bekend een supporter van het Oranjehuis, mocht van het archief gebruik maken voor zijn recente studie *Juliana & Bernhard*.

Aalders zoemt in op Jan Willem Duyff (1907-1969), een hoogleraar fysiologie, die in het boek van Fasseur slechts een bijrol heeft. Maar is die geringe aandacht terecht? Duyff was als een van de prominenten van de

Binnenlandse Strijdkrachten ('de ondergrondse') bevriend geraakt met Bernhard, die hij vaak op Soestdijk bezocht. Zo ontwikkelde Duyff zich na 1945 tot een cruciaal intermediair die contacten onderhield met illegale wapenhandelaren, louche zakenlieden en dubieuze bankiers, zodat Bernhard op de achtergrond kon blijven.
Een van de eerste transacties van Duyff – met Bernhard in zijn kielzog – had ten doel de regering van het pas onafhankelijk geworden Indonesië ten val te brengen. Met de Lockheedzaak in 1976 werd pas openbaar dat de Nederlandse prins-gemaal niet alleen op verzoek van opeenvolgende regeringsfunctionarissen 'als ambassadeur van het bedrijfsleven' fungeerde, maar daarnaast probeerde om voor zichzelf lucratieve neveninkomsten te verwerven.
Een voorbeeld daarvan was het Argentijnse atoomproject, een van die vele affaires waarbij de belangen van Nederland en van de prins door elkaar liepen. Tijdens een bezoek in 1951 vroegen president Juan Peron en zijn vrouw Evita of Bernhard niet kon helpen met het veelbelovende atoomproject, waarvoor een deeltjesversneller nodig was, zoals Philips die in Amsterdam bouwde. Omdat de populist Peron door de VS werd gewantrouwd was Argentinië aangewezen op een andere leverancier dan een Amerikaans bedrijf. Hoewel de Nederlandse regering weinig gelukkig was met de kwestie (de CIA bleek al lang op de hoogte van Bernhards betrokkenheid bij het Argentijnse project) , liep alles met een sisser af. Philips mocht van Den Haag een deeltjesversneller exporteren, maar uiteindelijk ging de bestelling niet door. Het atoomproject was voortijdig gestopt toen bleek dat de wetenschappelijke directeur die gouden bergen had beloofd, een ordinaire charlatan was. (HR)
Gerard Aalders, Bernhard Zakenprins; Aspekt, Soesterberg 2011; geïll.; 233 pag.; 18,95 euro.

OPSTAND

Bij Kelderuitgeverij is een belangwekkende facsimile-uitgave verschenen van het anarchistische maandblad *Opstand,* dat in de jaren 1926-1928 verscheen onder redactie van de anarchistische activist en publicist Anton Constandse die toen een twintiger was. Het was de voortzetting van het eerder door Constandse geredigeerde blad *Alarm* dat tot juni 1926 verscheen en vooral door sociaalanarchistische jongeren werd gelezen. In een korte maar gedegen inleiding van Hans Ramaer worden de maatschappelijke context van het blad en de rol van Constandse uit de doeken gedaan.
Opstand was een jongerenblad dat allereerst bestemd was voor de colportage en dat is zowel aan de vorm als aan de inhoud te zien. Wat de vormgeving betreft is dat het handzame colportageformaat, waarbij de voorpagina's aantrekkelijk en aansprekend werden gemaakt door tekeningen, lino's en houtsnede's. De inhoud paste ook goed bij die van een colportageblad. De toonzetting van de artikelen was fel en soms weinig genuanceerd. Begrijpelijk want het was geen theoretisch orgaan maar een maandblad dat meestal slechts acht pagina's telde. De inhoud moest dus kort en *to the point* zijn.
Daarbij werden zoals te verwachten politieke tegenstanders als sociaaldemocraten en bolsjewisten de oren gewassen, maar ook geestverwanten uit anarchistische gelederen die er iets andere meningen op na hielden. In die zin ademt *Opstand* toch een andere geest dan bladen als *De Syndicalist* en *De Arbeider* omdat de verschillen meer werden benadrukt dan wat anarchisten van verschillende pluimage verbond, zoals het antimilitarisme.
De uitgave van *Opstand* werd financieel mogelijk gemaakt door een groep radicale Amsterdamse bouwvakkers die de vakbeweging verlaten had en propaganda wilde gaan maken voor bedrijfsraden die de bedrijven zouden moeten overnemen en moeten beheren. Deze denkbeelden werden in de kolommen van *Opstand* ondermeer toegelicht door radencommunisten als Jan Kok en Henk Canne Meijer. Het hoeft dan ook niet te verbazen dat *Opstand* zich evenals *Alarm* tegen alle vakorganisaties keerde en dat het het revolutionair-socialistische NAS en het daarvan in 1923 afgescheiden Nederlands Syndicalistisch Vakverbond (NSV) fel bestreed.
Interessant, omdat juist in deze jaren fusiebesprekingen worden gevoerd tussen NSV en NAS en zich in het NSV een anarchosyndicalistische oppositie organiseert. De perikelen in het NSV waren koren op de molen van *Opstand:* de zinloosheid van de loonstrijd werd breed uitgemeten, bestuurders werden op de hak genomen omdat ze door een (overigens mislukte) fusie hun baantjes zeker probeerden te stellen en de anarcho-syndicalisten werd verweten een kunstmatige theoretische eenheid te creëren tussen syndicalisme en anarchisme. Dat laatste leidde tot een polemiek tussen Constandse en Arthur (Müller) Lehning, die deels ook gevoerd werd in *De Arbeider.*
Niet alleen de vakorganisaties moesten het ontgelden. Zo konden ook anarchisten die ijverden voor een standbeeld voor Domela Nieuwenhuis een veeg uit de pan krijgen. Iets dergelijks gold voor anarchistische kunstenaars die er van verdacht werden dat ze voor bepaalde opdrachten betaald werden. En ook anarchisten en syndicalisten die anderszins een scheve schaats leken te rijden, zoals bijvoorbeeld Spanjer en Huve, kregen dat breed uitgemeten in *Opstand.*
Daarmee is zeker niet gezegd dat *Opstand* verder niets te bieden heeft. Integendeel: het blad geeft mede door de advertenties voor brochures en de aankondigingen van allerhande bijeenkomsten een goed beeld van wat er gaande was in de beweging en van wat jongeren in die beweging bezig hield.
In de artikelen is er ook nog eens ruime aandacht voor de internationale politieke ontwikkelingen, vooral voor de politieke ontwikkelingen in Rusland. Gaandeweg worden er ook steeds meer themanummers uitgebracht zoals een *Ruslandnummer*, een *Amerikanummer*, een *Democratienummer* en een *Bolsjewistennummer.* Het boek is dan ook een aanrader voor wie geïnteresseerd is in de geschiedenis van het Nederlandse anarchisme. En dan te bedenken dat Kelderuitgeverij ook nog herdrukken op stapel heeft staan van *Alarm* en van *De Moker*.
Zoals opgemerkt was *Opstand* de opvolger van *Alarm* dat in juni 1926 door financiële oorzaken ter ziele ging. De bloei van de anarchistische beweging en de anarchistische pers liep rond deze jaren al terug. Ook *Opstand* kreeg hier mee te maken en in een poging het tij te keren werd het met ingang van de derde jaargang in augustus 1928 correspondentie-uitgave van het eerder dat jaar opgerichte Sociaal-Anarchistisch Verbond. In deze vorm verscheen nog een viertal exemplaren, waarna de uitgave definitief werd gestaakt. (EvdT)
Opstand. Revolutionair maandblad; jaargang 1, 2 en 3 (1926-1928); Complete herdruk in origineel formaat met inleiding van Hans Ramaer, en index; IX + 241 pag.; Kelder, Utrecht 2011.
Opstand is verkrijgbaar via www.kelderuitgeverij.nl; 35,- euro. Bij gelijktijdig intekenen voor de nog te verschijnen facsimileuitgaven van Alarm en De Moker 25,- euro.

DE VRIJE SCHOOL VAN JASNAJA POLJANA

Lev Tolstoj had zoals bekend vele idealen, over geweldloos verzet, gelijkheid en sober leven. Idealen die hij concreet vorm probeerde te geven. Ook onderwijs had zijn belangstelling, en het bleef ook daar niet bij ideeën; een paar keer heeft hij op zijn eigen landgoed een lagere school gesticht. Hij trommelde boerenkinderen uit de omgeving op om naar het landhuis Jasnaja Poljana te komen. Zijn lessen waren gericht op de vrije ontplooiing van zijn leerlingen. Een van die leerlingen, Vasili Mosorov, heeft toen hij zestig jaar was zijn herinneringen aan deze school opgeschreven. We zien Tostoj door de ogen van een tienjarige jongen – het is een ontroerend verslag geworden.
Dat de school gratis was maakte de boerenbevolking eerst wantrouwig. In het begin zijn de kinderen nog verlegen, maar het ijs is snel gebroken. Tolstoj blijkt behalve een goede schrijver een prima onderwijzer te zijn, die

niet alleen veel kennis overdraagt, maar ook speels en vrolijk is en zijn leerlingen veel persoonlijke aandacht geeft.
Ook in de pauzes trekt hij met de kinderen op. Mosorov beschrijft hoe Tolstoj, die blijkbaar erg sterk was, zijn leerlingen uitdaagde: 'Allerlei grappige streken werden uitgehaald. We gooiden elkaar in de sneeuw en bekogelden elkaar met sneeuwballen. "Nu maar allemaal tegen mij! Probeer maar of jullie me kunnen omgooien!" Wij sprongen meteen van alle kanten om hem heen, klampten ons aan hem vast, rukten hem heen en weer, probeerden hem beentje te lichten, gooiden sneeuw op hem, klommen op zijn rug, en probeerden hem uit alle macht op de grond te gooien. Maar met grote kracht weerstond hij onze aanvallen en als een sterke os droeg hij ons rond op zijn rug.'
In 1863 wordt de school (voor deze eerste periode) gesloten, tot teleurstelling van Mosorov. De vaders van de leerlingen vonden dat ze genoeg geleerd hadden, dat het tijd werd dat ze gingen werken voor de kost. En Lev Nikolajevitsj was ondertussen getrouwd. Waarschijnlijk was dat laatste de er oorzaak van dat het niet meer was zoals in die eerste jaren, toen Mosorov en zijn vrienden op elk moment onaangekondigd de privévertrekken van de graaf binnen konden stormen. Ze bleven nog wel komen, en Tolstoj maakte nog steeds grapjes. Maar hij hield het verder kort; misschien ook omdat hij een dik boek aan het schrijven was – vermoedelijk *Oorlog en Vrede*.
Het verhaal van Mosorov werd in 1908 afgedrukt in de *Europese Bode*. Tolstoj zelf was blij met dit verhaal van een van zijn lievelingsleerlingen en schreef in een voorwoord: 'Er is een stukje uit het leven gegrepen en wel het Russische leven in zijn droevige, sombere en dierbare intieme aspecten.'
Het boek is evenals vele andere uitgaven over het onderwijs van Tolstoj te lezen en gratis te downloaden op de website van Dolph Kohstamm. In een van die andere uitgaven, geschreven door een onderwijzer die van 1859-1862 op de school van Tolstoj werkte lees ik: 'Niemand verplichtte een ander om netjes te zitten. Iedereen voelde zich thuis, in een sfeer van oprechtheid. (…) De kinderen kwamen en gingen zonder iemand toestemming te vragen of ze binnen konden komen of weg mochten. Ze gingen aan het werk zonder enige dwang, uit eigen vrije wil, en bovendien aan iets dat ze zelf verkozen te doen.' Een aanrader, zowel het boek als de website! (RW)
Vasili Morozov, De onbekende Tolstoj. Herinneringen van een oud-leerling, vertaald en bewerkt door Dolph Kohnstamm, Uitgeverij Eburon, Delft 2011; 175 pag.; 18,- euro.
http://www.kohnstamm.info/dolphkohnstamm/tolstoj-als-pedagoog.htm

WEER EEN NIEUWE WEG!

Er is weer een nieuwe Sjaak Weg: *Lubbies en Komofielen*. Nieuw als uitgave dan, want recent zijn de verzamelde stukken bepaald niet. Het blijkt een manuscript uit 1987 te zijn.
Voorin staat vermeld: 'Dit boek is niet tot stand gekomen dankzij steun van Uitgeverij Ordeman.' In 1985 bood de auteur het boek aan bij deze uitgeverij, waaraan ook een drukkerij verbonden was. 'Meer dan vijfentwintig jaar ging voorbij… En via een mailtje zei hij dat het boek klaar was. De tekst was onleesbaar, de cover niet. Hij is nu autohandelaar geworden, wel wat vreemd voor een anti-kapitalist.' Uiteindelijk heeft Uitgeverij Weg! Het boek dan zelf maar uitgegeven. 'Fascimile limited edition'.
Echt duidelijk, in de zin van een logisch betoog van A naar B omkleed met argumenten, zijn de betogen en anekdotes meestal niet. Maar misschien is dat een deel van de charme ervan? Of is het een kwestie van smaak?
Het boek begint met een korte beschrijving van een ruzie in het 'roomskatholieke-nazistische gezin'. Meteen daarop volgt een compleet verslag van de Duitse politie waaruit blijkt dat Sjaak in 1975 toen hij 19 was, nadat hij alle contact met zijn familie verbroken had, in Duitsland de trein werd uitgezet, omdat hij noch een treinkaartje noch paspoort of andere papieren bij zich droeg. Geld had hij ook al niet. Hij belande op het politiebureau maar kwam weer op vrije voeten. De bundel bevat verder een mengsel van dagboekachtige stukken en columns, die al de toon hebben (amusant, eigengereid, origineel, kritisch, vaak negatief over het merendeel van de mensheid, en vol scheldkanonnades) die we kennen van Wegs latere 'cauzeuriën'. Op de achterflap staat over de schrijver: 'Groeide op met tegenzin. Begon zijn ontslagcarrière bij de PTT; scheepvaartbedrijven volgden. Hij besloot als administratief medewerker bij een expeditiebedrijf van de ene in de andere pauze te vallen. Reed mee in een vrachtwagen naar Zwitserland. Belandde als *heranwachsende Jugendliche* in de Duitse gevangenis. (…) Hij werd tramhuisbewaker van zijn tot Eerste Illegale Tramhuis(je) verbouwde voorkamer *'t Eitje*, wachtruimte voor kleumende trampassagiers.'
Op het omslag in oranje blauw en zwart een somber starende kop van Lubbers en een zwerverachtige man met een vuilniszak. Weg: 'De bekende zwerver van Rotterdam die altijd bij het Postkantoor stond. Een vuilniszak merk komo in zijn hand.' Op de achterkant een foto van Sjaak als jongeling, met stempel van een Duitse rechtbank. Onderaan staan netjes een ISB-nummer en vermelding van de uitgeverij: Ordeman. Maar het boek is vooralsnog alleen te koop bij het Fort van Sjakoo in Amsterdam – en bij Sjaak Weg zelf natuurlijk. (RW)
Sjaak Weg, Lubbies en Komofielen, Uitgeverij Weg! Rotterdam 2011; 175 pag.; 15,- euro.
http://dhost.info/sjaakweg/index.html

HET ANARCHISTISCHE BREIN

De breinboeken zijn niet aan te slepen, tot vreugde van de boekhandelaren want de ontlezing danwel het digitaal lezen gaat ze niet in de koude kleren zitten. Tot vreugde van wie nog meer?
Van Dick Swaabs 'Wij zijn ons brein' zijn al honderdzeventigduizend exemplaren over de toonbank gegaan en de flaptekst belooft dat je na lezing van het boek beter zult begrijpen wie je bent. Probeer het uit, zou ik zeggen. Bij mij was de uitkomst dat ik des te beter wist dat ik skeptisch ben. Het is een boek boordevol interessante onderwerpen, met compassie geschreven wanneer het stigmatisering van mensen betreft, met het hart dus ter linkerzijde, maar intussen bevat het heel wat te korte bochten. Het grootste manco daarbij is dat Swaab slecht onderscheid maakt tussen kansen en oorzaken – en het vervelende is dat zo'n boek ondermeer zo goed loopt omdat het prachtige excuses bevat voor mensen die niet al te veranderingslustig zijn. 'Ik ben nu eenmaal…'
Intussen vraag ik me af wat de breinen van anarchisten zou kunnen kenmerken. Gemiddeld gesproken kiezen mensen voor anarchisme in hun jonge jaren, als volgens de breinonderzoekers wildere keuzes gemaakt worden, maar het is bepaald niet iets dat slechts een fase is. Er zijn genoeg voorbeelden van anarchisten op leeftijd die even wild zijn als altijd, om het zo maar te zeggen. Die nog steeds sociale zaken boven inhalige of gemakzuchtige plaatsen, die blijvend de aangeboren morele impulsen van meer belang achten dan de aangeboren consumptieve behoeften.
Swaab en consorten hebben al heel wat kritiek te horen gekregen. Ook van anarchisten? Dat weet ik eigenlijk niet. Ik weet wel dat het hersenonderzoek dermate grof van aard is, technisch gezien, dat het in de verste verte niet mogelijk is om micro-beslissingen aan te wijzen. Neem een hersenpan, neem die enorme hoeveelheid informatie die daar in zit. Plaats op een paar goed gekozen plekken het woordje 'niet' in dat brein en je maakt van een liberaal een anarchist. En de breinonderzoeker kan dat niet aantonen. (WR)
Dick Swaab, Wij zijn ons brein. Van baarmoeder tot alzheimer; Uitgeverij Contact, Amsterdam 2011; 479 pag.; 24,95 euro.

HET VERDORVEN GENOOTSCHAP

Jarenlang werd, onder invloed van het postmodernisme, de Verlichting gezien als bron van allerlei kwade ontwikkelingen. Ook in

anarchistische kringen werd de term Verlichting vaker in negatieve dan in positieve zin gebruikt. Tegenwoordig kunnen de Verlichtingsdenkers vermoedelijk weer op meer waardering rekenen.
Deels doordat de invloed van het postmoderne denken de laatste jaren sterk verminderd is, maar ook doordat duidelijk is geworden (zoals Jonathan Israëls naar voren heeft gebracht) dat de Verlichtingsdenkers niet zomaar op één hoop gegooid kunnen worden, en dat er minstens twee stromingen onderscheiden moeten worden. De radicalen en de gematigden.
Historicus Philipp Blom schreef een boek vol interessante èn smakelijke verhalen over 'de vergeten radicalen van de Verlichting': *Het verdorven genootschap*. Welke namen vallen meestal het eerst als het over de Franse Verlichting gaat? Voltaire en Rousseau – en toch waren zij niet de meest vernieuwende denkers van deze stroming. Ze wezen het geloof niet af, en hielden daarmee (net als bijvoorbeeld bij Kant) vast aan het denkbeeld van de hiërarchie van de geest over het lichaam. Voltaire vond daarnaast de godsdienst nuttig voor de moraal van de gewone mensen en zei: 'Als God niet bestond, zou hij moeten worden uitgevonden.'
Het atheïsme was in die tijd subversief en bedreigend, niet alleen voor de kerk maar ook voor de staat. Een koning was immers koning uit naam van God; zonder die god zouden alle hiërarchische verhoudingen op drijfzand gebaseerd zijn.
In tegenstelling tot Voltaire wezen de verlichtingsdenkers Denis Diderot en Baron Paul-Henri Thiry d'Holbach het geloof wel radicaal af, en waren ze ervan overtuigd dat dit (juist) niet betekende dat er geen moraal mogelijk was. Ze schreven daar allebei over (de baron niet altijd onder zijn eigen naam) en er werd over deze radicale ideeën heftig gediscussieerd.
Het moet daar bij de rijke en royale baron thuis een levendige boel zijn geweest, met veel eten en drinken, heftige discussies en sterke verhalen. Diderot voerde er het hoogste woord. De bij deze 'philosophes' zeer geliefde Schotse filosoof David Hume ('le bon David') was er meer dan eens te gast.
Een van de belangrijkste bijdragen van 'het genootschap' is natuurlijk de *Encyclopedie* geweest, waarvan Diderot de kartrekker was. Blom: 'Het gigantische project (…) zou de maatschappij op haar fundamenten doen trillen. Diderot wist niet dat hij er meer dan een kwarteeuw het grootste deel van zijn tijd aan zou besteden en dat het uiteindelijk zeventien delen tekst zouden worden (…) plus nog eens elf delen met negentienhonderd fraaie, gedetailleerde gravures (…).'
De *Encyclopedie* besteedde geen aandacht aan koningen en heiligen, maar wel bijvoorbeeld aan verschillende ambachten, en daarmee aan hardwerkende burgers en boeren. Het project zit vol slimmigheden. Blom noemt het een 'Paard van Troje'. Openlijke kritiek op het christendom, laat staan atheïsme, was in die tijd onmogelijk, dus Diderot en zijn vrienden maakten heidense rituelen belachelijk die toevallig veel op christelijke gebruiken leken. Over een Egyptische maagdelijke geboorte schreven ze: 'wat moet je achterlijk zijn om dat te geloven'. Bij het lemma 'eucharistie' stond 'zie ook: kannibalisme', 'en', schrijft Blom, andere verwijzingen waren al even hatelijk.'
Een heerlijk boek over 'goddeloze levensgenieters', interessante individuen die buiten de gebaande paden durfden te denken. (RW)
Philipp Blom, Het verdorven genootschap. De vergeten radicalen van de Verlichting; vertaald door Pon Ruiter, De Bezige Bij, Amsterdam 2010, 444 pag.; 29,90 euro.

Beste lezer(es),

*** Sinds 1994 (nummer 108) was het niet meer gebeurd, maar met nummer 172 (winter 2010) was het raak: een aflevering van *de AS*, die binnen een maand na verschijnen geheel was uitverkocht! Intussen is die aflevering herdrukt, dus zoals alle andere afleveringen weer tegen een aantrekkelijke prijs leverbaar. 'De ellende van de religie' was het thema van dat nummer, en dat bleek een schot in de roos. Het kreeg veel meer aandacht in de media dan we gewend zijn. Het dagblad Trouw deed er wat smalend over, zeer uitvoerig en degelijk was de bespreking door Gerard van Tillo van de Edmund Husserl-Stichting op de website www.husserl.nl, en uitermate lovend schreef Frans Bijlsma over het nummer in *De Vrijdenker*. En zonder twijfel hebben we niet alle besprekingen gesignaleerd. Misschien is het toeval, maar sindsdien wordt ook onze website (zie pag. 1) aanmerkelijk vaker bezocht.**

*** Voor alle zekerheid: dit is de 39ste jaargang van *de AS* en niet de 38ste, zoals foutief in nr. 173/174 stond vermeld.**

*** Gastredacteur van deze aflevering over 'Alexander Cohen' is Ronald Spoor. Hij en redacteur Martin Smit hebben deze *AS* samengesteld. Ook in deze *AS* de eerste aflevering van de nieuwe rubriek 'Dubbele boterham met kaas' door André de Raaij. Het laatste nummer van deze lopende jaargang heeft als thema 'infiltratie' en verschijnt eind december. In 2012 (40ste jaargang) zal waarschijnlijk een nummer gewijd worden aan de kleurrijke revolutionair Piet Kooijman (1891-1975) en mogelijk ook een nummer aan Noam Chomsky. Het ligt in de bedoeling om het *Jaarboek Anarchisme* komend jaar niet gecombineerd met een themanummer, maar als aparte aflevering van *de AS* uit te brengen.**

*** Helaas hebben nog niet alle abonnees hun jaarabonnement 2011 voldaan, zoals in het vorige nummer verzocht is. Met ingang van deze jaargang zijn we gestopt met het versturen van een (dure) acceptbetaalkaart en vragen we de lezers direct van hun eigen rekening geld over te maken. Daarom nogmaals: betaal per omgaande 20,- euro voor het AS-abo 2011 via rekeningnummer 4460315 ten name van *de AS*, Moerkapelle. Omdat dit tijdschrift alleen kan bestaan dankzij geldelijke steun, vragen we iedere abonnee zo mogelijk bovenop het abonnementsgeld een donatie te storten ten behoeve van ons Steunfonds. Hoewel we inmiddels een flink aantal donaties ontvingen, blijft extra steun zeer welkom. Bij voorbaat dank! Ook versturen we graag een proefexemplaar van *de AS* aan belangstellenden. U kunt onze administratie via post of email (zie pag. 1) bereiken.**

***Alle afleveringen van het tijdschrift en overige uitgaven van *de AS* kunnen voordelig besteld worden door gebruik te maken van onderstaande aanbieding(en):**
AANBIEDING 1: dit pakket omvat alle tot nu toe verschenen nummers, origineel dan wel herdruk, plus het apart verschenen Eerste Jaarboek Anarchisme alsmede de onmisbare Bibliografie van de jaargangen 1 tot en met 26 van *de AS* voor 110,- euro (inclusief verzendkosten).
AANBIEDING 2: met uitzondering van het Eerste Jaarboek Anarchisme en de Bibliografie ontvangt u alle boeken en brochures die *de AS* inmiddels naast het tijdschrift heeft uitgebracht (zie het overzicht Uitgaven hierna) voor 50,- euro (inclusief verzendkosten).
AANBIEDING 3: alle uitgaven, zoals genoemd in aanbieding 2 plus het Eerste Jaarboek en de Bibliografie, ontvangt u voor 60,- euro (inclusief verzendkosten).
Bestellen via rekeningnummer 4460315 van *de AS*, postbus 43, 2750 AA Moerkapelle, met vermelding van de gewenste aanbieding(en).

Redactie en administratie *de AS*.

LOSSE EXEMPLAREN

Zolang de voorraad strekt zijn tegen gereduceerde prijs losse exemplaren verkrijgbaar van een groot aantal eerder verschenen afleveringen van De AS. Men kan deze nummers bestellen door storting/overmaking van 2,25 euro per exemplaar (inclusief verzendkosten) op postgiro 4460315 van De AS, postbus 43, 2750 AA Moerkapelle. In verband met de verzendkosten moet voor tenminste 6,75 euro besteld worden!

Leverbaar zijn de volgende afleveringen: nr. 38 (Bedrog van het kapitaal), nr. 41 (Gezondheidszorg), nr. 42/43 (Proudhon), nr. 44/45 (Onkruit & Antimilitarisme), nr. 46 (USA), nr. 47 (Geweld), nr. 55/56 (Politieke vorming), nr. 59/60 (Anarchistische perspectieven), nr. 61 (Marx), nr. 64 (De crisis), nr. 65 (Nationalisme & bevrijdingsbewegingen), nr. 66 (Een libertaire staat?), nr. 67 (Arbeidsethos), nr. 68 (Anarchisme & utopie), nr. 69 (Nieuwe sociale bewegingen), nr. 70 (Clara Wichmann), nr. 71 (Staatskunst of straatcultuur), nr. 72 (Eigendom), nr. 73 (Technologie), nr. 74 (Spanje 1936-1986), nr. 75 (Macht), nr. 77 (De verwording van rechts), nr. 78 (Max Stirner), nr. 79 (Musica Anarchica), nr. 80 (Berlijn), nr. 81 (Onderdak), nr. 82 (Tegenethiek), nr. 84 (Oost-Europa), nr. 86 (Literatuur), nr. 87 (Domela Nieuwenhuis), nr. 88 (De staat van de ecologie), nr. 89 (Onder anarchisten), nr. 90 (De verlokking van rechts), nr. 91 (Murray Bookchin), nr. 92 (Menselijke natuur en anarchisme), nr. 93 (Stad, straat, federatie), nr. 94 (Het labyrint van de vrijheid), nr. 95 (Christen-anarchisme), nr. 96 (Buitenstaanders over anarchisme), nr. 97 (Israel), nr. 98 (Transport), nr. 99 (Sarajevo), nr. 100 (Beeldvorming), nr. 101 (Media), nr. 102 (Nederland immigratieland), nr. 103 (William Godwin), nr. 104/105 (België), nr. 106 (Economie), nr. 107 (Politiek), nr. 111 (Voorheen Sovjetunie), nr. 113 (Gustav Landauer), nr. 114 (Poëzie als ordeverstoring), nr. 115 (Latijns Amerika), nr. 117 (Domela als internationale figuur), nr. 118 (Italie), nr. 121 (Leren), nr. 124 (Dieren), nr. 125 (Disciplinering), nr. 128 (Armoede), nr. 129 (Frankrijk), nr. 132 (Afrika), nr. 133 (Techno), nr. 136 (Tolerantie), nr. 137 (Globaal), nr. 140 (Dood), nr 141 (Boeken), nr. 142 (Tiende Jaarboek Anarchisme), nr. 143 (Erich Muhsam), nr. 144 (De staat van de staat), nr. 145 (Atalanta), nr. 146 (Ivan Illich), nr. 147 (Jazz), nr. 150 (Stalin in Spanje), nr. 151 (Nederlandse anarchisten 1933-1945), nr. 155 (Manifesten), nr. 156 (Dertiende Jaarboek Anarchisme/Ontworteling van Europa), nr. 157 (Schrijvers & anarchisme), nr. 158 (Nederlandse anarchisten in de Tweede Wereldoorlog), nr. 163 (Wim de Lobel filosoof, vrijdenker, anarchist), nr. 164 (Liefde), nr. 167 (Sacco en Vanzetti), nr. 168 (Voedsel), nr. 171 (Brood & Spelen), nr. 172 (De ellende van de religie).

Sommige originele afleveringen, met name dubbelnummers, kosten 4,50 euro per stuk. Het betreft: nr. 109/110 (De bevrijding van het anarchisme), nr. 112 (Tweede Jaarboek Anarchisme), nr. 116 (Derde Jaarboek Anarchisme), nr. 119/120 (Vierde Jaarboek Anarchisme), nr. 122/123 (Vijfde Jaarboek Anarchisme), nr. 126/127 (Zesde Jaarboek Anarchisme/Anarchisme inNederland), nr. 130/131 (Zevende Jaarboek Anarchisme/Landbouw), nr. 134/135 (Achtste Jaarboek Anarchisme/Guy Debord en het situationisme), nr. 138/139 (Negende Jaarboek Anarchisme/De verloedering van het landschap), nr. 148/149 (ElfdeJaarboekAnarchisme/Opgesloten), nr. 152/153/154 (Twaalfde Jaarboek Anarchisme), nr. 159/160 (Veertiende Jaarboek Anarchisme/Cinema Anarchistica), nr. 161/162 (Vijftiende Jaarboek Anarchisme), nr. 165/166 (Zestiende Jaarboek Anarchisme), nr. 169/170 (Zeventiende Jaarboek Anarchisme/Kapitalisme: van crisis naar crisis), nr. 173/174 (Achttiende Jaarboek Anarchisme/Reis langs het Spaanse anarchisme).

Alle inmiddels uitverkochte afleveringen van De AS zijn overigens herdrukt. Deze kosten zonder uitzondering 2,25 euro per exemplaar. Het gaat om de volgende afleveringen: nr. 1 (Syndicalisme), nr. 2 (Marxismekritiek), nr. 3 (Anarchisme vandaag), nr. 4 (Vrouwenbevrijding), nr. 5 (Zelfbeheer), nr. 6 (Registratie), nr. 7 (Energie), nr. 8 (Anarchisme & parlement), nr. 9/10 (Onderwijs, opvoeding, misvorming), nr. 11 (De vakbeweging in de krisis), nr. 12 (De Grote Depressie), nr. 13 (Terrorisme), nr. 14 (Godsdienst), nr. 15/16 (Fascisme), nr. 17 (Misdaad en straf, met teksten van Clara Wichmann), nr. 18 (Arthur Lehning), nr. 19 (Antimilitarisme), nr. 20 (Monarchie en Oranje), nr. 21/22 (Bakoenin), nr. 23 (Duitsland), nr. 24 (Anarchisme), nr. 25 (Organisatie), nr. 26 (Kiezen of delen), nr. 27 (Bouwen & wonen), nr. 28 (Kropotkin), nr. 29/30 (Veiligheid), nr. 31 (Milieu ~ macht), nr. 32 (Ontwikkelingshulp?), nr. 33/34 (Sexualiteit), nr. 35 (Anarchisten en de staat), nr. 36 (Europa), nr. 37 (Anarchisme en wetenschap), nr. 39/40 (Anton Constandse en het anarchisme), nr. 48 (Kunst & Anarchie), nr. 49 (Stembiljet of sociale aktie), nr. 50/51/52 (Anarchisme over de grenzen), nr. 53 (De Staat van verzorging), nr. 54 (Schijnanarchisme), nr. 57 (Tolstoj), nr. 58 (Cooperaties en collectieven), nr. 62 (Bart de Ligt), nr. 63 (Anarchie & avantgarde), nr. 76 (De sociocratie van Kees Boeke), nr. 83 (Provo), nr. 85 (Anarchafeminisme), nr. 108 (Wim van Dooren, filosoof, humanist, anarchist). Ook voor deze herdrukte afleveringen geldt dat in verband met de verzendkosten voor tenminste 6,75 euro besteld moet worden.

UITGAVEN DE AS

De AS brengt naast het tijdschrift een serie reprints van (oudere) anarchistische pamfletten en brochures. In deze reprint-reeks van (soms curieuze) geschriften zijn verschenen:
—Anton Constandse, Anarchisme; een uit 1930 daterende, 14 p. omvattende beschouwing die bij Constandse's eigen uitgeverij de Albatros verscheen (bestelnummer: 001);
—R. Tamminga, Theorie en praktijk van het nemen; een begin deze eeuw door de schrijver in eigen beheer uitgegeven brochure van 16 p., waarin het neem- en eetrecht wordt verdedigd (bestelnummer: 002);
—Henk Eikeboom, De anarchist en het huwelijk; een 24 p. tellende, in 1921 bij Libertas (de drukkerij van Rijnders' Vrije Socialist) verschenen betoog van Henk Eikeboom dat veel stof deed opwaaien. Clara Wichmann sabelde Eikebooms pleidooi voor 'Stirneriaanse lustbeleving' fijntjes neer (bestelnummer: 003);
—Anton Constandse, Heinrich Heine als dichter en denker; een uit 1928 daterende, 48 p. tellende brochure van Constandse, opgenomen in de bundel Groote Persoonlijkheden, een uitgave van Orion (1928) die sindsdien nooit herdrukt is (bestelnummer: 004);
—J. Bedeaux en K.A. Fraanje, Rhapsoden, zangen in modern gewaad; een bundel die in 1951 verscheen bij Het Rode Boek te Rotterdam. Met een inleiding van B. Damme. 64 p. (bestelnummer: 005);
—Simon Radius, Proudhon over kerk en samenleving; een in 1981 bij de Vrije Gedachte verschenen essay. 42 p. (bestelnummer: 006);
—Piet Kooijman, Heden, verleden en toekomst in zakformaat; een reprint van de in 1935 voor het eerst verschenenbrochure over de voorhoedefunctie van de gedeklasseerden ('neem en eet'), aangevuld met een herdruk van het artikel De vooruitzichten der arbeidersbeweging uit datzelfde jaar en een biografische schets van Piet Kooijman door Hans Ramaer. 48 p. (bestelnummer: 007);
—Spanje 1936-1966. Een 47 p. tellende geïllustreerde special van het anarchistisch tijdschrift De Vrije (juli 1966) met een interview met een oud-Spanjestrijder en verder bijdragen van o.a. Rudolf de Jong, Jose Peirats, Hem Day en Victor Garcia (bestelnr.: 008). Deze reprints kan men franco per post ontvangen door storting/overmaking op postgirorekening 4460315 van De AS in Moerkapelle met vermelding van bestelnummer(s). De prijs bedraagt 3,25 euro per exemplaar. Let op: de bestelnummers 001, 002 en 003 zijn uitsluitend verkrijgbaar in één pakket, waarvoor de standaardprijs van 3,25 euro geldt. In verband met de verzendkosten moet voor tenminste 6,50 euro besteld worden.

Behalve de reprint-reeks levert De AS diverse andere eigen uitgaven, zowel herdrukken als originele uitgaven. Deze boeken en brochures zijn te bestellen door storting/overmaking op postgirorekening 4460315 van De AS te Moerkapelle. De prijzen zijn inclusief verzendkosten.
—Bibliografie De AS, jaargangen 1972-1998; 105 p.; 6,90 euro.
—Paul Eltzbacher, Anarchisme; herdruk in paperback van de Nederlandse vertaling uit 1903; 293 p., 13,90 euro.
—Eerste Jaarboek Anarchisme; in 1994 verschenen als aparte uitgave; 151 p.; 5,90 euro.
—Hans Ramaer, Het onbegrepen anarchisme. Tekst van een lezing opgenomen in de bundel 'De Ideologieën' (Studium Generale, Utrecht 1994);12 p.; 1,25 euro.
—Hans Ramaer, Het individualisme van Anton Constandse. Tekst van de achtste Anton Constandselezing (1994) voor De Vrije Gedachte in brochurevorm; 22 p.; 1,90 euro.
—Anton Constandse, De zelfvernietiging van het protestantisme, een oorspronkelijk in 1926 verschenen kritische beschouwing van de godsdienst; herdruk in paperback; VIII + 120 pag.; 6,90 euro.
—Anton Constandse, De ellende der religie; herdruk brochure uit 1923; 20 p.; 1,25 euro.
—Anton Constandse, God is het kwaad; herdruk brochure uit 1924; 31 p.; 1,90 euro.
—Anton Constandse, Kan er een God zijn?; herdruk brochure uit 1927; 16 p.; 1,25 euro.
—Anton Constandse, Godsdienst is opium voor het volk; herdruk brochure uit 1929; 15 p.; 1,25 euro.
—Anton Constandse, Nederland, God en Oranje; herdruk van brochure uit 1932; 15 p.; 1,25 euro.
—Jos van Veen, De carrière der zeven Oranjes in de Nederlandsche gewesten 1544-1795; oorspronkelijk in 1929 (?) door Gerhard Rijnders (Bibliotheek voor Ontspanning en Ontwikkeling te Zandvoort) uitgegeven kritische geschiedschrijving; herdruk in paperback; 190 p.; 9,50 euro.

AANBIEDINGEN

De AS presenteert diverse afgeprijsde boeken en brochures. Van sommige titels is slechts een gering aantal exemplaren voorradig, dus gelden deze aanbiedingen zo lang de voorraad strekt. De prijzen zijn inclusief verzendkosten. Bestellen via overmaken van uw betaling(en) met vermelding van titel(s) op giro 4460315 van De AS in Moerkapelle. Het betreft:
—Thom Holterman, Recht en politieke organisatie,. Een onderzoek naar convergentie in opvattingen omtrent recht en politieke organisatie bij sommige anarchisten en sommige rechtsgeleerden; Tjeenk Willink, Zwolle 1986; 310 pag.; 14,90 euro.
—Thom Holterman en Henc van Maarseveen (ed.), Law in anarchism; Erasmus University, Rotterdam 1980; 177 pag.; 7,50 euro. (Een selectie van bijdragen aan het in 1979 gehouden internationale seminar anarchism & law met onder meer artikelen over Spooner, Proudhon en Kropotkin.)
—Ton Geurtsen, De fabel van het linkse ongelijk, met libertaire teksten van Rosa Luxemburg, Anton Pannekoek, Henriëtte Roland Holst en Arthur Lehning; Rode Emma, Amsterdam 1990;111 pag.; 7,50 euro.
—Arthur Lehning, Lenin en de revolutie. Marxisme en anarchisme in de Russische revolutie; Rode Emma, Amsterdam 1994; 151 pag.; 10,90 euro. Deze uitgave is een uitgebreide en geïllustreerde editie van de in 1972 bij Van Gennep verschenen Nederlandse vertaling van de oorspronkelijke Duitse artikelenserie, getiteld 'Radendemocratie of staatscommunisme'.
—Hans Ramaer, De dans om het nucleaire kalf; Ram, Rotterdam 1975 (tweede druk); 136 pag; 3,00 euro. (Een politiek-economische geschiedenis van het kernenergiebeleid in Nederland vanaf 1939.)
—Arie Hazekamp, 75 jaar Pinksterlanddagen op het terrein Tot Vrijheidsbezinning in Appelscha 1933-2008; (Appelscha 2008); 68 pag; 4,50 euro.